

JSWR
2791-836X

**Uluslararası
Sosyal
Hizmet
Araştırmaları
Dergisi**

2 [2]

International Journal of Social Work Research

JSWR

Volume 2 Issue 2 September 2022

Cilt 2 Sayı 2 Eylül 2022

PUBLICATION DATE / YAYIN TARİHİ

30.09.2022

Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi

Yayınlanma sıklığı: Yılda 2 Sayı

e-ISSN: 2791-836X

Yayımlandığı Platform: Dergipark

Adres: <https://www.dergipark.org.tr/tr/pub/jswrpub>

İletişim: jswrpub@gmail.com

Index Bilgisi:

1. **ASOS Index** - <https://www.asosindex.com.tr/>
2. **ESJI Index** - <http://esjindex.org/>
3. **EuroPub** - <https://europub.co.uk/>

Baş Editör

Hüseyin DOĞAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Alan Editörleri*

İslam AKÇE

Mardin Artuklu Üniversitesi

Mardin

Kenan ÖZMEN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Resul DURAN

Hakkâri Üniversitesi

Hakkâri

Sekreter

Ayşe Şeyma TURGUT

Kocaeli Üniversitesi

Kocaeli

Son Okuyucu

Hakan COŞKUN

Munzur Üniversitesi

Tunceli

Yazım ve Dil Editörü

Safer BOZARSLAN

Iğdır Üniversitesi

Iğdır

İstatistik Editörü

Yusuf DİLBİLİR

Hakkâri Üniversitesi

Hakkâri

Editör Kurulu*

Ebülfez SÜLEYMANLI

Üsküdar Üniversitesi

İstanbul

Felicia ANDRIONI

Petroşani Üniversitesi

Romanya

Hüseyin DOĞAN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

İslam AKÇE

Mardin Artuklu Üniversitesi

Mardin

İsmail DÖNMEZ

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Kenan ÖZMEN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Resul DURAN

Hakkâri Üniversitesi

Hakkâri

Ronald A. Feldman

Columbia Üniversitesi

ABD

Salih GÜLEN

Muş Alparslan Üniversitesi

Muş

Sanela Başıć

Sarajevo Üniversitesi

Bosna Hersek

Editör Danışma Kurulu*

Ahmet Burhan ÇAKICI

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Karaman

Bekir GÜZEL

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Rize

Beyza ERKOÇ

Bülent Ecevit Üniversitesi

Zonguldak

Deniz ŞARLAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Muğla

Emre KOL

Anadolu Üniversitesi

Eskişehir

Felicia ANDRIONI

Petroşani Üniversitesi

Romanya

Feyza NAZİK

Bingöl Üniversitesi

Bingöl

Hakan ACAR

Liverpool Hope Üniversitesi

İngiltere

Hasan Hüseyin TAYLAN

Sakarya Üniversitesi

Sakarya

Hidir APAK

Mardin Artuklu Üniversitesi

Mardin

İshak AYDEMİR

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Sivas

İsmet Galip YOLCUOĞLU

İstanbul Gelişim Üniversitesi

İstanbul

Mehmet Zafer DANIŞ

Sakarya Üniversitesi

Sakarya

Mehtap SÖNMEZ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Kahramanmaraş

Rifat BİLGİN

Fırat Üniversitesi

Elâzığ

Ronald A. Feldman

Columbia Üniversitesi

ABD

Rumeysa AKGÜN

Kırıkkale Üniversitesi

Kırıkkale

Sanela Başıć

Sarajevo Üniversitesi

Bosna Hersek

Seda TOPGÜL

Akdeniz Üniversitesi

Antalya

Sema BUZ

Hacettepe Üniversitesi

Ankara

Serhat TEK

Bitlis Eren Üniversitesi

Bitlis

Tarık TUNÇAY

Hacettepe Üniversitesi

Ankara

Vedat İŞIKHAN

Hacettepe Üniversitesi

Ankara

Yasemin ÖZKAN

Hacettepe Üniversitesi

Ankara

*Kurul üyelerinin adları isme göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Amaç

Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi (JSWR)'nin amacı; sosyal hizmet, sosyal politika, sosyal refah gibi insani hizmetlerin tümünü kapsayan araştırmaların bilimsel bilgi üretimine katkıda bulunmak ve teorik anlayışı ilerleterek uygulamalarda kullanımını sağlamaktır. Bu bağlamda dergi; araştırma makalesi, olgu sunumu, derleme, kitap incelemeleri vb. çalışmalarına yer vermeyi hedeflemektedir.

Kapsam

JSWR; sosyal hizmet ve sosyal politika biliminin kapsamı içine giren tüm sorun ve problemler hakkında bilgi sağlayan çalışmalarını bünyesinde barındırmaktadır. Temel kriter araştırmaların sosyal hizmet mesleği odağında yapıyor olmasıdır. Derginin kapsamına giren konular şunlardır: Sosyal politika, aile, çocuk, kadın, gençler, göçmenler, yoksulluk, işsizlik, engellilik, yaşlılık, sosyal refah, sosyal politika, madde bağımlılığı, cinsel istismar, insan hakları vb.

Dergi kapsamında yazılan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Bu konuda dergiye herhangi bir sorumluluk yüklenemez

International Journal of Social Work Research

Frequency: Biannually

e-ISSN: 2791-836X

Published Platform: Dergipark

Address: <https://www.dergipark.org.tr/en/pub/jswrpub>

Contact: jswrpub@gmail.com

Indexing:

1. **ASOS Index** - <https://www.asosindex.com.tr/>
2. **ESJI Index** - <http://esjindex.org/>
3. **EuroPub** - <https://europub.co.uk/>

Chief Editor

Hüseyin DOĞAN

Muş Alparslan University

Muş

Section Editors*

İslam AKÇE

Kenan ÖZMEN

Resul DURAN

Mardin Artuklu University

Muş Alparslan University

Hakkâri University

Mardin

Muş

Hakkâri

Secretary

Ayşe Şeyma TURGUT

Kocaeli University

Kocaeli

Proofreader

Hakan COŞKUN

Munzur University

Tunceli

Copyeditor and Language Editor

Safer BOZARSLAN

İğdır University

İğdır

Statistic Editor

Yusuf DİLBİLİR

Hakkâri University

Hakkâri

Editorial Board*

Ebülfaz SÜLEYMANLI

Felicia ANDRIONI

Hüseyin DOĞAN

İslam AKÇE

İsmail DÖNMEZ

Kenan ÖZMEN

Resul DURAN

Ronald A. Feldman

Salih GÜLEN

Sanela Bašić

Üsküdar University

University of Petroşani

Muş Alparslan University

Mardin Artuklu University

Muş Alparslan University

Muş Alparslan University

Hakkâri University

Columbia University

Muş Alparslan University

University of Sarajevo

İstanbul

Romania

Muş

Mardin

Muş

Muş

Hakkâri

USA

Muş

Bosnia and Herzegovina

Editorial Advisory Board*

Ahmet Burhan ÇAKICI

Bekir GÜZEL

Beyza ERKOÇ

Deniz ŞARLAK

Emre KOL

Felicia ANDRIONI

Feyza NAZİK

Hakan ACAR

Hasan Hüseyin TAYLAN

Hidir APAK

İshak AYDEMİR

İsmet Galip YOLCUOĞLU

Mehmet Zafer DANIŞ

Mehtap SÖNMEZ

Rifat BİLGİN

Ronald A. Feldman

Rumeysa AKGÜN

Sanela Bašić

Seda TOPGÜL

Sema BUZ

Serhat TEK

Tarık TUNCAY

Vedat İŞIKHAN

Yasemin ÖZKAN

Karamanoğlu Mehmetbey University

Recep Tayyip Erdoğan University

Bülent Ecevit University

Muşla Sıtkı Koçman University

Anadolu University

University of Petroşani

Bingöl University

Liverpool Hope University

Sakarya University

Mardin Artuklu University

Sivas Cumhuriyet University

İstanbul Gelişim University

Sakarya University

Kahramanmaraş Sütçü İmam University

Firat University

Columbia University

Kırıkkale University

University of Sarajevo

Akdeniz University

Hacettepe University

Bitlis Eren University

Hacettepe University

Hacettepe University

Hacettepe University

Karaman

Rize

Zonguldak

Muşla

Eskişehir

Romania

Bingöl

England

Sakarya

Mardin

Sivas

İstanbul

Sakarya

Kahramanmaraş

Elâzığ

USA

Kırıkkale

Bosnia and Herzegovina

Antalya

Ankara

Bitlis

Ankara

Ankara

Ankara

*The names of the members of the board are listed alphabetically by name.

Aim

The purpose of the International Journal of Social Work Research (JSWR); To contribute to the production of scientific knowledge of research covering all human services such as social work, social policy and social welfare, and to advance the theoretical understanding and ensure its use in practice. In this context, the journal; research article, case report, review, book reviews etc. aims to include studies.

Scope

JSWR; It includes studies that provide information about all problems and problems that fall within the scope of social work and social policy science. The main criterion is that the research is conducted with the focus of the social work profession. The topics covered by the journal are as follows: Social policy, family, children, women, youth, immigrants, poverty, unemployment, disability, old age, social welfare, social policy, substance abuse, sexual abuse, human rights, etc.

The responsibilities of the articles written within the scope of the journal belong to the authors. No responsibility can be placed on the journal in this regard.

İçindekiler / Contents

Cilt 2, Sayı 2,
Eylül 2022

Volume 2, Issue 2,
September 2022

Araştırma Makaleleri

Research Articles

- 145** **Özel Engelli Bakım Merkezinde Çalışan Meslek Elemanlarının İş Performansı ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**
An Investigation of the Relationship Between the Work Performance and Their Burnout Levels of the Professional Staff Working at the Private Disabled Care Center
Dürdane ÇETİN, Rıza GÖKLER
- 159** **Sosyal Hizmet Çalışanlarının İş-Aile Yaşam Çatışmalarının Mesleki Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Sivas Örneği**
The Effect of Work-Family Life Conflicts of Social Workers on Job Burnout: Sivas Example
Ahmet TÜRK

Derlemeler

Reviews

- 171 **Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mültecilere Yönelik Görev ve Sorumlulukları**
Duties and Responsibilities of Social Workers for Refugees
Esmâ ALTINDIŞ
- 181 **Resnik'in Varsayımından Hareket ile Akademik Cinsel İstismarın Yaygınlığı: ABD ve İngiltere Örneği**
The Prevalence of Academic Sexual Abuse Based on Resnik's Conjecture: The Case of the USA and the UK
Hakan YAĞCI
- 191 **Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Kapsamında Madde Bağımlılığıyla Mücadelede Sosyal Hizmetin Rolü**
The Role of Social Work in Fighting Substance Addiction Under Scope of Sustainable Development Goals
Ayşe DİLVİN POLAT, Fulya OĞUZ, Selin SALİHOĞLU, Merve Deniz PAK GÜRE
- 205 **Çocukluk Olgusunun ve Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi**
The Historical Development of Childhood and Children's Rights
Hicran ATATANIR
- 221 **Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması: Eleştirel Teori ve Baskı Karşıtı Yaklaşım Temelinde Bir Değerlendirme**
Poverty-Aware Social Work Paradigm: An Assessment Based on the Critical Theory and Anti-Oppressive Approach
İrem ARSLANTATAR
- 241 **Alkol ve Madde Bağımlılığında Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Bir Uygulama Yöntemi: Motivasyonel Grup Çalışması**
Practice Method from a Social Work Perspective in Alcohol and Substance Addiction: Motivational Group Work
Safiye Elif CİBİR

An Investigation of the Relationship Between the Work Performance and Their Burnout Levels of the Professional Staff Working at the Private Disabled Care Center

Özel Engelli Bakım Merkezinde Çalışan Meslek Elemanlarının İş Performansı ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Dürdane ÇETİN⁽¹⁾, (2), Rıza GÖKLER⁽³⁾

Cited/Atıf: Çetin, D. & Gökler, R. (2022). Özel Engelli Bakım Merkezinde Çalışan Meslek Elemanlarının İş Performansı ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 145-157.

ABSTRACT

The aim of this research is to reveal the relationship between the job performance of the professionals working in the private disabled care centers and their burnout levels. In this direction, the prepared interview form, Job Performance Scale and Maslach Burnout Scale were applied to 204 professional staff working in private disabled care centers in Turkey. The sample of the study was determined by using the purposeful sampling technique, which is one of the non-random sampling models. As a result of the analyzes, it was seen that the job performance levels of the professionals participating in the research tended to increase, but on the contrary, the burnout levels tended to increase in the opposite direction. A correlation analysis was conducted regarding the significant relationship between the job performance of the professionals working in the private disabled care center and the average burnout level. When the analysis results are examined; It has been concluded that there is a negative and significant relationship between the Job Performance measurement data and the Burnout Level measurement data

ÖZET

Bu araştırmanın amacı özel engelli bakım merkezlerinde çalışan meslek elemanlarının iş performansları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi açığa çıkartmaktır. Bu doğrultuda, hazırlanan görüşme formu, İş Performansı Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği, Türkiye'de özel engelli bakım merkezlerinde görev yapan 204 meslek elemanına uygulanmıştır. Araştırmanın örnekleme olasılıklı olmayan örnekleme modellerinden amaçsal örnekleme tekniği kullanılarak belirlenmiştir. Analizler sonucunda araştırmaya katılan meslek elemanlarının iş performansı düzeylerinin yükselme eğiliminde olduğu ancak buna karşılık tükenmişlik düzeylerinin tersi olarak yükselme eğiliminde olduğu görülmüştür. Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ile tükenmişlik düzeyi ortalamaları arasında anlamlı ilişkiye dair korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları incelendiğinde; İş Performansı ölçüm verileri ile Tükenmişlik Düzeyi ölçüm verileri arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır

ARTICLE HISTORY

Received :21.04.2022
Accepted :12.05.2022
Published :30.09.2022

KEYWORDS

Disabled Care Center,
Professional Staff, Job
Performance, Burnout

MAKALE TARİHİ

Geliş :21.04.2022
Kabul :12.05.2022
Yayımlama :30.09.2022

ANAHTAR KELİMELER

Engelli Bakım Merkezi,
Meslek Elemanı, İş
Performansı, Tükenmişlik

GİRİş

Engellilik dünden bugüne hep var olmuş ve yaşanılan zaman, mekân ve topluma bağlı olarak farklı yaklaşımlarla değerlendirilmiş bir olgudur. Tarihsel süreçte dört farklı model üzerinden değerlendirilen engellilik ilk olarak din temelli ahlaki bir yaklaşımla ele alınırken, zamanla sağlık

¹ Responsible Author/Sorumlu yazar

² Arş. Gör., şırnak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, durdanecetin@sirnak.edu.tr,

0000-0001-9214-1924

³ Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet, rizagokler@ybu.edu.tr,

0000-0002-9821-4095

boyutunun ön plana çıkmasıyla tıbbi bir yaklaşımla değerlendirilmiş, sağlıkla beraber çevresel faktörlerin önem kazanmasıyla da toplumsal bir yaklaşımla gündeme gelmiştir (Özden, 2020). Günümüzde ise hak temelli bir yaklaşımla daha bütüncül bir şekilde ele alınan engellilik, çok boyutlu bakım hizmetlerinin önemini de beraberinde getirmektedir. Bu süreçte küreselleşme ile birlikte göç, toplumsal çözülme, sosyoekonomik sorunlar ve değişen aile yapısı gibi pek çok etken kurumsal bakım hizmetlerine duyulan ihtiyacı artırmıştır (Seyyar 2015). Tek başına hayatını sürdürmesi mümkün olmayıp bakacak kimsesi bulunmayan ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan engellilere yönelik faaliyet gösteren yatılı bakım merkezleri bu ihtiyacı karşılama adına hizmet vermektedir. Yatılı bakım hizmetlerinin önemli bir kısmı Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerine bağlı olarak özel bakım merkezlerince sağlanmaktadır. Bu merkezlerde yönetmelik gereğince psiko-sosyal destek hizmetleri sunmakla görevli meslek elemanları istihdam edilmektedir.

Meslek elemanları bir yandan engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak ve sorunlarını gidermek adına psiko-sosyal destek sağlamakla sorumluyken öte yandan yapılan işin niteliğinden kaynaklı yıpratıcı etkenlerle başa çıkmak durumundadırlar

(Elibol, 2017). Çalışma ortamının getirdiği zorluklar yapılan işte sergilenen performansı ve tükenmişlik düzeyini etkileyebilmektedir. Bu durumlar meslek elemanlarının iş performanslarının ve tükenmişliklerinin incelenmesinin önemini ortaya koymaktadır. Nitekim meslek elemanlarının tükenmişlik düzeylerini azaltmak ve ortadan kaldırmak, mevcut iş performanslarını korumak ve daha üstüne çıkarmak doğrudan meslek elemanlarının, dolaylı olarak engelli bireylerin refahını artırmak adına önemli girişimler olacaktır. Neticede engelli bireylerin iyilik halinin, onlara hizmet sunan meslek elemanlarının iyilik haliyle doğru orantılı olarak gelişim göstermesi beklenirken, düşük iş performansı ve yüksek tükenmişlik düzeyi ile yürütülen çalışmalar engelli bireyler için yetersiz sosyal hizmet müdahalelerine yol açabilir. Bu durumun önüne geçmek adına yürütülecek çalışmaların meslek profesyonellerinin ve engelli bireylerin refahına hizmet ederek sosyal refaha katkılar sunması beklenmektedir. Bu bağlamda araştırma özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansları ile tükenmişlik düzeylerini ve bu iki değişken arasındaki ilişkiyi saptama amacıyla gerçekleştirilmiştir.

1. ENGELLİLİK

Engellilik geçmişte olduğu gibi bugün de üzerinde uzlaşılmış, net bir tanımı yapılamayan çok boyutlu bir kavramdır. Birleşmiş Milletler, engelliliği kişinin bireysel ya da sosyal yaşamında kendisinin yerine getirmek zorunda olduğu işleri, bedensel ya da zihinsel yeteneklerindeki kayıplar nedeniyle gerçekleştirilemeyen bireyler biçiminde tanımlamaktadır (EHİS, 2006).

Ülkemizde 2005 yılında yürürlüğe giren 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanunun 3. Maddesine göre engelli birey, doğumla birlikte ya da sonradan meydana gelen bedensel, ruhsal, zihinsel, sosyal ve duygusal yeteneklerini kaybettiği için sosyal yaşama uyumda ve gündelik ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan, bakım, rehabilitasyon, korunma, danışmanlık ve desteğe ihtiyaç duyan kişi ya da kişiler biçiminde tanımlanmaktadır (EHK, 2005). Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere engelli olma durumu bakım ve korumaya dair hizmetlerin önemini de beraberinde getirmektedir.

Tarihsel süreçte engellilik kavramının gelişimine bakıldığında dört farklı kuramsal modelin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan ilki olan ahlaki modelde engellilik durumunun bireye ya da yakın çevresine işledikleri günahlar sebebiyle ilahi bir cezalandırma olarak gönderildiği düşünülmektedir (Ghosh, 2012). Bu modelde öne çıkan bir başka görüş ise engelliliğin tanrı tarafından dindarlıklarını kanıtlama adına özel kişilere gönderilen bir inanç testi olduğudur (Niemann, 2005). Nitekim bilimin ilerlemesi ve engelliliğin sebeplerinin açıklanması ile ahlaki model 1800'lü yıllara doğru geçerliliğini kaybetmiştir.

1800'lü yıllarda medikal alanda yaşanan ilerlemeler ile ahlaki modelden tıbbi modele doğru bir evrilme gerçekleşmiş ve bu model 1970'lere kadar etkisini sürdürmüştür. Üst üste gelen iki dünya savaşı sonucu sayıca çok fazla yeni engellinin olması engelliliğin tedavi gerektiren

patolojik bir bozukluktan ibaret algılanmasına sebep olmuştur (Mackelprang ve Salsgiver, 1996). Bununla beraber tıbbi müdahalenin önemi anlaşılacak şekilde sağlığa dayalı hizmetler artırılmalı da medikal sürecin odakta olması ruhsal ve sosyal ihtiyaçların göz ardı edilmesine sebep olmuştur.

1960'lı yıllarda engelli hakları hareketiyle beraber, tıbbi modelin engelliliği bireysel bir sorun olarak görmesi ve sadece sağlığa dayalı hizmetleri incelemesi çok fazla eleştiri toplamıştır. Bu durum engellilere ilişkin yeni bir yaklaşımın gelişimine zemin hazırlamış ve 1970'lerin başında itibaren sosyal model ile engellilik toplumsal bir mesele olarak kabul edilmiştir (Berghs vd., 2016). Sosyal model kişileri engelli kılanın patolojik bulgular değil dışlama, damgalama gibi toplumsal engeller olduğunu savunmuştur. Ancak modelin toplumsal bakışına karşın bireyin hayatındaki yeti yitimini göz ardı etmesi eleştiri kaynağı olmuştur (Shakespeare, 2011).

2006 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi ile ortaya çıkan insan hakları modelinde ise engellilerin iyilik halini artırma adına devlet sorumlu kılınmıştır. İnsan hakları ve sosyal adalet çerçevesinde eğitim, sağlık, istihdam vb. tüm hizmetler engellilerin sosyal işlevselliğini artırmaya yönelik olmuştur. Sosyal politikalar ile hak savunuculuğunun ön plana çıktığı bu model ile engelli refahını artırmak amaçlanmıştır (Degener, 2017).

2. TÜRKİYE'DE ENGELLİ BAKIM HİZMETLERİ

Türkiye' de engelli bakım hizmetlerine dair hukuki altyapıyı oluşturan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun' da bakım kavramı, bulunulan ortamda bağımsız bir hayat sürdürülebilmesi adına biyolojik, psikolojik, bedensel, sosyal, kültürel ve manevi ihtiyaçların karşılanması olarak açıklanmaktadır (EHK, 2005). 2007 yılında yürürlüğe giren Bakıma Muhtaç Engellilerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik bakıma muhtaç engelli bireyleri, gündelik yaşamda rutinlerini yerine getirmekte zorluk yaşayan ve bu nedenle başkasının yardımı olmaksızın hayatını idame ettiremeyecek durumda olan kişiler olarak tanımlamaktadır (BMET, 2007).

Ülkemizde bu yasal tanım çerçevesinde bakım ihtiyacı bulunan engelliler için sunulan hizmetler evde bakım, gündüzlü bakım ve yatılı bakım şeklinde örgütlenmektedir. Evde bakım, Dünya Sağlık Örgütü' nün ifadelerine göre; hayatını idame ettirmekte ve bireysel bakımını gerçekleştirmekte tek başına yeterli olamayıp yakın çevresine ve uzman desteğine ihtiyaç duyan bireylerin kendi ev ortamlarında bakılmasına dayalı bir hizmet modelidir (Tarricone vd., 2008). Gündüzlü bakım, bakım ihtiyacı bulunan engelli bireylerin haftanın belirli gün ve saatlerinde bakım merkezlerinde aldıkları hizmetleri ifade etmektedir. Engellinin ailesiyle bağını koparmadan aldığı bu hizmet hem aile üyelerinin bakım yükünü hafifletmekte hem de engelli 24 saat kurum bakımında bulundurmuyarak sosyal hayatın içerisinde tutabilmektedir (Savaş, 2010). Yatılı bakım ise engelli bireylerin destek hizmetlerine duydukları ihtiyacın evde karşılanmasının mümkün olmadığı durumlarda bedensel, ruhsal ve toplumsal yönden hayatlarını idame ettirebilmeleri adına resmi ve özel merkezlerde kurum bakımı ile koruma altına alınmalarını ifade etmektedir (Altuntaş ve Topcuoğlu, 2016).

3. ÖZEL ENGELLİ BAKIM MERKEZLERİ

Türkiye'de 2016 yılında bakım ihtiyacı bulunan engellilere yatılı bakım türü altında hizmet veren özel engelli bakım merkezlerinin Engelli Bireylere Yönelik Özel Bakım Merkezleri Yönetmeliğince Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerine bağlı olarak hizmet sunmasına karar verilmiştir. Ülkemizdeki son beş yıla ait özel engelli bakım merkezlerine ilişkin veriler Tablo 1'de sunulmuştur (EYHGM, 2022).

Tablo 1. Özel bakım merkezlerinde bakım hizmeti alan engelli sayısının yıllara göre dağılımı

Yıllar	Merkez Sayısı	Bakılan Engelli Sayısı
2022	295	25.346
2021	294	25.346
2020	286	21.455
2019	257	19.658
2018	231	17.264

Güncel verilere bakıldığında 2022 yılı itibarıyla 295 adet özel engelli bakım merkezinde 25.346 engelli bireyin bakım hizmetlerinden yararlandığı görülmektedir. Yönetmelikle bu kurumlarda her 36 engelli için bir meslek elemanı istihdam edilmesi gerekmektedir. Meslek elemanları psikoloji, psikolojik danışmanlık ve rehberlik, sosyal hizmet, gerontoloji, ergoterapi, çocuk gelişimi, fizyoterapi ve rehabilitasyon ve özel eğitim bölümü mezunlarından oluşmaktadır. Meslek elemanları kurumdaki engelli bireylere psiko-sosyal destek hizmetleri sağlama sorumluluğundadır (EBYÖM, 2016). Nitekim bedensel, zihinsel ve ruhsal engellilere hizmet sunulan bu kurumlarda yapılan işin niteliğinden kaynaklı yıpratıcı etkenlere maruz kalan meslek elemanlarının, iş performansları ile tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi önemli olacaktır.

4. İŞ PERFORMANSI VE TÜKENMİŞLİK

İş performansı kişinin iş tanımında bulunan görev ve sorumluluklarının yeterliliği üzerinden değerlendirilen bir olgudur (Griffin vd., 2007). Görev ve sorumluluklara ilişkin yeterlilik, iş tanımının ne derece yerine getirdiği, kurumun hedeflerine ne ölçüde ulaşıldığı ve kişinin kendi hedeflerini ne derece gerçekleştirdiğine ilişkin bir kavramdır (Kurt, 2013).

Alan yazına bakıldığında iş performansını oluşturan odaklanma, yetkinlik ve adanma olmak üzere üç ana unsurun bulunduğu görülmektedir. Odaklanma, bireysel performansı artırmanın ilk yolu olarak geliştirilmiş bir yöntem şeklinde ele alınırken yetkinlik başarılı bir iş performansı adına yetenek, bilgi ve becerinin önemini vurgulamaktadır. Adanma ise bireyin kurumunun amaçları ile kendi amaçlarını uyumlu hale getirmesine ilişkindir (Karakaş ve Bilen, 2014).

Yüksek iş performansı için gerekli odaklanma, yetkinlik ve adanmayı sağlama adına çeşitli iş performansı artırma yöntemlerinin geliştirildiği görülmektedir. Yönetimsel ve bireysel olmak üzere iki başlık altında incelenen bu yöntemler etkin ve verimli çalışmayı hedeflemektedir.

Yönetimsel olarak iş performansını artırma yöntemlerine bakıldığında kurumun; takdir etme, işi yeniden yapılandırma, güçlendirme, kariyer planlama, koçluk, katılımcı yönetim ve beyin fırtınası hususlarında gerekli çalışmaları yürütmesi gerekmektedir (Karakaş ve Bilen, 2014).

Bireysel olarak iş performansını artırma yöntemleri ise fiziksel ve psikolojik olmak üzere iki ayrı başlık altında incelenmektedir. Fiziksel performans artırma yöntemleri egzersiz hareketleri, sportif faaliyetlere katılım, sağlıklı beslenme, düzenli uyku ve gevşeme teknikleri şeklinde sıralanmaktadır. Psikolojik performans artırma yöntemleri ise psikolojik destek, empati, etkin dinleme, manevi destek, müzik, tatil ve zaman yönetimi olarak sıralanmaktadır (Çoban, 2013).

Nitekim tüm bu iş performansı artırma yöntemlerinin doğru ve yerinde uygulanmasının yolu iş performansının doğru değerlendirilebilmesinden geçmektedir. İstenen performans düzeyine ulaşabilmek için mevcut performansı doğru tespit edebilmek önemlidir (Ergün, 2008). Maslach'a göre (1982) tükenmişlik, çoğunlukla yoğun bir şekilde duygusal taleplere maruz kalan, insanlarla sürekli olarak yüz yüze çalışmak zorunda olan kişilerde görülen, fiziksel ve psikolojik yorgunluk ve çaresizlik gibi duyguların çalışma yaşamında ve özel hayatta diğer insanlara karşı olumsuz davranışlar oluşturmasını ifade eden bir sendromdur.

Maslach tükenmişliği duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve yetersizlik olmak üzere üç ana boyutuyla ele almaktadır. Yüksek düzeyde bir tükenmişliği, yüksek duyarsızlaşma ve duygusal tükenme ile düşük kişisel başarı (yetersizlik) ifade etmektedir (Cordes vd., 1997).

Tükenmişliği etkileyen faktörler bireysel ve kurumsal faktörler biçiminde kategorize edilmektedir. Tükenmişliği etkileyen bireysel faktörlerde ilk olarak cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim düzeyi gibi demografik faktörler ön plana çıkmaktadır. Demografik özelliklerin yanı sıra kişilik özelliklerinin de tükenmişlik düzeyi üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Dış kontrol odaklı olma, kendine yeterlilikten yoksun olma, düşük empati becerisi ve gerçekçi olmayan beklentiler bireyleri tükenmişliğe itebilmektedir (Örmen 1993). Tükenmişliği etkileyen kurumsal faktörler ise ağır iş yükü, rol çatışmaları, takdir edilmeme, grup olamama, adaletsiz uygulamalar ve değer çatışmaları gibi örgütsel birtakım sorunlar doğrultusunda kendini gösterebilmektedir (Dalkılıç, 2014).

Tükenmişlikle mücadelede çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlar içerisinde, zaman yönetimi, stres yönetimi, nefes kontrolü, realist hedefler belirlemek, çalışma tarzını yenilemek, psikolojik geri çekilme, işe ara vermek, dinlenme, içsel diyalog, kendini tanıma, sağlıklı beslenme, problemleri içselleştirmeme, pozitif yaklaşım, egzersiz, düzenli uyku ve iş değiştirme, işlevsel mücadele gibi teknikler tükenmişlikle mücadelede bireysel teknikler olarak öne çıkmaktadır (Maslach ve Leiter, 1997). Katmanlı yönetim, güçlendirme, kariyer danışmanlığı, çatışma yönetimi, yönetim ve örgüt geliştirme, performans değerlendirme ve eğitim programları, iş zenginleştirme, çalışılan çevre koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal destek teknikleri ise tükenmişlikle kurumsal mücadele tekniklerindedir (Dalkılıç, 2014).

5. YÖNTEM

5.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ile tükenmişlikleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının demografik özellikleri ve iş performansları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Araştırma nicel bir araştırma olarak tasarlanmış olup araştırma modeli olarak ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir (Neuman, 2012). Araştırmanın deseni de Korelasyonel Araştırma seçilerek özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ile tükenmişlikleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon analizinden yararlanılmıştır (Büyüköztürk, 2013).

5.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki engelli bakım merkezlerinde çalışan tüm meslek elemanları oluşturmaktadır. Araştırmada olasılıklı olmayan örneklem yöntemlerinden amaçsal örneklem modeli kullanılmıştır (Neuman, 2012). Evreni oluşturan bütün meslek elemanlarına ulaşılmaya çalışılmış ve gönüllü olan 204 meslek elemanından veri toplanmıştır. Türkiye'deki engelli bakım merkezlerinde çalışan 204 meslek elemanından oluşan örneklem grubu 112 (%54.9) kadın ve 92 (%45.1) erkek katılımcıdan oluşmaktadır.

5.3. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu, İş Performansı Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği bu araştırmada veri toplama araçları olarak kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Örneklem grubunu tanımlamak amacıyla katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim durumuna dair çeşitli bilgileri içeren sorulardan oluşmaktadır.

İş Performansı Ölçeği: Goodman ve Svyantek tarafından geliştirilmiştir. Yirmi beş maddeden oluşan ölçeğin güvenilirliğinin ölçülmesi için Polatçı'nın (2014) araştırmasında güvenilirlik katsayısı 0,91 olarak tespit edilmiştir. Beşli likert tarzı yapılandırılmış olan ölçek sorularında bir değişiklik yapılmadan uygulanmıştır. Araştırma örneklem grubuna uygulanan iş performansı ölçeğinin Cronbach alfa katsayısı ,782 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen değer $0.60 < R^2 < 0.80$ aralığında olduğu için ölçekteki maddelerin birbiriyle tutarlı olduğu ve oldukça güvenilir olduğu tespit edilmiştir. İş performansı ölçek ortalama puanı 4,0306 olarak hesaplanmıştır.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği: Yirmi iki sorudan oluşan ölçek Christina Maslach ve Jackson (1981) tarafından tükenmişlik düzeyini belirlemek amacıyla beşli likert tarzında yapılandırılmıştır. Ölçek Türkçeye Duygun (2001) tarafından uyarlanmıştır. Duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı olmak üzere 3 alt boyuttan oluşan ölçeğin güvenilirlik katsayısı sırasıyla 0,90 0,79 ve 0,71 olarak bulunmuştur. Araştırma örneklem grubuna uygulanan tükenmişlik ölçeğinin Cronbach alfa katsayısı ,801 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen değer $0.80 < R^2 < 1.00$ aralığında olduğu için ölçekteki maddelerin birbiriyle tutarlı olduğu ve yüksek güvenilirlikte olduğu tespit edilmiştir. Tükenmişlik ölçek ortalama puanı 1,8413 olarak hesaplanmıştır.

5.4. Veri Toplama Süreci

Araştırma için öncelikle Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Etik Kurulu'ndan gerekli onay alınmıştır. Çalışma gönüllülük esasına bağlı olarak engelli bakım merkezinde çalışan 204 meslek elemanına telefon ve e-posta yoluyla ulaşılarak katılmak isteyen katılımcıların rızası dâhilinde uygulanmıştır. Çalışmaya ait veriler Mayıs-Temmuz 2020 tarihleri aralığında toplanmıştır.

5.5. Verilerin Analizi

Toplanan verilerin analizi sosyal bilimler için istatistik paket programı olan SPSS ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin analizinde, çapraz tablolar ile frekans ve yüzde değerleri kullanılmıştır. Araştırmanın ana amacı doğrultusunda, iş performansları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır.

5. BULGULAR

Bu bölümde ilk olarak, özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim durumlarına dair demografik özelliklerine ilişkin bulgular karşılaştırmalı tablolar halinde sunulmuş, ardından özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiye dair istatistiksel test sonuçları ve bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının cinsiyet ve medeni durum dağılımları karşılaştırmalı biçimde Tablo 2'de sunulmuştur. Cinsiyet değişkeni incelendiğinde; kadın çalışanların oranları % 54.9 erkek çalışanların oranları ise % 45.1 olarak tespit edilmiştir. Bu oran irdelendiğinde oransal olarak kadın ve erkek çalışan sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgulardan medeni durum değişkeni incelendiğinde ise bekâr olarak çalışanların oranlarının % 53.4 evli olarak çalışanların oranlarının ise % 46.6 olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Meslek Elemanlarının Cinsiyet ve Medeni Durum Dağılımları Karşılaştırma Tablosu

		Medeni Durum		Toplam	
		Bekâr	Evli		
Cinsiyet	Kadın	Hesaplanan	94	18	112
		% Cinsiyet İçinde	83,9%	16,1%	100,0%
		% Medeni Durum İçinde	86,2%	18,9%	54,9%
		% Toplamın	46,1%	8,8%	54,9%
	Erkek	Hesaplanan	15	77	92
		% Cinsiyet İçinde	16,3%	83,7%	100,0%
		% Medeni Durum İçinde	13,8%	81,1%	45,1%
		% Toplamın	7,4%	37,7%	45,1%
Toplam	Count	109	95	204	
	% Cinsiyet İçinde	53,4%	46,6%	100,0%	
	% Medeni Durum İçinde	100,0%	100,0%	100,0%	
	% Toplamın	53,4%	46,6%	100,0%	

Medeni durumu bekâr olan kadın meslek elemanlarının sayısı 94'tür. Medeni durumu bekâr olan kadın meslek elemanları, cinsiyeti kadın olan toplam 112 kişinin %83.9'unu oluşturmaktadır. Medeni durumu evli olan kadın meslek elemanlarının sayısı 18'dir. Medeni durumu evli olan kadın meslek elemanları, cinsiyeti kadın olan toplam 112 kişinin %16.1'ini oluşturmaktadır. Medeni durumu bekâr olan erkek meslek elemanlarının sayısı 15'tir. Medeni durumu bekâr olan erkek meslek elemanları, cinsiyeti erkek olan toplam 92 kişinin %16.3'ünü oluşturmaktadır. Medeni durumu evli olan erkek meslek elemanlarının sayısı 77'dir. Medeni durumu evli olan erkek meslek elemanları, cinsiyeti erkek olan toplam 92 kişinin %83.7'sini oluşturmaktadır.

Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının yaş ve eğitim durumu dağılımları karşılaştırmalı biçimde Tablo 3'de sunulmuştur. Yaş değişkeni incelendiğinde; 23-27 yaş arası çalışanlar % 33.8 oranına 28-36 yaş arası çalışanlar % 37.3 oranına 37 yaş ve üzeri çalışanlar % 28.9 orana sahiptir. Oransal olarak çalışanların yaş ağırlıklarının 23 ve 30 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının sosyo-demografik özelliklerine ilişkin bulgulardan eğitim durumu değişkeni incelendiğinde ise lisans mezunu olan çalışanların oranının % 84,3 yüksek lisans mezunu olan çalışanlarının oranının % 15,7 olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Meslek Elemanlarının Yaş ve Eğitim Durumu Dağılımları Karşılaştırma Tablosu

Yaş			Eğitim Durumu		Toplam
			Lisans	Yüksek Lisans	
23-27 Yaş	Hesaplanan		57	12	69
	% Yaş İçinde		82,6%	17,4%	100,0%
	% Eğitim Durumu İçinde		33,1%	37,5%	33,8%
	% Toplamın		27,9%	5,9%	33,8%
28-36 Yaş	Hesaplanan		65	11	76
	% Yaş İçinde		85,5%	14,5%	100,0%
	% Eğitim Durumu İçinde		37,8%	34,4%	37,3%
	% Toplamın		31,9%	5,4%	37,3%
37 Yaş ve Üzeri	Hesaplanan		50	9	59
	% Yaş İçinde		84,7%	15,3%	100,0%
	% Eğitim Durumu İçinde		29,1%	28,1%	28,9%
	% Toplamın		24,5%	4,4%	28,9%
Toplam	Hesaplanan		172	32	204
	% Yaş İçinde		84,3%	15,7%	100,0%
	% Eğitim Durumu İçinde		100,0%	100,0%	100,0%
	% Toplamın		84,3%	15,7%	100,0%

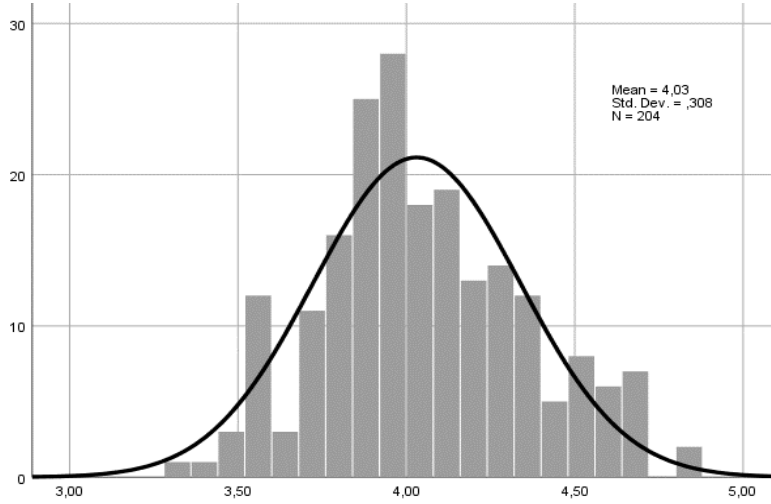
Eğitim durumu lisans olan 23-27 yaş arası meslek elemanlarının sayısı 57'dir. Eğitim durumu lisans olan 23-27 yaş arası meslek elemanları, 23-27 yaş aralığında olan toplam 69 kişinin %82.6'sını oluşturmaktadır. Eğitim durumu lisans olan 28-36 yaş arası meslek elemanlarının sayısı 65'dir. Eğitim durumu lisans olan 28-36 yaş arası meslek elemanları, 28-36 yaş aralığında olan toplam 76 kişinin %85.5'ini oluşturmaktadır. Eğitim durumu lisans olan 37 yaş ve üzeri meslek elemanlarının sayısı 50'dir. Eğitim durumu lisans olan 37 yaş ve üzeri meslek elemanları, 37 yaş ve üzeri olan toplam 59 kişinin %84.7'sini oluşturmaktadır.

Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının İş Performansı Ölçümü ile Tükenmişlik Düzeyi Ölçümü dağılımlarına ilişkin betimsel istatistik analiz sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır. Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının İş Performansı Ölçüm verileri aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri 4,03±0,31 olarak tespit edilmiştir. Tükenmişlik Düzeyi Ölçüm verileri ise 1,84±0,33 olarak bulunmuştur. Bu bulgu, araştırmaya katılan meslek elemanlarının iş performans düzeylerinin yükselme eğiliminde olduğunu gösterirken; tükenmişlik düzeylerinin ise aksi bir biçimde azalma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4. İş Performans Ölçümü ile Tükenmişlik Düzeyi Ölçüm Verilerine İlişkin Betimsel İstatistik Analiz Sonuçları

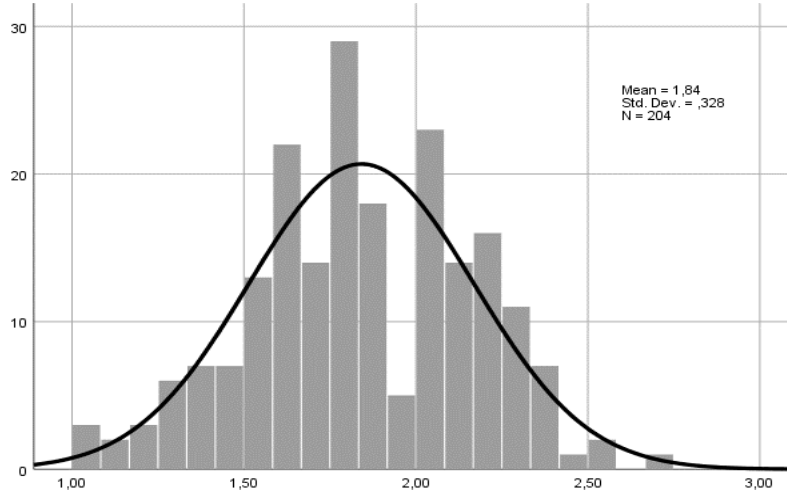
Ölçüm Verileri	Minimum	Maksimum	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
İş Performansı Ölçüm Verileri	3,32	4,84	4,03	0,31
Tükenmişlik Düzeyi Ölçüm Verileri	1,00	2,73	1,84	0,33

Minimum değerler incelendiğinde İş Performansı ölçüm verilerinin değerinin (Minimum=3,32) Tükenmişlik Düzeyi ölçüm verilerinin (Minimum=1,00) olduğu görülmektedir. Maksimum değerler incelendiğinde İş Performansı ölçüm verilerinin değerinin (Minimum=4,84) Tükenmişlik Düzeyi ölçüm verilerinin (Minimum=2,73) olduğu görülmektedir.

Şekil 1. İş Performansı Ölçüm Verilerine İlişkin Frekans Dağılım Grafiği

İş Performansı ölçüm verileri ile Tükenmişlik Düzeyi ölçüm verilerinin standart sapma değerleri incelendiğinde ise her iki değişkeninin homojen dağılımlara sahip oldukları görülmektedir. Buna ilişkin frekans dağılımları Şekil 1 ve Şekil 2’de detaylı olarak verilmiştir.

Şekil 2. Tükenmişlik Ölçüm Verilerine İlişkin Frekans Dağılım Grafiği

Şekil 1’de sunulan İş Performansı ölçüm verileri standart sapma puanı ,308 olarak tespit edilirken; Şekil 2’de sunulan Tükenmişlik Düzeyi ölçüm verilerinin standart sapma değeri ise ,328 olarak bulunmuştur.

Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ile tükenmişlik düzeyi ortalamaları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için korelasyon testi yapılmıştır. İki değişken arasındaki anlamlı ilişkiye ait basit korelasyon analiz sonuçları Tablo 5’de sunulmuştur.

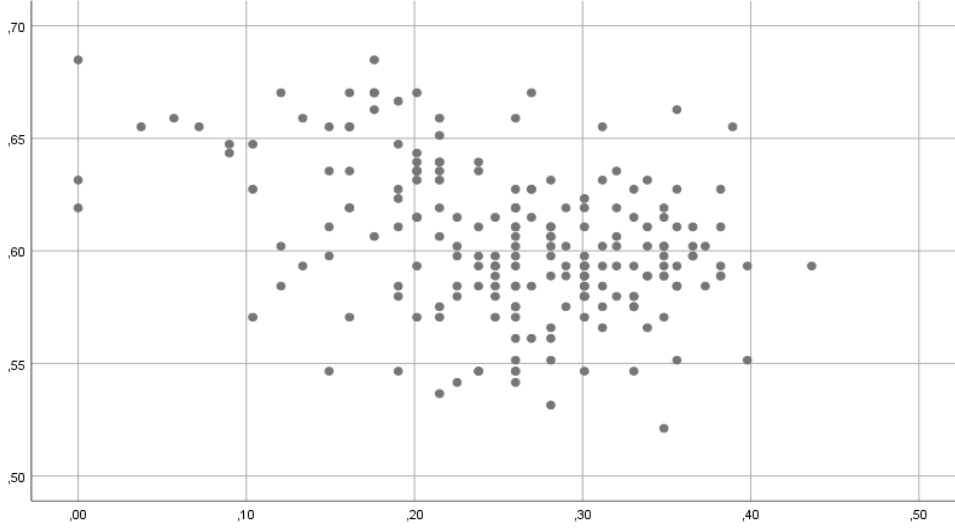
Tablo 5: Meslek Elemanlarının İş Performansı ile Tükenmişlik Düzeyi Arasındaki İlişkiye Dair Korelasyon Testi Analiz Sonuçları

Değişkenler	(Y ₁)	(Y ₂)
İş Performansı Düzeyi Ölçüm Verileri (Y ₁)	1	
Tükenmişlik Düzeyi Ölçüm Verileri (Y ₂)	-,379**	1

(i)** p<0,01 anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ile tükenmişlik düzeyi ortalamaları arasında anlamlı ilişkiye ait basit korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz

sonuçları Tablo 5'te incelendiğinde; İş Performansı ölçüm verileri ile Tükenmişlik Düzeyi ölçüm verileri arasında ($r=-.379$, $p<0,01$) negatif yönlü ve anlamlı doğrusal bir ilişkinin (Şekil 3) olduğu görülmektedir.

Şekil 3. İş Performansı Ölçüm Verileri ile Tükenmişlik Düzeyi Ölçüm Verilerine İlişkin Saçılım Grafiği

Şekil 3 incelendiğinde İş Performansı Ölçüm verileri ile Tükenmişlik Düzeyi Ölçüm verileri saçılımlarının biri artarken diğeri azalacak şekilde lineer bir eğilim gösterdikleri ancak saçılımın tek bir merkezde birleşmeyerek orta düzeye yakın bir toplanma gösterdiği görülmektedir. Saçılım grafiğinde aradaki ilişkinin dağılımının orta düzey olduğu görülmektedir.

Genel olarak korelasyon katsayılarının anlamlılığı incelendiğinde; % 95 güven aralığı içinde p değeri iki yönlü anlamlılık değeri 0,01'den küçük çıkmıştır. Araştırma kapsamında oluşturulan ana hipotezin, iş performansı ile tükenmişlik düzeyi arasında bir ilişkinin olmadığını iddia eden sıfır (null) hipotezi red edilerek, alternatif hipotez kabul edilmiştir.

H_{null} = Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ile tükenmişlik düzeyi ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($p>0,01$).

H_a = Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ile tükenmişlik düzeyi ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p<0,01$).

6. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ile tükenmişlik düzeyi dağılımlarına ilişkin betimsel istatistik analiz sonuçları incelendiğinde; İş Performansı ölçüm verileri aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri $4,03\pm 0,31$ Tükenmişlik Düzeyi ölçüm verileri $1,84\pm 0,33$ bulunmuştur. Örneklem grubuna uygulanan iş performansı ölçeğinin Cronbach alfa katsayısı ,782 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen değer $0.60 < R^2 < 0.80$ aralığında olduğu için ölçekteki maddelerin birbiriyle tutarlı olduğu ve oldukça güvenilir olduğu tespit edilmiştir. İş performansı ölçek ortalama puanı 4,0306 olarak yüksek olarak hesaplanmıştır. Araştırma örneklem grubuna uygulanan tükenmişlik ölçeğinin Cronbach alfa katsayısı ,801 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen değer $0.80 < R^2 < 1.00$ aralığında olduğu için ölçekteki maddelerin birbiriyle tutarlı olduğu ve yüksek güvenilirlikte olduğu tespit edilmiştir. Tükenmişlik ölçek ortalama puanı 1,8413 olarak düşük hesaplanmıştır. Bu bulgu, araştırmaya katılan meslek elemanlarının iş performans düzeylerinin yükselme eğiliminde olduğunu ancak buna karşılık tükenmişlik düzeylerinin ise tersi olarak yükselme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Ay (2020) ve Uçar (2021) çalışmalarında katılımcıların tükenmişlik düzeylerinin yükselme eğiliminde olduğunu buna karşın iş performans düzeylerinin ise yükselme eğiliminde olduğunu tespit etmişlerdir. Wright ve Bonett (1997) ise ilgili araştırmalarında iş performansı ile tükenmişlik arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Bu nedenle bu araştırmalar bu çalışmayı destekler niteliktedir. Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ile tükenmişlik düzeyi dağılımlarına ilişkin betimsel istatistik analiz sonuçları incelendiğinde; araştırmaya katılan deneklerin iş performansı düzeylerinin yükselme eğiliminde olduğunu ancak buna karşılık tükenmişlik düzeylerinin ise tersi olarak yükselme eğiliminde olduğunu sonucuna ulaşılmıştır.

Özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ile tükenmişlik düzeyi ortalamaları arasında anlamlı ilişkiye ait korelasyon analizi sonuçları incelendiğinde; İş Performansı ölçüm verileri ile Tükenmişlik Düzeyi ölçüm verileri arasında ($r=-.379$, $p<0,01$) negatif yönlü ve anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Erol ve Yazıcıoğlu (2019), Ökmen (2021) ve Tüfekçi (2019) çalışmalarında da iş performansı ile tükenmişlik düzeyi arasında negatif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu yönüyle bu araştırma ile benzerlik göstermektedir. Kim ve arkadaşları (2011) ile Kozak ve arkadaşları (2013), engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının tükenmişlik düzeylerini konu edinen çalışmalarında iş performansı ile tükenmişlik arasında ilişkiye dair bulgular elde etmişlerdir. Ayrıca konuyla ilgili literatürdeki çalışmalarda (Toğa, 2016; Manuoğlu, 2021; Baygın, 2021) çoğunlukla iş performansı verileri ile tükenmişlik düzeyi arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur. Ayrıca Karakaş ve Bilen (2014) çalışmalarında tükenmişlik ile performans arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Bazı çalışmalarda ise çalışma yaşamına ilişkin veriler ile iş performansı (Alpöz, 2021; Gemici, 2021; Akalın 2019) arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalar da değişkenler arası ilişkinin tespiti açısından bu araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Nitekim özel engelli bakım merkezinde çalışan meslek elemanlarının iş performansı ve tükenmişlik düzeyi ölçüm verileri arasında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılan bu araştırma, meslek elemanlarının yüksek bir iş performansı sergileyebilmesi için tükenmişlik yaşamamaları adına yürütülecek çalışmaların önemini ortaya koymaktadır. Neticede yüksek bir iş performansı hem meslek elemanının mesleki doyumunu artırarak mesleki ve psiko-sosyal iyilik halini destekleyecek, hem de hizmet alan engelli bireylere sunulan sosyal hizmet müdahalelerinin niteliğini artırarak engelli bireylerin iyilik halini artırıp bütüncül bir fayda sağlayacaktır. Bu doğrultuda meslek elemanları için psikososyal destek sağlayıcı kurum içi eğitimlerin artırılması ve çeşitlendirilmesi, sosyo-ekonomik şartları iyileştirmek adına ücret politikalarının geliştirilmesi, süpervizyon desteğinin güçlendirilmesi, aşırı iş yükü ve rol belirsizlikleri gibi kurum kaynaklı meydana gelebilecek sorunların önüne geçme adına kurum yöneticilerinin mesleki eğitimlerle bilinçlendirilmesi şeklindeki çalışmalar önerilmektedir.

7. ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Araştırma verileri, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi 05.02.2020 tarih ve 47 sayılı Etik Kurul izni ile toplanmıştır.

8. ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Bu çalışma Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir. Araştırmacı ve danışman çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

9. ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Akalın, Z. D. (2019). *Pilotlar Üzerindeki Stres Faktörleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Alpöz, O. (2021). *Çalışanların Duygusal Zekâsının İş Performansına Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı, İstanbul.

- Altuntaş, B. ve Topcuoğlu, R. A. (2016). *Engelli Bakımı: Sosyal Bakım ve Kadın Emeği*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Ay, P. (2020). *Banka Çalışanlarının İşe Gömülmüşlükleri ve Tükenmişlikleri Arasındaki İlişki: Karaman İlinde Bir Araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Karaman.
- Baygın, H. E. (2021). *Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde Öz-Şefkatin Aracılık Rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Tokat.
- Berghs, M., Atkin, K., Graham, H., Hatton, C., & Thomas, C. (2016). Implications for Public Health Research of Models and Theories of Disability: A Scoping Study and Evidence Synthesis. *Public Health Research*, 4(8), 1-166. <https://doi.org/10.3310/phr04080>
- BMET (2007). *Bakıma Muhtaç Engellilerin Tespiti ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik*. (30.07.2006), T.C Resmi Gazete, (Sayı: 26244). Erişim Adresi: <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/mevzuat/ulusal-mevzuat/yonetmelikler/bakima-muhtac-engellilerin-tespiti-ve-bakim-hizmeti-esaslarinin-belirlenmesine-iliskin-yonetmelik/>
- Büyüköztürk, Ş. (2013). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cordes, C. L., Dougherty, T. W., & Blum, M. (1997). Patterns of Burnout Among Managers and Professionals: A Comparison of Models. *Journal of Organizational Behavior*, 18(6), 685–701.
- Çoban, R. (2013). *Sağlık Çalışanlarında Stresin İş Performansına Etkisi Arif Cerit Buldan Devlet Hastanesi Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Sağlık Bilimleri Enstitüsü / Sosyal Hizmet Politikaları ve Uygulamaları Bilim Dalı.
- Çoban, R. (2018). *Kurumsal Bakım Hizmeti Veren Kuruluşlarda Çalışan Personelin Mesleki Doyum ve Tükenmişlik Düzeyi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi / Sosyal Bilimleri Enstitüsü / İşletme Yönetimi Anabilim Dalı.
- Dalkılıç, O. S. (2014). *Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Değener, T. (2017). A New Human Rights Model of Disability. Valentina Della Fina, Rachele Cera, Giuseppe Palmisano (Ed.), *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: A Commentary*, içinde (41-59). Switzerland: Springer.
- Duygun, T. (2001). *Zihinsel Engelli ve Sağlıklı Çocuk Annelerinde Stres Belirtileri Stresle Başa Çıkma Tarzları ve Algılanan Sosyal Desteğin Tükenmişlik Düzeyine Olan Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- EBYÖM (2016). *Engelli Bireylere Yönelik Özel Engelli Bakım Merkezleri Yönetmeliği*. (04.11.2016), T.C. Resmi Gazete, (Sayı:29878). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/11/20161104-2.htm>
- EHİS, (2006). *Birleşmiş Milletler Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmesi*. Erişim Adresi: <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklarnailiskin-sozlesme/>
- EHK (2005). 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun. (01.07.2005), T.C. Resmi Gazete, (Sayı:25868). Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5378-20130425.pdf>
- Elibol, F. (2017). Özel Engelli Bakım Merkezi Çalışanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Ölçülmesi: Tokat İli Örneği. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 48-69
- Erdoğan, P. (2021). İş Tatmini ile Tükenmişlik İlişkisi: Bir Meta-analiz Çalışması, *BMIJ*, 9(2), 405-425
- Ergün, G., (2008). *Sağlık İşletmelerinde Örgütsel Stresin İşgücü Performansı ile Etkileşiminin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İşletme Ana Bilim Dalı, Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi, İzmir.
- Erol, E., & Yazıcıoğlu, İ. (2019). Tükenmişlik Düzeyinin İş Performansına Etkisinde Rekreatif Aktivitelerin Aracılık Rolü: Yiyecek İçecek İşletmelerinde Bir Araştırma, *Turizm Akademik Dergisi*, 6 (2), 139-152.
- EYHGM (2022). *Engelli Ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü Kurum Verileri*. Erişim Adresi: <https://www.aile.gov.tr/eyhgm/kuruluslar/engelli/>

- Gemici, S. (2020). *İş Hayatındaki Örgütsel Adalet ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Zonguldak.
- Ghosh, N. (2012). Disabled Definitions, Impaired Policies: Reflections on Limits of Dominant Concepts of Disability. Institute of Development Studies Kolkata. <https://idsk.edu.in/wp-content/uploads/2015/07/OP-34.pdf>
- Griffin, M. A., Neal, A., & Parker, S. K. (2007). A new model of work role performance: Positive behavior in uncertain and interdependent contexts. *Academy of Management Journal*, 50 (2), 327- 347.
- Karakaş, A. & Bilen, A. (2014). Muhasebe Meslek Mensuplarının Tükenmişlik Düzeylerinin İşgören Performansına Etkisi, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(8), 139-154.
- Kim, H., Ji, J., & Kao, D. (2011). Burnout and physical health among social workers: A three-year longitudinal study. *Social Work*, 56(3), 258-268. doi:10.1093/sw/56.3.258
- Kozak, A., Kersten, M., Schillmöller, Z., ve Nienhaus, A. (2013). Psychosocial work-related predictors and consequences of personal burnout among staff working with people with intellectual disabilities. *Research in developmental disabilities*, 34(1), 102-115.
- Kurt, E. (2013). *Algılanan Sosyal Destek ve İş Performansı İlişkisinde İşe Bağlılığın Aracı Etkisi: Turizm İşletmelerinde bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Ankara
- Mackelprang, R. W., & Salsgiver, R. O. (1996). People with Disabilities and Social Work: Historical and Contemporary Issues. *Social Work*, 41(1), 7-14.
- Manuoğlu, H. (2021). *Duygusal Zeka ile Tükenmişlik İlişkileri Bakımından İstanbul'da Hizmet Sektöründe Çalışanların İş Tatminlerine Etkileri Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Altınbaş Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Maslach, Christina ve Leiter P. M.(1997). *The Truth About Burnout*, Jossey-Bass, San Francisco, CA.
- Maslach, Christina ve Philip G. Zimbardo (1982). *Burnout: the Cost of Caring*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel Ve Nicel Yaklaşımlar: 1-2 Cilt*. Ankara: Yayınodası Yayınları.
- Niemann, S. (2005). Persons with Disabilities. İçinde M. T. Burke, J. C. Chauvin, & J. G. Miranti (Ed.), *Religious and Spiritual Issues in Counseling: Applications Across Diverse Populations* (ss. 105-134). Brunner Routledge.
- Ökmen, V. (2021). *Kamu Çalışanlarında Tükenmişlik ve İş Performansı İlişkisinde Denetim Odağının Rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Bilecik.
- Örmen, U. (1993). *Tükenmişlik Duygusu ve Yöneticiler Üzerinde bir Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Özden, A. S. (2020). Engellilik ile İlgili Modeller. Özden, A. S. ve Tekindal, M. (Der.), *Engellilik Alanında Sosyal Hizmet Kuram ve Uygulamaları* (ss. 33-42), Ankara: Nobel Yayınları.
- Polatçı, S. (2014). Psikolojik sermayenin görev ve bağlamsal performans üzerindeki etkileri: Polis teşkilatında bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 115.
- Savaş, S. (2010). Avrupa ve Dünyada Gündüz Bakım Evleri. *Akademik Geriatri*, 132-136.
- Seyyar A, 2015. *Engelli ve yaşlı bakım hizmetlerinde sosyal bakım*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Shakespeare, T. (2011). Sakatlığa Kuramsal Yaklaşımlar. Bezmez, D., Yardımcı, S. ve Şentürk, Y. (Der.). *Sakatlık Çalışmaları: Sosyal Bilimlerden Bakmak*. (ss. 51-63) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tarricone, R., Tsouros, A. D., World Health Organization, & Università commerciale Luigi Bocconi (Ed.). (2008). *Home care in Europe: The solid facts*. World Health Organization, Europe.

- Toğa, N. (2016). *Örgütsel Adalet Algısının Tükenmişlik Sendromuna Etkisi ve Bir Uygulama / Örgütsel Adalet Algısının Tükenmişlik Sendromuna Etkisi ve Bir Uygulama*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Malatya.
- Tüfekçi, A. (2019). *Hemşirelerin İş Performanslarının Tükenmişlik Düzeyleri Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli Üniversitesi, Sağlık Kurumları Yöneticiliği Ana Bilim Dalı, Kırklareli.
- Uçar, H. (2021). *Algılanan Örgütsel Desteğin İş Performansı Üzerindeki Etkisi: İş Becerikliliğinin Aracı Rolü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İşletme Ana Bilim Dalı, Karaman.
- Wright, T.A., ve Bonett, R. (1997). The contribution of burnout to work performance. *Journal of Organizational Behavior*, 18, 491-499.

The Effect of Work-Family Life Conflicts of Social Workers on Job Burnout: Sivas Example

Sosyal Hizmet Çalışanlarının İş-Aile Yaşam Çatışmalarının Mesleki Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Sivas Örneği

Ahmet TÜRK⁽¹⁾

Cited/Atıf: Türk, A. (2022). Sosyal Hizmet Çalışanlarının İş-Aile Yaşam Çatışmalarının Mesleki Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Sivas Örneği, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 159-169.

ABSTRACT

This study aims to examine the effect of work-family life conflicts on job burnout levels of employees. The research was carried out in the institutions and organizations affiliated to the Sivas Provincial Directorate of Family and Social Services. Correlational survey model was used in the present study. 147 female and 107 male employees between the ages of 22-57 participated in the study. The average age of the employees is 35.96±8.59 years. In the study, personal information form, Work-Family Life Conflict Scale and Maslach Burnout Scale were used. It was used online survey technique in the research. The research data were examined by Multiple Linear Regression Analysis. According to the findings, there is a significant positive relationship between work-family conflict and family-work conflict and job burnout. The work-family conflict sub-dimension explains job burnout at a significant level. The findings were interpreted within the framework of the literature

ÖZET

Bu çalışma Aile ve Sosyal Hizmetler Sivas İl Müdürlüğüne bağlı kurum ve kuruluşlarda çalışanların iş-aile yaşam çatışmalarının mesleki tükenmişlik düzeylerine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmaya 22-57 yaş aralığında yer alan 147 kadın ve 107 erkek çalışan katılmıştır. Çalışanların yaş ortalaması 35,96±8,59'dır. Çalışmada kişisel bilgi formu, İş-Aile Yaşam Çatışması Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği çevrimiçi anket tekniği ile katılımcılara ulaştırılmıştır. Araştırma verileri Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi ile incelenmiştir. Bulgular, iş-aile çatışma ve aile-iş çatışması ile mesleki tükenmişlik arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğunu, iş-aile çatışması alt boyutunun mesleki tükenmişliğin anlamlı bir yordayıcısı olduğunu göstermektedir. Araştırmanın bulguları literatür kapsamında yorumlanmıştır

ARTICLE HISTORY

Received :25.09.2022
Accepted :29.09.2022
Published :30.09.2022

KEYWORDS

Social work, job burnout, work-family conflict, family-work conflict

MAKALE TARİHİ

Geliş :25.09.2022
Kabul :29.09.2022
Yayımlama :30.09.2022

ANAHTAR KELİMELEK

Sosyal hizmet, mesleki tükenmişlik, iş-aile çatışması, aile-iş çatışması

GİRİŞ

Sosyal hizmet, hassas ve incinebilir (örneğin; istismar/ihmal mağduru çocuklar, yaşlılar, engelliler, aile içi şiddet mağdurları vb.) müracaatçı gruplarıyla çalışmakla birlikte doğası gereği tüm insanların işlevsel hale gelmeleri, güçlenmeleri ve özgürleşmeleri için psiko-sosyal refahı artıracak mikro, mezzo ve makro boyutta uygulamalar gerçekleştiren bir meslektir (Thompson, 2005).

¹ Öğr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, shu.ahmetturk@gmail.com, [0000-0001-5782-3794](https://orcid.org/0000-0001-5782-3794)

Sosyal hizmet; bireylerin sosyal işlevselliklerini artırmak, sorun çözme kapasitelerini geliştirmek, psikososyal ve sosyoekonomik sorunlarını çözüme kavuşturmak, insan onur ve haysiyetini korumak, sosyal adaleti tesis etmek, toplumsal ihtiyaçların karşılanması için sosyal politikalar geliştirmek, kaynak ve olanaklarla müracaatçıları buluşturmak, sistemleri insanlar için insancılaştırmak gibi yüksek idealleri amaçlamaktadır (Pincus ve Minahan, 1973; Zastrow, 2013). Sosyal hizmet çalışanları amaçladığı bu yüksek idealleri gerçekleştirmeye çalışırken doğal olarak yoğun bir şekilde duygusal emek harcamaktadır (Işıkhani, 2011). Ayrıca çalışanlar yoğun olarak aşırı iş yükü, vaka sayısının fazlalığı, zaman baskısı, etik ikilemler, vaka yönetiminde yaşanan sorunlar, örgütsel çatışmalar gibi problemlerle karşı karşıya kalmaktadır (Aslan-Açan ve Özbesler, 2020; Bell ve diğ., 2003). Nitekim travma, yoksulluk, istismar, şiddet, sosyal eşitsizlik gibi sorunların etkilerine, duygusal taleplere ve örgütsel baskılara maruz kalmak sosyal hizmet çalışanları için tükenmişliği, günlük kelime dağarcığının bir parçası haline getirmektedir (Hoffarth, 2017; Risser ve Abulhosn, 2022).

Maslach (1982) tükenmişliği, çevresel ve bireysel faktörler arasındaki ilişkiye odaklanarak sosyal psikolojik bir olgu olarak ele almış olup duygusal bir tükenme, işe ve/veya meslektaşlara yönelik duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi ile karakterize bir sendrom olarak tanımlamış, üç boyutlu bir tükenmişlik modeli geliştirmiştir. Maslach tükenmişlik modeline göre duygusal kaynakları tükenen ve enerjisini yitiren birey duygusal anlamda bir tükenmişlik yaşamaktadır. Bu noktada üzerindeki duygusal baskıyı azaltmak için kendisine bir kaçış yolu aramaktadır. Bu kaçış yolunu çevresi ile etkileşimini azaltıp psikolojik olarak uzaklaşmada bulunmaktadır. Bu durum duyarsızlaşmayı beraberinde getirerek bireylerin işine ve meslektaşlarına yabancılaşmasına ve hizmet sunduğu bireylere yönelik olumsuz tutum sergileyerek onları birer nesne gibi görmesine neden olmaktadır. Duyarsızlaşma boyutunda başkalarına karşı oluşturulan olumsuz tutum zaman içerisinde bireyin kendisi hakkında da olumsuz düşünceler geliştirmesine yol açmaktadır. Bu noktada birey, olumsuz ve hatalı tutumlarından dolayı kendini suçlamakta, hizmet sunma noktasında artık kendisinin yetersiz kaldığını ve kişisel olarak başarısızlık içerisinde olduğunu düşünmektedir (Maslach ve Jackson, 1981; Maslach ve Zimbardo, 1982).

Bireylerin psikolojik, fizyolojik, sosyal ve örgütsel faaliyetlerinde birçok zararlı etkiye yol açabilen tükenmişlik, sonuçları itibariyle hem bireysel boyutta hem de örgütsel boyutta kaygı veren bir sendromdur (Cordes ve Dougherty, 1993). Pek çok çalışmada sosyal hizmet çalışanlarının insani hizmet sunumu gerçekleştiren benzer meslek gruplarına kıyasla daha yüksek düzeyde tükenmişlik hissettiği ortaya konulmuştur (Bakker ve diğ., 2002; Gleasonwynn ve Mindel, 1999; Philbin ve Turner, 2022). Bunun bir sonucu olarak sosyal hizmet çalışanlarında da fizyolojik, psikolojik ve örgütsel pek çok sorun yaşanmaktadır (Aslan-Açan ve Özbesler, 2020). Tükenmişlik; iş verimliliğinin azalmasına, çalışanlarda motivasyon düşüklüğüne, işle ilgili olumsuz tutumlar oluşturulmasına, işten ayrılma niyetinin artmasına, iş doyumsuzluğuna, eş ve aile bireylerinden uzaklaşmaya, insan ilişkilerinde uyumsuzluğa, depresyona, umutsuzluğa, dikkat dağınıklığına ve fizyolojik sağlık sorunlarına neden olabilmektedir (Kim ve diğ., 2009; Maslach ve Jackson, 1981; Salmela-Aro ve diğ., 2009). Sosyal hizmet çalışanlarının tükenmişlik yaşamaları da sosyal hizmetlerden yararlanan müracaatçılar ile çalışanların ilişkilerini, hizmet sunumunun kalitesini, devamlılığını ve işlevselliğini olumsuz etkilemektedir. Bu durum bireysel manada çalışanlar için örgütsel ve sosyal manada hizmet alan incinebilir gruplar için telafisi mümkün olmayan ciddi sorunlar meydana getirebilmektedir (Kim ve Stoner, 2008). Bu nedenle sosyal hizmet gibi insani hizmet mesleklerinde tükenmişlik sendromunu ortaya çıkaran faktörlerin belirlenip önleyici ve rehabilite edici çalışmalar yapılması hem bireysel hem örgütsel hem de sosyal manada tam iyilik halinin tesis edilmesi için oldukça önem taşımaktadır.

Literatür kapsamında tükenmişliğe neden olan faktörler incelendiğinde tükenmişliğin kaynakları örgütsel faktörler ve bireysel faktörler şeklinde sınıflandırılabilir (Dalkılıç-Sürgevil, 2014). Aşırı iş yükü, ücret, kontrol eksikliği, örgüt içi rol çatışmaları, yetersiz ödüllendirme ve örgüt iklimi gibi unsurlar örgütsel faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Angerer, 2003; Cordes ve Dougherty, 1993; Işıkhani, 1999; Işıklı, 2018). Kişilik, yüksek empati, yaş, cinsiyet,

medeni durum, eğitim ve aile yaşamı gibi unsurlar ise bireysel faktörler olarak ifade edilebilir (Blanch ve Aluja, 2012; Dalkılıç-Sürgevil, 2014; Kaşlı, 2009; Maslach ve Jackson, 1981). Bireysel faktörlere odaklanan çalışmalar, bireylerin iş ve aile yaşamlarının birbirini etkileyen unsurlar olduğunu (Öztürk ve Türk, 2020), her iki alanda da meydana gelen değişimlerin bireylerin yaşamlarında çatışma ortaya çıkardığını ifade etmektedir (Efeoğlu, 2006).

Sosyal hizmet mesleği güçlü bir şekilde müracaatçı odaklı bir meslektir. Sosyal hizmet çalışanları karmaşık psiko-sosyal sorunlarla karşı karşıya kalan müracaatçıların gereksinimlerini gidermek, sorunlarını çözmek, işlevselliğini artırmak için yoğun zaman ve enerji harcamaktadır. Bu durum sosyal hizmet çalışanlarının kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaç ve sorunları ikinci planda kalmasına yol açabilmektedir (Altın, 2022). Bireylerin iş ya da aile yaşamlarından birinin görev ve sorumluluklarına daha çok zaman ve enerji harcaması, diğer tarafın ihmal edilebilmesine yol açmaktadır. Bu durum iş-aile yaşam çatışmalarını karşımıza çıkarmaktadır (Çoban, 2014).

İş-aile yaşam çatışması, "iş ve aile yaşam alanlarından gelen rol baskılarının bazı yönlerden karşılıklı olarak uyumsuz olduğu bir roller arası çatışma biçimi" olarak tanımlanmaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985:77). Sosyal hizmet çalışanlarının profesyonel mesleki uygulamalarından kaynaklanan zihinsel ve duygusal yorgunluğunun iş ve aile yaşamları arasında yayılabileceği, bu durumun aile ve iş yaşamlarında olumsuz sonuçlar doğuran yaşam çatışmaları meydana getirebileceği yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Jia ve Li, 2022; Voydanoff, 2005). İş ve aile rolleri arasındaki bu çatışma işteki rollerin ailevi rolleri engellemesi ve ailevi rollerin işteki rolleri engellemesi olmak üzere iki yönlüdür. İş-aile çatışmasında bireyler iş rollerinden dolayı ailevi rol ve sorumluluklarını aksatabilmekte, yerine getirilmeyen sorumluluklar ailede rol çatışmalarına yol açmaktadır. Aile-iş çatışmasında bireyler ailevi rollerinden dolayı iş yaşamındaki rol ve sorumluluklarını aksatabilmekte, yerine getirilmeyen sorumluluklar iş yaşamında rol çatışmalarını meydana getirebilmektedir (Netemeyer ve diğ., 1996; Nurmajanti ve diğ., 2014; Voydanoff, 2005).

İş-aile yaşam çatışmasının zaman esaslı, gerginlik esaslı ve davranış esaslı olmak üzere üç çatışma boyutundan dolayı yaşandığı ifade edilmektedir. Zaman esaslı çatışma, bireyin aile veya iş yaşamlarından birine ait rollerini yerine getirirken harcadığı zamanın diğer yaşam alanındaki rollerin yerine getirilmesi için kullanılacak zamana engel olmasıyla meydana gelen çatışmadır. Gerginlik esaslı çatışma, bireyin yaşam alanlarından (iş veya aile) herhangi birindeki rol ve sorumluluklarını yerine getirirken mevcut yaşam alanındaki rollerden kaynaklanan zihinsel veya duygusal gerginliklerin diğer yaşam alanındaki rol performansını olumsuz yönde etkilemesiyle ortaya çıkan çatışmadır. Davranış esaslı çatışma, iş veya aile yaşamlarından birindeki rol ve sorumlulukların gerektiği davranışların diğer yaşam alanındaki rollere ilişkin davranışlarla uyumlu olmaması durumunda meydana gelen çatışmadır (Elloy ve Smith, 2004; Greenhaus ve Beutell, 1985).

Yapılan literatür incelemesinde sosyal hizmet çalışanları özelinde iş-aile yaşam çatışması (Kalliath ve Kalliath, 2013; Öztürk ve Türk, 2020) ve tükenmişlik (Aslan-Açan ve Özbesler, 2020; Force ve Makkie, 2008; Gibson ve diğ., 1989; İçağasioğlu-Çoban ve Özbesler, 2016; Koçak, 2019; Oral ve Karakurt, 2021) değişkenlerini ayrı ayrı ele alan birçok çalışma olduğu, bu iki değişkenin birlikte ele alındığı sınırlı sayıda çalışmanın (Jia ve Li, 2022; Lizaona ve Barak, 2012) uluslararası ölçekte olduğu görülmüştür. Ulusal literatürde ise sosyal hizmet çalışanlarının iş-aile yaşam çatışmaları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu noktada bu çalışmanın ulusal literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması, sosyal hizmet alanında yönetici olan kişilere ve sosyal hizmet akademisyenlerine bilgi kaynağı oluşturması açısından alana önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Verilen bilgiler ışığında bu çalışma sosyal hizmet kurum/kuruluşlarında görev alan personellerin iş-aile çatışması ve aile-iş çatışmasının mesleki tükenmişlik düzeylerini yordayıp yordamadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda mevcut çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

- Sosyal hizmet çalışanlarının iş-aile yaşam çatışması ve mesleki tükenmişlikleri ne düzeydedir?
- İş-aile çatışması, sosyal hizmet çalışanlarının mesleki tükenmişliğini etkilemekte midir? Etkiliyorsa ne yönde ve ne düzeyde etkilemektedir?
- Aile-iş çatışması, sosyal hizmet çalışanlarının mesleki tükenmişliğini etkilemekte midir? Etkiliyorsa ne yönde ve ne düzeyde etkilemektedir?

1. YÖNTEM

1.1. Araştırmanın Modeli

Nicel yaklaşımın benimsendiği bu kesitsel çalışmada araştırmanın amacı doğrultusunda ilişkisel tarama deseni kullanılmıştır.

1.2. Evren ve Örneklem

Aile ve Sosyal Hizmetler Sivas İl Müdürlüğü'nden edinilen bilgi çerçevesinde bu çalışmanın evrenini Aile ve Sosyal Hizmetler Sivas İl Müdürlüğü'ne bağlı kurum ve kuruluşlarda çalışan 450 personel (sosyal hizmet meslek elemanı, bakım/destek personeli, işçi, idareci/memur) oluşturmaktadır. Evrenin bilindiği durumlarda örneklem hacminin hesaplanmasında $n=N/(1+N \times e^2)$ formülü kullanılmaktadır (Yamane, 1967). Yapılan hesaplamada %95 güven aralığında 0,05'lik hata payı ile gerçekleştirilen bu çalışmada örneklem hacmi için 211 kişinin yeterli olacağı görülmüştür [$n=450/(1+450 \times (0,05)^2)$]. Evrenin küçük olmasından dolayı temsil gücünü artırmak adına maksimum örneklem sayısına ulaşılması hedeflenmiştir. Çevrimiçi anket tekniğinin kullanıldığı bu çalışmaya 254 çalışan katılmıştır. Böylece mevcut örneklem hacmi ile evrenin %56,4'üne ulaşılmıştır.

1.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında kişisel bilgi formu; İş-Aile Yaşam Çatışması Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği kullanılmıştır.

1.3.1. İş-Aile Yaşam Çatışması Ölçeği (İAYÇ)

Ölçek, Netemeyer ve arkadaşları (1996) tarafından geliştirilmiştir. Toplam 10 maddeden oluşan ölçekte iş-aile çatışması (5 madde) ve aile-iş çatışması alt boyutlar bulunmaktadır. Ölçek, 5'li likert tarzında cevaplanmaktadır. Aile-iş çatışması (AİÇ) boyutu aile kaynaklı çatışmaları; iş-aile çatışması (İAÇ) işten kaynaklı çatışmaları ölçmektedir. Ölçeklerden alınan puan yükseldikçe bireylerin çatışma düzeyleri yükselmektedir. Ölçeğin Türkçeye adaptasyonu Efeoğlu (2006) tarafından yapılmıştır. Efeoğlu'nun (2006) yaptığı adaptasyon çalışmasında ölçeğin toplamı için Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı $\alpha=0,82$ olup iş-aile çatışması alt boyutu için $\alpha=0,88$ ve aile-iş çatışması alt boyutu için $\alpha=0,85$ olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise tüm ölçek için Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı $\alpha=0,91$; iş-aile çatışması için $\alpha=0,91$; aile-iş çatışması için $\alpha=0,86$ olarak bulunmuştur.

1.3.2. Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MTÖ)

Ölçek, Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin orijinalinde 7'li likert tipinde cevaplardan oluşan 3 alt boyut ve 22 madde bulunmaktadır. Ölçeğin Türkçeye adaptasyonu Ergin (1992), geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Çam (1992) tarafından yapılmıştır. Ergin'in (1992) adaptasyon çalışmasında ölçekte bazı revizyonlar yapılmıştır. Buna göre duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı olmak üzere 3 alt boyut ve 22 maddeden oluşan ölçek 5'li likert tarzında (0=hiçbir zaman, 4=her zaman) yeniden düzenlenmiştir. Ölçeğin alt boyutlarından ayrı ayrı puan alınabildiği gibi kişisel başarı alt boyutunun olumlu ifadelerden oluşan 8 maddesi ters kodlanarak "düşük kişisel başarı" puanı elde edilip alt boyutlarının yönü eşitlenen ölçekten toplam tükenmişlik puanı alınabilmektedir (Ergin, 1992; Maslach ve Zimbardo, 1982). Ölçekten 0,00-0,79 arası puan almak çok az tükenmişliği, 0,80-1,59 arası puan almak az tükenmişliği, 1,60-2,39 arası puan almak orta düzeyde tükenmişliği, 2,40-3,19 arası puan almak çoğunlukla tükenmişliği, 3,20-4,00 arası puan almak çok fazla tükenmişliği ifade etmektedir (Yılmaz, 2007). Çam'ın (1992) yaptığı

geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları duygusal tükenme alt boyutu için $\alpha=0,89$, duyarsızlaşma alt boyutu için $\alpha=0,71$ ve düşük kişisel başarı alt boyutu için $\alpha=0,72$ olarak saptanmıştır. Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı bu çalışmada ise tüm ölçek için $\alpha=0,92$ olup duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı alt boyutları için sırasıyla $\alpha=0,88$; $\alpha=0,75$ ve $\alpha=0,85$ 'dir.

1.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 29.04.2022 Tarihli E-60263016-050.06.04-159599 Sayı numaralı etik kurul izni alınmıştır. Araştırmanın ölçme araçları "Google Formlar" kullanılarak oluşturulan çevrimiçi anket formu aracılığıyla 10.05.2022-20.06.2022 tarihleri arasında sosyal ağlar (Whatsapp, e-posta ve Telegram grupları) üzerinden katılımcılara ulaştırılmıştır.

Araştırma kapsamında SPSS 25 paket programı kullanılarak veriler analiz edilmiştir. Verilerin analizinden önce normallik varsayımının karşılanıp karşılanmadığı test edilmiştir. Normallik analizi çarpıklık ve basıklık testleri ile gerçekleştirilmiş olup değerlerin ± 2 aralığında yer aldığı (George ve Mallery, 2010) ve verilerin normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir (bkz. Tablo 1). Verilerin normalliği varsayımı karşılandığından parametrik testlerden yararlanılabileceği anlaşılmıştır. Verilerin analizinde frekans, yüzde, ortalama, standart sapma vb. hesaplamaları yapılmış; bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni yordayıp yordamadığı çoklu doğrusal regresyon analizi ile test edilmiştir.

2. BULGULAR

2.1. Sosyodemografik Özelliklere Ait Betimsel İstatistikler

Araştırmaya 147'si kadın (%57,9), 107'si erkek (%42,1) ve 170'i evli (%66,9), 84'ü (%33,1) bekar olmak üzere 254 kişi katılmıştır. Yaş aralığı 22-57 olan katılımcıların yaş ortalaması $35,96 \pm 8,59$ 'dır. Katılımcıların 92'si (%36,2) sosyal hizmet merkezinde, 76'sı (%29,9) çocuk (sevgi) evleri sitesinde, 30'u (%11,8) huzurevinde, 22'si (%8,7) çocuk evlerinde, 19'u (%7,5) Aile ve Sosyal Hizmetler Sivas İl Müdürlüğünde, 15'i (%5,9) ŞÖNİM ve kadın konukevinde görev yapmaktadır. Katılımcıların 94'ü (%37) sosyal hizmet meslek elemanı (sosyal hizmet uzmanı, psikolog, rehber öğretmen, çocuk gelişimci vb.), 86'sı (%33,9) bakım ve destek personeli, 50'si (%19,7) işçi (şoför, güvenlik personeli, aşçı vb.) ve 24'ü (%9,4) idareci ve memurdur. Çalışanların 153'ünün (%60,2) 5 ve altı yıl, 66'sının (%26) 6-10 yıl, 35'inin (%13,8) 11 ve üzeri görev süresi bulunmaktadır.

2.2. Araştırmanın Değişkenlerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Araştırmanın değişkenlerine ilişkin betimleyici analizler yapılmıştır. Buna göre araştırmaya katılan çalışanların iş-aile çatışması ortalaması $2,30 \pm 1,12$; aile-iş çatışması ortalaması $1,87 \pm 0,87$ puandır. Katılımcıların duygusal tükenme ortalaması $1,69 \pm 0,94$; duyarsızlaşma ortalaması $1,34 \pm 0,90$; düşük kişisel başarı ortalaması $1,80 \pm 0,86$ puan olup tükenmişlik ölçeğinden almış oldukları toplam puan ortalaması $1,65 \pm 0,80$ 'tir. Elde edilen bulgulara göre sosyal hizmet alanında çalışan bireyler orta düzeyde mesleki tükenmişlik, duygusal tükenme, düşük kişisel başarı ve iş-aile çatışması, düşük düzeyde aile-iş çatışması ve duyarsızlaşma yaşamaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmanın Değişkenlerine Dair Betimsel İstatistikler

Değişkenler	n	Min.	Max.	\bar{x}	ss.	Çarpıklık (Skewness)		Basıklık (Kurtosis)		Cronbach's Alpha
						İstatistik	S.H	İstatistik	S.H	
İAÇ	254	1,00	5,00	2,30	1,12	0,51	0,15	-0,86	0,30	0,91
AİÇ	254	1,00	5,00	1,87	0,87	1,24	0,15	1,42	0,30	0,86
DT	254	0,00	4,00	1,69	0,94	-0,16	0,15	-0,79	0,30	0,88
DYS	254	0,00	4,00	1,34	0,90	0,35	0,15	-0,08	0,30	0,75
DKB	254	0,00	4,00	1,80	0,86	0,00	0,15	-0,98	0,30	0,85

MTÖ	254	0,18	4,00	1,65	0,80	0,08	0,15	-0,75	0,30	0,92
------------	-----	------	------	------	------	------	------	-------	------	------

İAÇ=İş-Aile Çatışması, AİÇ=Aile-İş Çatışması, DT=Duygusal Tükenme, DYS=Duyarsızlaşma, DKB=Düşük Kişisel Başarı, MTÖ=Maslach Tükenmişlik Ölçeği Toplam

2.3. Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki İlişki ve Mesleki Tükenmişliğe Etki Eden Faktörler

Araştırmada iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması alt boyutları bağımsız değişkenler, mesleki tükenmişlik bağımlı değişken olarak çoklu doğrusal regresyon analizine dahil edilmiş ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni yordayıp yordamadığı test edilmiştir.

Çoklu doğrusal regresyon analizinin ilk aşamasında bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki korelasyonlara bakılmıştır. Yapılan Pearson Korelasyon Analizi sonucunda iş-aile çatışması ile duygusal tükenme ($r=0,581$; $p<0,01$), duyarsızlaşma ($r=0,424$; $p<0,01$) ve mesleki tükenmişlik ($r=0,495$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü orta düzeyde; düşük kişisel başarı ($r=0,278$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü düşük düzeyde istatistiksel manada anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Aynı zamanda aile-iş çatışması ile duygusal tükenme ($r=0,374$; $p<0,01$), duyarsızlaşma ($r=0,302$; $p<0,01$) ve mesleki tükenmişlik ($r=0,354$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü orta düzeyde; düşük kişisel başarı ($r=0,249$; $p<0,01$) arasında pozitif yönlü düşük düzeyde istatistiksel manada anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. Araştırmanın Değişkenleri Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1. İAÇ	1					
2. AİÇ	0,623**	1				
3. DT	0,581**	0,374**	1			
4. DYS	0,424**	0,302**	0,814**	1		
5. DKB	0,278**	0,249**	0,594**	0,649**	1	
6. MTÖ	0,495**	0,354**	0,920**	0,899**	0,842**	1

** $p<0,01$; İAÇ=İş-Aile Çatışması, AİÇ=Aile-İş Çatışması, DT=Duygusal Tükenme, DYS=Duyarsızlaşma, DKB=Düşük Kişisel Başarı, MTÖ=Maslach Tükenmişlik Ölçeği Toplam

Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni ne yönde ve ne düzeyde yordadığını tespit etmek amacıyla uygulanan çoklu doğrusal regresyon analizinin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{(2,251)}=41,524$; $p<0,05$). Analizde aile-iş çatışmasının ($\beta=0,074$; $p>0,05$) mesleki tükenmişliğin anlamlı bir yordayıcısı olmadığı; iş-aile çatışmasının ($\beta=0,449$; $p<0,05$) ise mesleki tükenmişliğin pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür. Bulgudan çalışanların iş-aile çatışmaları yükseldikçe mesleki tükenmişlik düzeylerinin de yükseldiği sonucuna ulaşılabılır. Yapılan analiz sonucunda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni $R^2=0,24$ düzeyinde yordadığı saptanmıştır. Buna göre bağımlı değişkendeki toplam varyansın %24'ü bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. Değişkenlerin Mesleki Tükenmişliği (MTÖ) Yordama Düzeyi

Değişkenler	β	t	p	F	Tolerans	VIF	Durbin-Watson	R^2
İş-Aile Çatışması	0,449	6,422	0,00*	41,524	0,612	1,635	1,67	0,24
Aile-İş Çatışması	0,074	1,055	0,29					

* $p<0,05$

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın amacı sosyal hizmet alanında çalışan bireylerin iş-aile yaşam çatışması alt boyutlarının mesleki tükenmişlik düzeylerini ne yönde ve ne düzeyde etkilediğini ortaya koymaktır. Bu amaç çerçevesinde çoklu doğrusal regresyon analizi kullanılarak iş-aile çatışması ve aile-iş çatışmasının ne düzeyde mesleki tükenmişliği etkilediği analiz edilmiştir. Araştırma Sivas ilinde Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğüne bağlı kurum/kuruluşlarda görev yapan 254 çalışanla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın birinci bulgusu, sosyal hizmet alanında çalışan bireylerin duygusal tükenme ve düşük kişisel başarı düzeylerinin orta düzeyde, duyarsızlaşma düzeylerinin düşük düzeyde olduğudur. Sosyal hizmet alanında çalışan bireyler üzerine yapılan tükenmişlik odaklı çalışmalar incelendiğinde farklı bulguların ortaya çıktığı görülmektedir. İçağasıoğlu-Çoban ve Özbesler (2016) hastanelerde çalışan sosyal hizmet uzmanlarının tükenmişlik düzeylerini inceledikleri çalışmada çalışanların yüksek düzeyde kişisel başarı ve duygusal tükenme hissettiklerini, orta düzeyde duyarsızlaşma yaşadıklarını saptamıştır. Oral ve Karakurt (2021) engelli ve yaşlı bakım merkezi çalışanlarıyla yaptıkları çalışmada çalışanların orta düzeyde duygusal tükenme yaşadıklarını tespit etmiştir. Farklı sosyal hizmet kurumlarındaki 152 sosyal hizmet uzmanıyla gerçekleştirilen bir başka çalışmada katılımcıların orta düzeyde duygusal tükenmişlik ve düşük düzeyde duyarsızlaşma yaşadıklarını saptamıştır (Aslan-Açan ve Özbesler, 2020). Koçak'ın (2019) Erzurum ilinde 74 sosyal hizmet çalışanıyla yaptığı çalışmada katılımcıların duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma düzeylerinin orta; düşük kişisel başarı hislerinin yüksek olduğu görülmüştür. Amerika Birleşik Devletleri'nin 8 eyaletinde 1.665 sosyal hizmet uzmanıyla yapılan bir çalışmada hem kırsalda hem de kentte görev alan çalışanlar orta düzeyde duygusal bir tükenmişlik ve düşük kişisel başarı hissi, düşük düzeyde duyarsızlaşma yaşadıklarını belirtmiştir (Force ve Makkie, 2008). Gibson ve arkadaşlarının (1989) Kuzey İrlanda'da 176 sosyal hizmet uzmanıyla yaptığı çalışmada katılımcıların duygusal tükenmişlik düzeyleri orta; duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarı hissi yüksek olarak saptanmıştır. Araştırma bulgularının farklılık göstermesinin sebebi örgüt iklimindeki farklılıklar, bireysel faktörler ve kültürel farklılıklar gibi unsurlar olabilir. Aynı zamanda sosyal hizmet çalışanlarının orta düzeyde genel tükenmişlik düzeyine sahip olmalarının nedeni, ailen işe yönelik çatışmanın işten aileye yönelik çatışmaya kıyasla düşük olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Araştırmanın ikinci bulgusuna göre sosyal hizmet çalışanlarının iş-aile çatışması düzeyleri orta, aile-iş çatışma düzeyleri de düşüktür. Bulguya göre sosyal hizmet çalışanları işten aileye yönelik çatışmayı (iş-aile çatışması), aileden işe yönelik çatışmaya (aile-iş çatışması) kıyasla daha fazla hissettiği söylenebilir. Bulgu literatürle paralellik göstermektedir. Öztürk ve Türk (2020) tarafından 183 sosyal hizmet personeliyle yapılan çalışmada çalışanların iş-aile çatışmalarının orta düzeyde, aile-iş çatışmalarının düşük düzeyde olduğu saptanmıştır. Sosyal hizmet çalışanları amaçladığı yüksek idealleri gerçekleştirmeye çalışırken harcadığı duygusal emek ve örgütsel faaliyetler sonucunda iş-aile yaşam çatışmasına karşı savunmasız kalmaktadır (Kim ve Stoner, 2008). Örgütsel yaşamdaki uzun çalışma saatleri, rol belirsizlikleri, aşırı iş yükü, zorlu müracaatçı gruplarıyla çalışma, örgütsel iklimin karmaşıklığı gibi (Cherniss, 1980; Işıkhani, 2011) sebeplerden dolayı ailelerine zaman ayıramayan çalışanlar ailevi rol ve sorumluluklarını yerine getirmekte zorlanabilmektedir. Çoğu sosyal hizmet çalışanı eve dönerken işle ilgili düşüncelerini ve duygularını işyerinde bırakamaz. Bu çalışanlar mesleki kaygılarını diğer rol ve sorumluluklarından ayrı tutmaya çalışabilir ancak işlerinin doğası bunu zorlaştırabilmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2016). Bu durum sosyal hizmet çalışanlarının iş-aile çatışmalarının aile-iş çatışmalarına kıyasla daha yüksek olmasına neden olmuş olabilir. Aynı zamanda çalışanların aileden işe yönelik çatışmayı işten aileye yönelik çatışmaya göre daha düşük hissetmeleri ailevi rollerin daha esnek ve kontrol edilebilir olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Araştırmanın üçüncü bulgusu iş-aile yaşam çatışması alt boyutlarıyla mesleki tükenmişlik alt boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğudur. Bulgu, iş-aile çatışması alt boyutunun aile iş çatışması alt boyutuna göre mesleki tükenmişliğin alt boyutlarıyla daha yüksek bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmanın bulgusu literatürle paralellik göstermektedir. Lizano ve Barak (2012) tarafından çocuk refahı alanından 335 sosyal hizmet çalışanıyla gerçekleştirilen çalışmada katılımcıların iş tükenmişlikleriyle iş-aile yaşam çatışmalarının pozitif yönlü bir ilişkiye sahip olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde Çin'de 1.414 sosyal hizmet uzmanıyla yapılan bir başka çalışmada da iş-aile yaşam çatışmasıyla tükenmişlik ölçeğinin alt boyutları arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (Jia ve Li, 2022).

Araştırmanın son bulgusu çoklu doğrusal regresyon analizinde iş-aile yaşam çatışması alt boyutlarının mesleki tükenmişliğin %24'ünü açıkladığıdır. İş-aile yaşam çatışması alt boyutlarından iş-aile çatışması mesleki tükenmişliği pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordamaktadır. Buna göre işten aileye yönelik çatışma arttıkça sosyal hizmet çalışanlarının mesleki tükenmişlik düzeyleri de artmaktadır. Yapılan çalışmalar araştırmanın bulgusunu desteklemektedir. Lizano ve arkadaşlarının (2014) 361 çocuk refahı çalışanıyla gerçekleştirdiği çalışmada iş-aile çatışmasının tükenmişliği pozitif yönde anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür. Benzer şekilde Çin'de 1.414 sosyal hizmet uzmanıyla yapılan bir çalışmada iş-aile yaşam çatışmasının iş tükenmişliğinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır (Jia ve Li, 2022). Çocuk refahı çalışanlarıyla yapılan bir başka çalışmada da tükenmişliği etkileyen önemli faktörlerden birinin iş-aile çatışması olduğu ortaya konulmuştur (Lizano ve Barak, 2012). Ayrıca Kalliath ve Kalliath'ın (2013) 439 sosyal hizmet uzmanıyla gerçekleştirdiği çalışmada iş-aile yaşam çatışması alt boyutlarının çalışanların iş doyumlarına etkisi incelenmiş, iş-aile çatışmasının aile-iş çatışmasına göre iş doyumunun negatif yönlü daha güçlü bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır. Buna göre iş kaynaklı çatışmalar arttıkça çalışanların iş doyumunu azalmakta, böylece mesleki tükenmişlik düzeyi artabilmektedir. İş-aile çatışması alt boyutunun çalışanların tükenmişliği üzerindeki anlamlı etkisi çalışanın iş yaşamındaki rollerini yerine getirirken harcadığı zamanın aile yaşamındaki rollerini yerine getirmesine engel olmasıyla meydana gelen zaman esaslı çatışma ve çalışanların iş yaşamındaki rol ve sorumluluklarını yerine getirirken ile yaşamındaki rol ve sorumluluklarını aksatmasının meydana getirdiği zihinsel ve duygusal gerginlikle ortaya çıkan gerginlik esaslı çatışma ile açıklanabilir (Elloy ve Smith, 2004; Greenhaus ve Beutell, 1985).

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulardan yola çıkarak iş-aile yaşam çatışmasının sosyal hizmet çalışanlarının tükenmişlik düzeyini azaltmak için önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Bulgular sosyal hizmet çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinde iş kaynaklı çatışmaların önemli düzeyde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bireylerle etkileşimin yüksek olduğu sosyal hizmet gibi mesleklerde uygulamaların işlevsel bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için hem hizmet alan hem de hizmet sunumu yapan açısından yönetim sürecinin dengeli bir şekilde planlanması gerekmektedir. Bu noktada çalışanların tükenmişlik düzeylerini azaltmak, iş doyumlarını ve örgütsel verimliliği artırarak müracaatçıların hizmetlerden etkin bir şekilde yararlanmasını sağlamak için yöneticilere önemli sorumluluklar düşmektedir. Öncelikle çalışan dostu örgüt iklimi sağlanarak çalışanların tükenmişlik yaşamaması önleyecek proje ve politikalar geliştirilebilir. Periyodik olarak çalışanların tükenmişlik ve işten memnuniyet düzeyleri takip edilip ihtiyaç duyulan çalışanlara profesyonel destek sağlanabilir. Tükenmişlikle mücadele stratejileri geliştirilirken iş-aile yaşam çatışmaları göz önüne alınabilir, çalışanların aile ve iş yaşamları arasında yaşadıkları bu çatışmaların önüne geçebilmek için üzerlerindeki iş yükünü azaltıcı uygulamalar hayata geçirilebilir. Bunların yanı sıra çalışanlar, bilişsel yeniden yapılandırma ve problem çözme gibi aktif başa çıkma stratejileri geliştirerek, sosyal destek mekanizmalarını güçlendirerek ve süpervizyon desteği alarak bireysel boyutta tükenmişlikle mücadele edebilir.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN ETİK BİLGİLER

Araştırma için Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan 29.04.2022 Tarihli E-60263016-050.06.04-159599 Sayı numaralı etik kurul izni alınmıştır.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Altın, G. (2022). *Sosyal hizmet uzmanlarının stres ile baş etme becerileri ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin sosyal hizmet kapsamında incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Angerer, J. M. (2003). Job burnout. *Journal of Employment Counseling*, 40(3), 98–107. doi:10.1002/j.2161-1920.2003.tb00860.x

- Aslan-Açan, B. ve Özbesler, C. (2020). Farklı sosyal hizmet kurumlarında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının iş doyum ve tükenmişlik düzeylerinin değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(1), 106-130.
- Bakker, A.B., Schaufeli, W.B., Demerouti, I.E., Janssen, P.M.P., Van Der, H.I.R. ve Brouwer, J. (2002). Using Equity Theory To Examine the Difference Between Burnout and Depression. *Anxiety, Stress and Coping*, 13, 247-268.
- Bell, H., Kulkarni, S. ve Dalton L. (2003). Organizational prevention of vicarious trauma. *Families in Society*, 84 (4), 463-470. doi: 10.1606/1044-3894.131
- Blanch, A. ve Aluja, A. (2012). Social support (family and supervisor), work–family conflict, and burnout: Sex differences. *Human Relations*, 65(7), 811–833. doi:10.1177/0018726712440471
- Cherniss, C. (1980). *Staff burnout: job stress in the human services*. California: SAGE.
- Cordes, C. L. ve Dougherty, T. W. (1993). A review and an integration of research on job burnout. *The Academy of Management Review*, 18(4), 621-656.
- Çam, O. (1992, Eylül 25). *Tükenmişlik Envanterinin Geçerlilik ve Güvenirliğinin Araştırılması*. R. Bayraktar ve İ. Dağ (Ed.), VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları (ss. 155-160), Ankara.
- Çoban, H. (2014). *İş-aile çatışması ve tükenmişlik arasındaki ilişki: Bankacılık sektöründe bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dalkılıç-Sürgevil, O. (2014). *Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu: Tükenmişlikle Mücadele Teknikleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Efeoğlu, İ.E. (2006). *İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyum ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: ilaç sektöründe bir araştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Elloy, D.F. ve Smith, C. (2004). Antecedents of work-family conflict among dual-career couples: An australian study. *Cross Cultural Management*, 11(4), 17-27. doi:10.1108/13527600410797927
- Ergin, C. (1992, Eylül 25). Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması. R. Bayraktar ve İ. Dağ (Ed.), VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları (ss. 143-154), Ankara.
- Force, P. ve Mackie, E. (2008). Are social workers really burned out? An analysis between rural and urban social workers. *Journal of Rural Mental Health*, 32(2), 3–18. doi:10.1037/h0095947
- George, D. ve Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update* (10th ed.) Boston: Pearson
- Gibson, F., McGrath, A. ve Reid, N. (1989). Occupational stress in social work. *British Journal of Social Work*, 19(1), 1–6.
- Gleasonwynn, P. ve Mindel C. (1999). A proposed model for predicting job satisfaction among nursing home social workers. *Journal of Gerontological Social Work*, 32 (3), 1007-1018. doi:10.1300/J083v32n03_05
- Greenhaus, J. H. ve Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88.
- Hoffarth, M.J. (2017). The Making of Burnout: From Social Change to Self-Awareness in the Postwar United States, 1970-1982. *History of Human Sciences* 30(5), 30–45. doi: 10.1177/0952695117724929
- Işıkhan, V. (1999). Sosyal hizmet ve sağlık alanında görev yapan yöneticileri etkileyen iş stres faktörleri. *Amme İdaresi Dergisi*, 32 (2), 43-57.
- Işıkhan, V. (2011). *Sosyal hizmet ve tükenmişlikle başa çıkma*. Ankara: Vizyon Ofset ve Matbaa.
- Işıklı, E.İ. (2018). Hastane çalışanlarında tükenmişlik: Düzce ve Sakarya ili örneği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 53 (1), 259-272.
- İçağasioğlu-Çoban, M.A. ve Özbesler, C. (2016). Hastanelerde çalışan sosyal hizmet uzmanlarında tükenmişlik ve iş doyum. *Başkent Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(2), 90-109.

- Jia, C.X. ve Li, J.C. (2022). Work-family conflict, burnout, and turnover intention among chinese social workers: The moderating role of work support. *Journal of Social Service Research*, 48(1), 12-27. doi:10.1080/01488376.2021.1942393
- Kalliath, P. ve Kalliath, T. (2013). Work – family conflict and its impact on job satisfaction of social workers. *British Journal of Social Work* (2013), 1–19 doi:10.1093/bjsw/bct125
- Kaşlı, M. (2009). *Otel işletmelerinde işgörenlerin kişilik özellikleri, lider-üye etkileşimi ve tükenmişlik ilişkisinin incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kim, H. ve Stoner, M. (2008). Burnout and turnover intention among social workers: Effects of role stress, job autonomy and social support. *Administration in Social Work*, 32(3), 5–25. doi:10.1080/03643100801922357
- Kim, H.J., Shin, K.H. ve Swanger, N. (2009). Burnout and engagement: A comparative analysis using the big five personality dimensions. *International Journal of Hospitality Management*, 28(1), 96-104. doi:10.1016/j.ijhm.2008.06.001
- Koçak, B.K. (2019). *Erzurum Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü ve bağlı kuruluşlarda çalışan mesleki personellerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Lizano, E.L. ve Barak, M.E.M. (2012). Workplace demands and resources as antecedents of job burnout among public child welfare workers: A longitudinal study. *Children and Youth Services Review*, 34(9), 1769-1776. doi: 10.1016/j.childyouth.2012.02.006
- Lizano, E.L., Hsiao, H., Barak, M.E.M. ve Casper, L.M. (2014). Support in the workplace: Buffering the deleterious effects of work–family conflict on child welfare workers' well-being and job burnout. *Journal of Social Service Research*, 40(2), 178-188, doi:10.1080/01488376.2013.875093
- Maslach, C. (1982). *Burn out-the cost of caring*. New York: Prentice Hall.
- Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1981).The Measurement of Experienced Burnout. *Journal of Occupational Behaviour*, 2, 99-113.
- Maslach, C. ve Zimbardo, P. G. (1982). *Burnout – the cost of caring*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Netemeyer, R. G., Boles, J. S. ve McMurrian, R. (1996). Development and validation of work-family conflict and family-work conflict scales. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 400-410.
- Nurmayanti, S., Thoyib, A. ve Irawanto, D. (2014). Work family conflict: A review of female teachers in Indonesia. *International Journal of Psychological Studies*, 6(4), 134-142.
- Oral, M. ve Karakurt, N. (2021). Engelli ve Yaşlı Bakım Personelinin Tükenmişlik ve Ruhsal Belirti Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 3 (2), 123-131. doi:10.35365/ctjpp.21.2.14
- Öztürk, M. ve Türk, A. (2020). Sosyodemografik değişkenler ve iş-aile yaşam çatışmasının algılanan iş stresi üzerindeki etkisi: Sosyal hizmet kuruluşları örneği. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44 (1), 187-202.
- Philbin, J. ve Turner, V. (2022, Mayıs 11). *Surviving social work burnout: prevention strategies & advice*. 12 Haziran 2022 tarihinde <https://www.publicservicedegrees.org/resources/surviving-burnout-social-work/> adresinden erişildi.
- Pincus, A. ve Minahan, A. (1973). *Social work practice: Model and method*. Itasca, IL: Peacock.
- Risser, M. ve Abulhosn, R. (2022, Mart 15). *Social worker burnout: signs, causes & 15 tips to manage self-care*. 26 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.choosingtherapy.com/social-worker-burnout/> adresinden erişildi.
- Salmela-Aro, K., Tolvanen, A. ve Nurmi, J.E. (2009). Achievement strategies during university studies predict early career burnout and engagement. *Journal of Vocational Behavior*, 75(2), 162-175. doi:10.1016/j.jvb.2009.03.009
- Sheafor, B.W. ve Horejsi, C.J. (2016). *Sosyal hizmet uygulaması: Temel teknikler ve ilkeler* (3.baskı). Ankara: Nika Yayınları.

- Thompson, N. (2005). *Understanding social work. Preparing for practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Voydanoff, P. (2005). Work demands and work-to-family and family-to-work conflict: Direct and indirect relationships. *Journal of Family Issues*, 26(6), 707–726. doi:10.1177/0192513X05277516
- Yamane, T. (1967). *Statistics: An introductory analysis* (2nd ed.). New York: Harper and Row.
- Yılmaz, A. (2007). *İlköğretim müfettişlerinin mesleki görevlerini yerine getirme durumları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Zastrow, C. (2013). *Sosyal hizmete giriş*. Ankara: Nika Yayınları.

Duties and Responsibilities of Social Workers for Refugees

Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mültecilere Yönelik Görev ve Sorumlulukları

Esma ALTINDIŞ⁽¹⁾

Cited/Atıf: Altındış, E. (2022). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mültecilere Yönelik Görev ve Sorumlulukları, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 171-179.

ABSTRACT

As a human rights profession, social work works to solve the social problems related to education, health and economy faced by refugees, who have been violated in their own country and who are more disadvantaged than most people, and to prevent the violations of rights they experience. The phenomenon of refugee and asylum has become one of the important subject areas that today's social workers are interested in. In this article, first of all, refugee rights are discussed on the legal basis, and human rights violations and other problems experienced by refugees are included. In this context, social workers as practitioners of the social work profession; Some duties and responsibilities have been determined at the point of preventing the problems experienced by refugees and producing solutions. In this study, a literature review on the field was made and the duties and responsibilities of social workers for refugees were presented in a theoretical framework. These duties and responsibilities; empowerment, advocacy, social cohesion and integration.

ÖZET

Bir insan hakları mesleği olarak sosyal hizmet, kendi ülkesinde hak ihlaline uğramış ve çoğu insana göre daha dezavantajlı olan mültecilerin yerleştikleri ülkede karşılaştığı eğitim, sağlık ve ekonomi ile ilgili sosyal sorunların çözümü ve yaşadıkları hak ihlallerinin önüne geçilmesi için çalışmalar yapmaktadır. Mültecilik ve sığınmacılık olgusu günümüz sosyal hizmet uzmanlarının ilgilendikleri önemli konu alanlarından biri olmuştur. Bu makalede öncelikle yasal zemin üzerinde mülteci hakları ele alınmış, bununla birlikte mültecilerin yaşadıkları insan hakkı ihlalleri ve diğer sorunlara yer verilmiştir. Bu bağlamda sosyal hizmet mesleğinin uygulayıcıları olarak sosyal hizmet uzmanlarının; mültecilerin yaşadıkları sorunların önüne geçilmesi ve çözüm üretilmesi noktasında bazı görev ve sorumlulukları belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmada alan ile ilgili literatür taraması yapılmış olup sosyal hizmet uzmanlarının mültecilere yönelik görev ve sorumluluk alanları teorik bir çerçevede sunulmuştur. Bu görev ve sorumluluklar; güçlendirme, savunuculuk, toplumsal uyum ve bütünleşme sağlama olarak ortaya koyulmuştur.

ARTICLE HISTORY

Received :17.02.2022
Accepted :03.04.2022
Published :30.09.2022

KEYWORDS

Social Workers, Refugee Rights, Refugees, Professional Duties

MAKALE TARİHİ

Geliş :17.02.2022
Kabul :03.04.2022
Yayımlama :30.09.2022

ANAHTAR KELİMELE

Sosyal Hizmet Uzmanları, Mülteci Hakları, Mülteciler, Mesleki Görevler

GİRİş

Dünyada yaşanan şiddet olayları ve dinsel, ırksal veya siyasi baskılar sonucunda ülkelerini terk etmek durumunda kalan insanların sayısı giderek artmaktadır. Son beş yılda zorla yerlerinden edilen/olan kişilerin sayısı en üst seviyeye ulaşmıştır (Güneş, 2019: 85). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin küresel düzeyde zorla yerinden edilenler için yayımladığı raporda, 2021 ortası itibarıyla tüm dünyada zulüm, çatışma ve insan hakkı ihlalleri nedeniyle zorla yerinden edilmiş yaklaşık 84 milyon insan olduğu bilinmektedir. Bu sayının 48,0 milyonunu ülkesinde yerinden edilmiş kişiler, 26,6 milyonunu ise mülteci ve ülkesinden dışarıda yerinden edilmiş kişiler, 4,4 milyonunu da sığınmacılar oluşturmaktadır (UNHCR, 2021).

Mülteci çalışmaları, insan haklarının en önemli konu alanlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü mültecilik insanın vatandaşı olduğu ülkeyi zulüm tehdidi sebebiyle terk etmesi sonucu tüm

¹ Doktora Öğr., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Hizmet ABD, esma.altindis@gmail.com, 0000-0001-6054-6329

haklarını yitirdiği ve korunmaya ihtiyaç duyduğu bir duruma işaret etmektedir. Bugün kabul gören ve temelleri 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne uzanan insan hakları anlayışına göre, herkesin sırf insan olmasından kaynaklanan, doğuştan sahip olduğu vazgeçilemez birtakım hakları mevcuttur. Devletler, vatandaşı olsun ya da olmasın yönetimi altındaki herkes için bu hakları sağlamak, korumak ve hayata geçirmekle sorumludur. Mülteciler yalnızca hukuki bir statü olarak vatandaşlıklarını kaybetmekle kalmazlar aynı zamanda içinde doğdukları siyasi ve kültürel topluluğu ve bununla birlikte ulusal kimliği yitirme tehlikesi ile de karşılaşır. Başka bir ülkenin hukuki korumasından faydalanabilmek için sığınma talebinde bulunan kişiler için bu durum travmatik bir sürece işaret etmektedir. İnsan hakları anlayışını temsil eden en temel belge olarak ifade edilen 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde belirtildiği gibi herkesin sığınma arama ve başka ülkelerin korumasından yararlanma hakkı bulunmaktadır (Soykan, 2015:4).

İnsan değeri ve değerlerini önde tutmayan devlet politikaları, giderek artan şiddet olayları ve savaşlar sonucunda kendi yurdunu terk eden insanların sayısı gün geçtikçe çoğalmaktadır. Yaşadıkları insan hakkı ihlalleri sebebiyle göç etmek durumunda kalan kişiler, göç yollarında ve yerleştikleri ülkelerde farklı konularda insan hakları ihlalleri ile karşılaşmaktadır. Örneğin, Suriye'de başlayan iç savaştan sonra ülkelerini terk etmek zorunda kalan sığınmacıların büyük bir kısmı, Avrupa'ya geçmeye çalışırken karşılaştıkları insanlık dışı yaklaşımlar (elektrikli tel çitler, soyulma, şiddet, denizde toplu boğulmalar) ve bununla birlikte sığındıkları ülkelerde terörle anılma, dilencilik, ucuz işgücü olarak görülme, sağlık, eğitim ve barınma olanaklarından yararlanamama gibi büyük insan hakları ihlalleri ile karşılaşmaktadırlar (Güneş, 2019: 86).

İnsan haklarını ve sosyal adaleti temel ilke olarak benimseyen sosyal hizmet; birey, aile, grup, topluluk ve toplumların iyilik halini artırmak amacıyla sosyal değişime ve gelişime, insan ilişkilerindeki problemleri çözmeye, bireylerin, aile, grup ve toplumların güçlenmesine ve özgürleşmesine katkı sağlayan bir meslek olarak ifade edilmektedir (Tuncay, 2013:147). Ayrıca toplumda adil bir sosyal yapının oluşması için çalışmayı ve bununla birlikte insan onur ve haysiyetinin korunarak kişilere koruma, değişim, gelişim ve iyileşme fırsatları sunmayı amaçlayan sosyal hizmetin, her insanın değerli olduğu fikrini benimsemiş bir insan hakları mesleği olarak tanımlandığı da bilinmektedir (Zengin ve Altındağ, 2016:182). Bu nedenle insan hakkı ihlallerine uğrayan mülteciler sosyal hizmetin öncelikli hedef gruplarından biri olarak kabul edilmektedir.

Sosyal hizmet uzmanları (Tuncay, 2013) ise birey, aile, grup, topluluk ve toplum düzeyinde var olan sorunların çözümü ve insanların başa çıkma kapasitelerinin geliştirilmesi için psikososyal işlevselliği sağlama, onarma, koruma ve geliştirme; sosyal değişimi ve gelişimi destekleme; sosyal politika ve programların bireylerin gereksinimlerini karşılama hedefiyle planlanma ve uygulama gerçekleştirme yönünde sosyal hizmete dair kuramsal temellerden faydalanarak mesleğe özgü yöntem ve tekniklerle uygulama yapan meslek elemanlarıdır (s. 147).

Savaş, terör ve çatışmaların bitmek bilmediği günümüz dünyasında hümanist ve evrensel hukuka, bütün insanlığın mirası ortak değer ve uygulamalara herkesin gereksinim duyabilir. Bundan dolayı bu alanda çalışan meslek elemanlarının da bu bakış açısını benimsemeleri önem arz etmektedir (Buz, 2008:14). Çoğunlukla kendi vatanlarında hak ihlaline uğramış, ülkesinin korumasından yararlanamayan mültecilerin, sığınıp yerleştikleri ülkede yaşadıkları sorunların çözümü, gereksinimlerinin karşılanması ve yaşadıkları hak ihlallerinin önüne geçilmesi günümüz sosyal hizmet uzmanlarının dâhil olması gereken güncel sorun alanlarından biri olmuştur. Bu çalışma ile amaçlanan; mültecilerin yerleştikleri ülkelerde yaşadıkları hak ihlallerinin ve karşılaştıkları sorunların yasal mevzuatlar çerçevesinde tartışılarak sosyal hizmet uzmanlarının bu konudaki görev ve sorumluluklarının ortaya koyulmasıdır.

1. Yasal Mevzuatlarda Mültecilere İlişkin Haklar

Uluslararası insan hakları hukukunun temeli olarak kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde sosyal hizmetin ilgi alanı olan sığınmacı ve mültecilere de yer verilmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra yayınlanan bu belge, insanlığın bütün üyelerinin temel özgürlüklerine ve onuruna saygıyı amaçlamaktadır (Aygün ve Kaya, 2016: 96). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 14. Maddesinde şu ifadeler yer verilmektedir:

“Herkes, zulüm karşısında başka ülkelerde sığınma talebinde bulunma ve sığınma hakkından yararlanma hakkına sahiptir. Gerçekten siyasal nitelik taşımayan suçlardan veya Birleşmiş Milletlerin amaç ve ülkelerine aykırı eylemlerden doğan kovuşturma durumunda bu haktan yararlanılamaz” (Ife, 2017: 281).

Uluslararası hukuk bakımından mülteciler konusundaki ilk yasal zemin ise 1951 tarihli “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi” ve bunun ardından hazırlanan 1967 Protokolü ile

düzenlenmiştir (Erdoğan, 2018: 43-44). Mülteci kavramı 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesinde şu şekilde tanımlanmıştır:

“1 Ocak 1951’den önce meydana gelen olaylar sonucunda ırkı, dini, tabiiyeti, muayyen bir içtimai gruba mensubiyeti veya siyasi kanaatleri yüzünden takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan veya mevcut korku yüzünden yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve söz konusu hadiseler neticesinde daha önce mutadan ikamet ettiği memleket dışında bulunuyorsa oraya dönemeyen veya mevcut korkuya binaen dönmek istemeyen her şahsa mülteci denilmiştir” (Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme, 2).

1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi ile 1967 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol bir insan hakkı olarak sığınmanın evrenselleştirildiği en önemli yasal mevzuatlardandır. İnsanların temel hak ve özgürlükleri ile birlikte can güvenlikleri kendi devletlerinin sorumluluğu altındadır. Fakat mülteciler için durum bu şekilde seyretmemektedir. Çünkü mülteciler menşe ülkelerindeki iç savaş, dışarıdan saldırı, terör ya da işgal olayları nedeniyle ülkesinin korumasından yararlanamamaktadır ve bu kişiler güvenlikleri için başka bir ülkeye sığınma talebinde bulunma hakkına sahiptirler. Bu noktada uluslararası koruma devreye girerek, yerinden olmuş kişilerin yalnızca bedensel güvenliğini sağlamak değil aynı zamanda kişilere insan onuruna yakışır bir şekilde yaşam sürdürebilmesi için gereken ortamı hazırlamaktadır (Akıncı vd. 2016:78). Günümüz dünyasının önemli sorunlarından biri haline gelen çeşitli sebeplerle yerinden edilmiş ve/veya olmuş insanların başka ülkelerin koruması altına girmek istemesi ve o ülkeye yerleştikten sonra meydana gelen değişimler ve yaşanan problemler hem mülteci, göçmen gruplarını hem de o ülkenin kendi yurttaşlarını ilgilendiren çok boyutlu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uluslararası hukuk çerçevesinde mülteci ve sığınmacılar için derlenen haklar Altınışik ve Yıldırım (2002) tarafından şu şekilde sıralanmıştır:

1. Düşünce, ifade ve toplantı hakkı,
2. Alıkonma (gözaltı)ya karşı himaye,
3. Adil yargılanma hakkı,
4. Seyahat özgürlüğü,
5. Çalışma hakkı,
6. Irk ayrımcılığına karşı mültecileri koruyan standartlar,
7. Mültecilerin zulüm riski olan yere geri gönderilmelerine karşı korunma hakları.”

Tablo 1: Mültecilerin Korunmasına İlişkin Önemli Haklar

-Ayrımcılık yapılmaması	-Keyfi tutuklanmaya, gözetim altında bulundurulmaya maruz bırakılmama hakkı
-Yaşama hakkı -Özgürlük hakkı -Kişi güvenliği hakkı	-Özel hayat, aile ve ev konusunda keyfi müdahaleye maruz bırakılmama hakkı
-Sığınma talebinde bulunma hakkı -Sığınma olanağından faydalanma hakkı	-Zulüm riski olan ülkeye geri gönderilmeme ilkesi
-İşkence, insani olmayan, onur zedeleyici ceza ya da muameleye uğramama hakkı	-Eğitim hakkı
-Kölelik altında bulundurulmama hakkı	-Ülke sınırları içinde hareket özgürlüğü
-Kanun önünde bir şahıs olarak tanınma hakkı	-Sosyal güvenlik hakkı (eğitim hakkı, beslenme hakkı, giyim hakkı, barınma hakkı, sağlık hakkı)
-Düşünce özgürlüğü -Din ve vicdan özgürlüğü	-Toplumun sosyo-kültürel yaşamına katılım sağlama hakkı

(Kaynak: Kalabalık, 2009:81)

2. Mültecilerin Yaşadıkları Sorunlar

Sığınmacılar ve mülteciler hem göç sürecinde hem de yerleştikleri ülkelerde yaşamlarını kurarken ekonomik, barınma, sağlık, eğitim ve sosyokültürel uyum gibi pek çok sorunla karşılaşır (Şimşek, 2017:12). Mülteciler, ülkelerinden ayrılma nedenleri ne olursa olsun veya gittikleri yerde hangi tepki ile

karşılaşırlarsa karşılaşırlar, yer değiştirmenin niteliğine bağlı olarak (göçün şekli, yapıldığı zaman, göçmenlerin cinsiyet durumları, yaşları, göç edilen yerin koşulları vb.) çeşitli derecelerde de olsa uyum problemleri yaşarlar. Göç edenler bedensel ve ruhsal sorunlar ile ekonomik ve kültürel sorunlarla karşılaşır. Yeni bir dil öğrenmede güçlük çekme, başka bir kültüre ve farklı bir hayata uyum sağlamada güçlüklerle karşılaşabilmektedirler. Mültecilerin göç edilen ülkeye yerleşebilmelerindeki ve uyum sağlamlarındaki başarı ya da başarısızlıkları, o ülkedeki hükümet yetkilileri ve toplumun gösterdiği tutuma, göç ile ilgili politikalara, göç edenlere yönelik barınma ve destek programlarına, mültecilerin beden ve ruh sağlıklarına ilişkin iyileştirmelere bağlıdır (Kılıçaslan, 2016:275-276). Göçmenlerin ve mültecilerin sosyal sorunlara ilişkin olarak özellikle aile içi şiddet, barınma sorunu, işsizlik, çocuk ihmali ve istismarı, çocuk suçluluğu, madde bağımlılığı, dilencilik, eğitime entegre olamama, fiziksel ve zihinsel sağlık sorunları önde gelmektedir (Kılıçaslan, 2016:277).

Bu açıdan bakıldığında sığınmacıların sosyokültürel, ekonomik ve sağlık ile ilgili zorluklarla mücadele ettiği görülmektedir. Çoğu sığınmacı, beden ile ruh sağlığını olumsuz bir biçimde etkileyecek göçten önce, göç sırasında ve göç sonrasında farklı travmalara maruz kalmaktadır. Göç öncesi risk etmenleri; göç edenlerin menşe ülkelerindeki ekonomik durumunun kötü olması, meslek ve eğitim durumunun yetersiz olması, siyasi sorunlar, sosyal desteğin yitilmesi şeklinde ifade edilebilir. Bununla birlikte birçok mülteci ve sığınmacı, ülkesinden ayrılmadan önce tecavüz, işkence, savaş, cinayet, aile üyelerinden birinin kaybı ve fiziksel şiddete uğrama gibi travmatik durumları yaşamakta yahut tanık olmaktadır. Göç sırasında karşılaşılan muhtemel riskler ise güvensiz yollar, kamplarda yaşam, gelecek ile ilgili belirsizlik, aileden kopma gibi durumlardır (Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013:12). Göç sonrasında ise sığınılan ülkeye kabul edilmeme durumu, kimlik belgesi sorunu ve buna bağlı olarak gelişen kamudan eğitim, sağlık, sosyal yardım gibi çeşitli hizmetlerden yararlanamama sorunları baş göstermektedir (Aslan ve Güngör, 2019:16-25). Çalışma hakkı elde edememe, işsizlik, sosyal statü kaybı, aile ve sosyal destek yitimi, geride bırakılan aile üyeleri ile ilgili endişeler, dil bilmezlik, kültürel uyum zorlukları mültecileri olumsuz etkileyen diğer risk etmenlerindedir (Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013:12).

Kendi başlarına günlük yaşamlarını idame ettirmekte güçlük çeken mültecilerin karşılaştıkları sorunları Buz (2008); eğitim sorunları, psikososyal sorunlar, dil öğrenememe, sağlık ile ilgili sorunlar, sosyal uyum sorunları, yerel halk ile sosyal ilişki kurmada güçlük ve ekonomik sorunlar olarak ifade etmektedir. Bu sorunlara kişinin evinden ayrılıp ülkesini terk etmek zorunda kalarak farklı bir ülkeye sığınması, yanında maddi birikimini getirememesi, ülkesinde sahip olduğu hak ve statü kaybı ile aile, akraba, komşu gibi sosyal ilişki ağlarının yitimi de eklendiğinde mülteciler için gündelik hayatın çok zor geçtiği söylenebilir (Buz, 2008: 4). Mültecilerin yaşadıkları sorunlar genel olarak çalışma hayatı, eğitim problemleri, sağlık problemleri ve topluma uyum sağlayamama olarak sınıflandırılabilir.

- **Çalışma Hayatı:** Mültecilerin özellikle kayıt dışı çalışmaları maddi sıkıntı yaşamalarına sebep olmaktadır. Hem kayıt dışı mültecinin yasalardan faydalanamaması hem de kayıtlı olduğu halde yasal olarak herhangi bir yerde çalışamamaları beraberinde bu durumun istismarını getirmektedir. Yasalar işverene maddi sorumluluklar yüklemekte ve işyerinin %10'unu aşmamak şartıyla mülteci çalıştırmasına müsaade etmektedir. Bunlardan dolayı mültecilerin birçoğunun yasal olarak çalışmadığı için yasadışı bir şekilde kötü şartlar altında ve ücret ayrımcılığına maruz kalarak çalıştığı bilinmektedir (Türk, 2016:150). Mültecilerin çoğunlukla kayıt dışı olarak istihdam edilmeleri, kötü koşullarda çalıştırılmaları ve bu nedenle temel insan haklarına erişememeleri söz konusudur. Kötü çalışma koşulları, iş yükünün fazla olması, uzun süreli çalışma saatleri ve çoğunlukla sığınılan ülkenin vatandaşlarından çok daha az ücrete tabi olma ve sosyal güvenceye sahip olmama gibi sorunlarla karşılaşan mülteciler geldikleri yeni düzen içerisinde aynı zamanda yoksul olmaktadır (Ulutaş, 2011; Dağdelen, 2011; Karadağ, 2018:491).
- **Eğitim:** Bütün insanların eğitim hakkına sahip olduğu İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 24. Maddesi'nde belirtilmiştir. Asgari düzeyde ilköğretim seviyesi eğitim, herkes için zorunlu tutulmuştur. Bu nedenle eğitim, özellikle ilk ve temel öğrenim kademelerinde ücretsiz verilmelidir. Özellikle mülteci çocukların yeni geldikleri ülkedeki eğitimle ilgili fiziksel ve sosyal problemler, yerleşecekleri yerin netlik kazanamamış olması, uzun süre bir yerde kalamama belirsizliği gibi durumlar eğitimlerinde aksamalara neden olurken bazı çocuk mülteciler ne kendi ülkelerinde ne de yerleştikleri ülkede eğitime dâhil olmaktadır. Bütün ülke vatandaşlarıyla birlikte mülteci çocuklar da eğitime dâhil edilmeli, ihtiyaçları giderilmeli ve geleceğe hazırlanmalıdır. Özellikle kendi ülkesinden ayrılarak başka bir ülkeye sığınan, yardım ve destek bekleyen mülteci çocuklarının eğitim ve öğretimi konusu göç literatüründe önemli bir yere sahiptir. Mülteci çocukların; eğitim alma sürecinde aile desteğindeki eksiklikler, çocukların dil bilmezliği, kendi ülkelerinde hiç eğitim görmemeleri veya gördükleri eğitimin yeterli olmaması, okul ortamı, öğretmenlerin/yöneticilerin tutum ve davranışlarından dolayı farklı sorunlar yaşadıkları bilinmektedir (Şeker ve Aslan, 2015:94-95). Mülteci çocukların, kötü barınma koşulları, yetersiz sağlık

durumları, anksiyete, güvensizlik duyma, depresyon, post-travmatik stres bozukluğu yaşayan dezavantajlı gruplar oldukları eğitim sürecinde dikkate alınmalıdır (Şeker ve Aslan 2015:98).

- **Sağlık:** Sağlık hakkı, ulusal ve uluslararası yasal zemin ile teminat altına alınmış temel insan haklarından biri olarak kabul edilmektedir. Sağlıklı yaşam bir vatandaşlık hakkı olmaktan çok insan olmak ile ilgili bir haktır. Devlet ister yerli vatandaş ister mülteci olsun imkânları doğrultusunda kişilere sağlık hizmeti sunmakla yükümlüdür. Mültecilerin yaşadıkları sağlık sorunları arasında; yetersiz beslenme, çocuklarda büyüme ve gelişme gerilikleri, ishal, sıtma vb. bulaşıcı hastalıklar, fiziksel şiddet, cinsel istismar, HIV ya da AIDS gibi cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, plansız gebelikler, riskli gebelikler, düşükler, doğum sorunları, kronik hastalıklar, depresyon, anksiyete, uyku bozuklukları ve travma sonrası stres bozukluğu başta olmak üzere çeşitli ruhsal sorunlar ön plana çıkmaktadır (Karadağ ve Altıntaş, 2010: 56).
- **Toplumsal Uyum Sorunu:** Tüm insanlara açık bir istihdam alanı, hakkaniyeti ölçü tutan bir ücretlendirme, barınma ve konut ihtiyacının makul fiyatlarla karşılanması, eğitim ve sağlık gibi öncelikli kamu hizmetlerinin yeterli bir şekilde sağlanması, mültecilerin haklarının hukuki bir zeminde garanti altına alınması, yerli halk ile karşılıklı iletişim ve sosyal ilişkilerin sağlanması, iletişim sorunlarını aşabilmek amacıyla dil bilmezliğe yönelik çözümler üretilmesi toplumsal uyum sürecinin önemli bileşenlerini oluşturmaktadır (Karasu, 2016:999). Mültecilerin yaşadıkları önemli sorunlardan biri de yerel halk ile aralarında uyum probleminin olması ve sosyal ilişki kurmakta karşılaştıkları zorluklardır. Mültecilerin sosyal uyumu yukarıda bahsedilen sağlık, ekonomik, çalışma hayatı, eğitim ve dil ile ilgili sorunların çözülmesi ile gerçekleşecek sancılı bir süreçtir (Nasirova, 2014: 32).

Bütün bu sorunların çözümüne yönelik arayışlar konusunda yapılacak çalışmalar, mültecilerin temel gereksinimlerinin tespit edilip karşılanmasına, topluma uyumunu sağlamaya, bekleme sürecinin olabildiğince sağlıklı bir şekilde atlatılmasına ve günlük yaşamını sürdürebilmesine odaklanmalıdır. Bu süreçte barınma olanakları, dil öğrenimi, meslek eğitimi, sosyal etkinlikler, kendine yardım grupları oluşturulması, sağlık hizmetleri, gelir sağlayıcı imkânlar, aynı mülteci gruptan yardımcı meslek elemanlarının yetiştirilmesi, tercümanlık hizmetleri, danışmanlık hizmetleri, aile bütünlüğünün bozulmaması için güdülen politikalar çerçevesinde aile üyelerinin gelmesine müsaade edilmesi gibi çok geniş bir çerçevede sunulması beklenen büyük bir hizmet ağı yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Böyle bir sistemin uygulanabilmesi için ise sorunlara hukuksal, siyasal ve sosyal anlamda tüm boyutlarıyla bakılmalıdır (Kılıçaslan, 2016: 277-278). Bu noktada sistemin işlemlerini sağlayacak olan gerçekleşecek hizmetlerin uygulayıcıları olarak sosyal hizmet uzmanları karşımıza çıkmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları yasal mevzuatlar çerçevesinde mültecilerin sahip oldukları temel hakları elde edebilmeleri için gerekli kaynakları harekete geçirerek planladıkları hizmetleri gerçekleştirirler.

3. Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mültecilere Yönelik Görev Ve Sorumlulukları

Ülkelerin sığınma sistemine ilişkin yapılanmada insan hakları temel alınarak toplumsal boyutun düzenlenmesi ve hassas gruplar öncelikli olmak üzere sığınma sürecinin insan onuru ve haysiyetine yakışır bir biçimde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Düzenlenmesi gereken bu toplumsal boyutta; mültecilerin temel ihtiyaçlarının belirlenmesi, bu ihtiyaçları karşılayacak kaynakların artırılması, tüm politika ve hizmetlerde mültecilerin katılımının desteklenmesi, hassas grupların ihmal edilmemesi gibi birçok faaliyet bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin haklar perspektifi doğrultusunda gerçekleştirilmesi çok önemlidir (Kılıçaslan, 2016: 275).

Hak temelli bir yaklaşımı öncüleyen sosyal hizmet mesleği ve disiplini yalnızca dezavantajlı gruplara dönük birtakım koruyucu uygulamalarla değil, sosyal dışlanmanın tüm biçimlerine dair kendine özgü kavramları ve uygulamaları geliştirmektedir. Bu kavram ve uygulamaların bazıları şu şekilde ifade edilmektedir (Akbaş, 2019: 51):

- Ayrımcılık karşıtı uygulama
- Irkçılık karşıtı uygulama
- Baskı karşıtı uygulama
- Çeşitlilik
- Kültürel yetkinlik
- Kültürler arası iletişim
- Çokkültürcü uygulama

Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu çeşitliliği savunarak sosyal hizmetin tanımını şöyle revize etmiştir:

“Sosyal hizmet; sosyal değişim ve kalkınmayı, sosyal kaynaşmayı, insanların güçlendirilmesi ve özgürleşmesine aracılık eden uygulama temelli bir meslek ve akademik bir disiplindir. Sosyal

adalet, insan hakları, ortak sorumluluk ve çeşitliliğe saygı sosyal hizmet için temeldir. Sosyal hizmetin, sosyal bilimlerin ve beşeri bilimlerin kurumlarına ve yerel bilgiye dayanmak suretiyle sosyal hizmet, yaşamdaki güçlükleri işaret etmek ve iyilik halini geliştirmek üzere insanları ve yapıları bir araya getirir” (Akbaş, 2019: 53).

Sosyal hizmet yalnızca çeşitliliğe saygı gösterip farklılıkları kabul etmekle kalmaz aynı zamanda aktif ve eyleme dönük bir yaklaşımla bu farklı gruplarla çalışmaya yönelik bilgi, beceri ve değer temelini geliştirmek için çabalar (Özgür, 2010:92). Sosyal hizmet müdahalenin merkezine öteki ile birlikte barış içinde yaşama imkânını yerleştiren bir meslek ve disiplindir. Özellikle göç olgusu ile birlikte şekillenen mültecilik konusu sosyal hizmetin çeşitliliğe, kültürel çoğulculuğa önem veren ve ayrımcılığa karşı çıkan tutumunu daha da kuvvetlendirmiştir (Akbaş, 2019: 53-54). Mültecilere karşı ayrımcılık gibi sosyal dışlanmaya sebebiyet verecek tutumların önüne geçilmesi sosyal hizmet uzmanlarının etkin bir rol oynamasını gerektirmektedir. Ayrıca çalışma, sağlık, eğitim ve topluma uyum sağlama konularında mültecilerin temel insan haklarına erişebilmeleri için büyük bir sorumluluk yüklenmelidir.

Sosyal hizmet uzmanlarının görev ve sorumluluklarından önce devletlerin politik alandaki uygulamalarını değerlendirmek gerekmektedir. Öncelikle mültecilere ilişkin konuların temel muhatabı olarak devletin sorumlu olduğu alanların belirlenmesi önemlidir. Özellikle insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesi ülkelerin mültecilere ilişkin politikaları ile mümkündür. Dünyadaki mülteci nüfusuna yönelik üç temel prensipte çalışmalar yürütülmektedir (Buz, 2003):

1. Gönüllü olarak vatanlarına dönme prensibi: Her zaman çoğunlukla tercih edilen prensip olmasına rağmen, gerçekleşmesi zor bir çözüm olarak görülür. Temelde, kişilerin kendi ülkelerindeki hayat şartları iyi olduğunda, ülkelerini terk etmeyecekleri düşüncesinden hareketle, ülkede baskı oluşturan koşulların kalkması halinde insanların ülkelerine dönecekleri öngörülmektedir. Ancak göç edilen ülkedeki şartların değişmesi çok kökten değişikliklerin olmasını gerektirir ki bu da çoğu zaman çok zor bir şekilde gerçekleşir.

2. Yerel yerleşim çözümü: Mültecilerin yerleştikleri ülkede kendi kendilerine yetebilecek hale gelmesini sağlayacak düzenlemelerdir. Ev sahibi olan ülkelerin, kendi vatandaşlarına sağladıkları kolaylıkların mültecilere de sağlanması için teşvik edildikleri bilinmektedir.

3. Başka (üçüncü) ülkelere yerleştirme: Toplumsal uyumun gerçekleşmediği durumlarda başka bir ülkeye yerleştirme anlamına gelmektedir. Türkiye'yi değerlendirdiğimizde ülkemiz hukuku gereği sığınmacıların, üçüncü ülkeye yerleştirilmek için ülkemizde bekledikleri bilinmektedir.

Mültecilerin kabul aldığı ülkelerde yaşamlarını sürdürebilmeleri için birtakım zorlukların üstesinden gelmeleri gerekmektedir. Bu güçlüklerle baş etme noktasında Sosyal hizmet uzmanının mültecilerin fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik problemlerini çözmek, müracaatçılara yol göstermek için danışmanlık yapmak, bilgilendirme, savunuculuk, güçlendirme, kaynaklar ile bir araya getirme, topluma uyum sağlmasına yardımcı olma gibi farklı görevleri bulunmaktadır (Artan ve Arıcı, 2017: 1-2). Sosyal hizmet uzmanları, mülteci bireyleri güçlendirme sürecinde kişi ve ailelerinin sorun çözme kapasitelerini artırarak toplumsal hayata uyumlarını sağlamaları için çalışmayı temel bir görev olarak edinmiştir. Başka bir ifadeyle mültecilerin diğer kişiler ile sosyal ilişkiler kurabilmesi ve güçlü yönlerini fark edebilmesi noktasında sosyal hizmet müdahaleleriyle onlara destek olmalıdır (Kaçaner, 2019: 25-26). Sosyal hizmet mesleği mülteci ve sığınmacılarla çalışırken mikro, mezo ve makro olarak üç farklı ölçekte değerlendirme yapar. Mikro boyutta sosyal hizmet müdahalesi bireylerin katılımcı davranışlarının artırılmasını, beceri kazandırılarak kendine yeterli bir hale getirilmesini içermektedir. Mezo boyutta sosyal hizmet müdahalesi ise grup çalışmaları yardımı ile kolektif sorun çözme becerilerinin geliştirilmesi, duygusal ve davranışsal tepkilerde iyileştirme, örgüt kültürünün aktarılması hedefi ile gerçekleştirilmektedir. Makro ölçekli müdahalede başta sağlık, barınma, beslenme, çalışma ve eğitim gibi temel insan hakkı olmak üzere farklı alanlarda var olan ama karşılanamayan ihtiyaçların ortaya koyulabilmesi için: i- araştırmalar yapmak; ii- bu sorun alanlarında politikalar yapılması için çalışmak; iii- müracaatçılar için toplum örgütlenmesi oluşturmak, toplumu aydınlatmak; iv- mülteciler ile yerel toplumu bütünleştirme faaliyetleri planlamak; v- müracaatçılar adına savunuculuk yapmak gerekmektedir (Artan ve Arıcı, 2017: 1-2). Tüm bu bilgilerin ışığında sosyal hizmet uzmanlarının mültecilere yönelik öne çıkan görev ve sorumluluk alanlarını güçlendirme, savunuculuk, toplumsal uyum ve bütünleşme sağlama olarak sınıflandırabiliriz.

Güçlendirme: Dışlanma ve etiketlenme riski olan ve göç sürecinde çeşitli sorunlarla mücadele eden mültecilerle çalışmada güçlendirme oldukça önemli bir konuma sahiptir. Güçlendirme göçmen, mülteci ya da sığınmacıların aile grup ve toplum içindeki baş etme ve uyum becerilerini arttırmaya yönelik bir müdahale yöntemidir (Artan ve Arıcı, 2017: 1). Güçlendirme kendini farklı etki alanlarında göstermektedir:

- **“Kişisel/bireysel:** Güçlendirmenin konusu bireylerin kendi hayatları ve yaşam koşulları üzerinde kontrol sahibi olmaları adına farklı yollarla bireylere yardımcı olmaktır.
- **Aile, grup ya da ekip:** Bireylerin kendi hayatı üzerinde kontrol sahibi olmak için kendi kendilerine yardım etmesi anlamına gelen güçlendirmenin bir de kolektif bir yönü bulunmaktadır. Bu durum işbirliğine dayalı güç ile de bağlantılandırılabilir.
- **Toplum/Topluluk:** Kolay olmamasına rağmen tüm topluluklara kendi yaşamları ve sosyal çevreleri üzerinde kontrol sahibi olmaları adına yardım etmek mümkündür (Thompson, 2016:44).

Müracaatçıları güçlendirirken sosyal hizmet uzmanı farklı güç kaynaklarına başvurmaktadır. Bunlar; sağlık, iş, konut ve eğitim gibi kaynaklara nasıl ve nereden ulaşılacağı hususunda bilgiye sahip olma, yerleşilen ülkenin sivil, politik ve hukuki sistemlerinden haberdar olma, sosyal sistemlerle başa çıkmada işe yarayacak tutum ve davranışlar, müracaatçıların hem kendi gruplarında hem de yerel toplumun içinde yer alan arkadaş-komşu vs. gibi sosyal çevre konusunda iletişim ağları inşa etmelerine katkı sunacak destek sistemlerine vakıf olma şeklinde ifade edilebilir (Buz, 2002: 61). Güçlendirme müdahalesinde müracaatçı ve uzman işbirliğine dayalı olarak hareket eder. Bireyin ve çevrenin güç kaynakları harekete geçirilerek mültecilerin sorunlarla baş etme kapasitesi sosyal hizmet uzmanı tarafından artırılmaya çalışılır.

Savunuculuk: Sosyal hizmet uzmanlarının en mühim rol ve görevlerinden biri savunuculuktur. Savunuculuk, insan haklarını ve bireylerin gereksinim duyduğu kaynakları kullanmasından alıkoyan engelleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte tek bir kişi için hizmetlerin sağlanmasının yanında bir grup insanın veya toplumun bir kısmı adına mevzuatta değişiklikler yapabilmek için mücadele etmeyi içermektedir. Sosyal eylemlere temel oluşturmak üzere inceleme ve anket yapmak, kurumlar arası bilgi verici toplantılar düzenleyerek ve yayın faaliyetlerinde bulunarak yasa yapıcıları etkileyip var olan uygulamaları değiştirmeye çalışmak mülteci savunuculuğunda müdahale yöntemi olarak kullanılmaktadır. Savunuculuk rolünü ve görevini üstlenen sosyal hizmet uzmanı, müracaatçısı için sözcülük yapmalıdır (Akbaş, 2019:93-94). Savunuculuk; müracaatçıları doğrudan temsil etme, savunma, kişi veya toplumlara müdahalede bulunma, onları güçlendirmek için sahip oldukları hakları araştırma eylemini ifade etmektedir. Sosyal hizmet uzmanları savunuculuk yaparken konuyla ilgili yasal düzenlemeleri bilmeli ve toplumdaki grupları harekete geçirmelidir (Buz, 2002: 64). Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanları, sığınmacıların haklarını savunabilmelidir. Sosyal hizmet uzmanları, müracaatçının haklarını koruyabilmek için onun ihtiyaç duyduğu toplumsal ve ekonomik kaynakları elde edebilmesi adına savunuculuk yapmalıdır (Akbaş, 2019:94).

Toplumsal Uyum ve Bütünleşme Sağlama: Toplumsal uyum kavramı ilgili literatürde genel olarak *“ortak değerler ve yurttaşlık kültürü, sosyal düzen ve sosyal kontrol, sosyal dayanışma ve refah düzeyi farklılıkları, sosyal ağlar ve sosyal sermaye, bölgesel aidiyetlik ve kimlik unsurları”* ile açıklanmaktadır. Uyum süreci, birden fazla ölçütün dikkate alındığı, farklı kurum ve kuruluşların ortaklığı ile aktif bir biçimde yürütülmesi gereken bütüncül bir yaklaşım ile değerlendirilmelidir. Başarılı bir uyum sürecinin oluşmasında sosyoekonomik düzenlemeler, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, istihdam olanakları sağlanması ve sağlıklı barınma alanları oluşturulması çok önemlidir (Yıldırım vd. 2017: 112). Mülteci bireyleri bu kaynaklarla buluşturmak sosyal hizmet uzmanlarının görevlerinden biridir. Bu kaynaklara ulaşım, mültecilerin yerleştikleri topluma uyum sağlama noktasında kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır. Uyum ve bütünleşme süreci ile ifade edilmek istenen; hem farklı kültürel yapıya sahip toplumlar arasında kültürel etkileşimin ve diyalogun sağlandığı hem de sonradan yerleşen toplumun kendi öz kimliklerini kullanabildiği ortak bir yaşam alanıdır. Farklı kültüre sahip insanların birlikte yaşama amacının ve düşüncesinin hayata geçirilmesi için; i- kültürel çeşitliliğin bir değer ve zenginlik olarak görülmesi; ii- toplumdaki önyargının olabildiğince önlenmesi/yıkılması; iii- yerel ve göçmen gruplar arasında karşılıklı iyi niyeti var edip sürdürülebilir; ve iv- olumlu tavır takınabilmenin önemsenmesi bununla beraber her toplum üyesinin de kendi toplumuna olan aidiyetini kaybetmeden sürdürebilmesi gerekir (Türker, 2013:3). Toplumlara mültecilere yönelik ön yargıları nedeniyle mültecilerin geldikleri topluma kabulü zorlaşmaktadır. Bu anlamda sosyal hizmet uzmanları kültürel çeşitliliğin bir fırsat olarak görülmesini sağlamalı, mültecileri ve toplumu bütünleştirme çalışmaları yapmalı, mülteci grupları ile yerel halkı bir araya getirici etkinlikler planlamalı ve ev sahibi toplumu mültecilerle ilgili her türlü yanlış bilgi için aydınlatmalı ve bilgilendirmelidirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünyada yerinden/yurdundan edilmiş kişilerin sayısı giderek artmaktadır. Bu kişiler kendi ülkesinin korumasından yararlanamayan ve başka ülkelere sığınanlardır. İnsan hakları konusunda temel belge olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine (1948) göre; herkesin, zulüm karşısında başka ülkelere sığınma hakkı bulunmaktadır. Bu nedenle varlığı tehdit altında olan kişilerin başka ülkelere sığınma

hakki temel insan haklarından biridir. Sığınmacıların, mülteci olarak kabul edildikleri ülkelerde karşılaştığı birçok sorun ve hak ihlali söz konusudur. Bunların başında bedensel ve ruhsal sağlık sorunları, çalışma hayatına katılmama, çalışma koşullarının yetersizliği, dil bilmezlik, eğitim sistemine entegre olamama, ayrımcılık, yerel toplumda kabul görmeme, topluma uyum sağlayamama gelmektedir. Bu noktada bütün bu sorunlarla mücadele eden mülteciler dezavantajlı bir grup olarak nitelendirilmektedir. Bir insan hakları mesleği olan sosyal hizmet, mülteci sorunları ve haklarına karşı duyarlı bir anlayışa sahiptir. Sosyal hizmet uzmanlarının toplumdaki diğer dezavantajlı gruplara olduğu gibi mültecilere yönelik bir takım görev ve sorumlulukları vardır. Bu çalışmada sosyal hizmet uzmanlarının mültecilere yönelik olarak üzerinde durulan görev ve sorumlulukları; güçlendirme, savunuculuk, toplumsal uyum ve bütünleşme sağlama olarak belirlenmiştir. Sosyal hizmet uzmanları, çeşitli güç kaynaklarını kullanıp müracaatçısını güçlendirirken; müracaatçısı ya da müracaatçı grubu adına sözcülük yaparak, haklarını savunmalıdır. Bununla birlikte müracaatçıların toplumsal anlamda eğitim, sağlık, ekonomi, kültür alanlarında uyum sağlayabilmesi için bilgilendirici ve aydınlatıcı faaliyetler planlamalı ve hayata geçirmelidir. Mültecilerin toplumda aktif olarak yer alması ve yerel toplum ile bütünleşmesi yolunda düzenlenecek organizasyonları planlayabilmelidir.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, E. (2019). *Kuramsal ve Uygulama Boyutları İle Türkiye’de Sığınmacı, Mülteci ve Göçmenlerle Sosyal Hizmet*. (Der. Filiz Göktuna Yaylacı). London: Transnational Press London, E-Kitap.
- Akıncı, B., Nergiz, A., ve Gedik, E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 58-83.
- Altınışik, Ç. ve Yıldırım, M. Ş. (2002). *Mülteci Haklarının Korunması*. Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Artan, T. ve Arıcı, A. (2017). İstanbul’da Yaşayan Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 1(1), 1-21.
- Aslan, G. G., Güngör, F. (2019). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Göç Sonrası Yaşadığı Sorunlar: İstanbul Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches*, 11(18), 1602-1632.
- Aygün, M., ve Kaya, C. (2016). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukukunda Kalıcı Bir Çözüm Olarak Yerel Entegrasyon. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 87-142.
- Buz, S. (2002). *Türkiye’deki Sığınmacıların Üçüncü Bir Ülkeye Gidiş İçin Bekleme Sürecinde Karşılaştıkları Sorunlar*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Buz, S. (2003). Aile Politikalarına Mülteciler Boyutunda Bir Bakış. *Aile ve Toplum*, 2(6).
- Buz, S. (2008). Türkiye’deki Sığınmacıların Sosyal Profili. *Polis Bilimleri Dergisi*, 10 (4), 1-14.
- Demirbaş, H. Ve Bekaroğlu, E. (2013). Evden Uzakta Olmak: Sığınmacıların/Mültecilerin Psikolojik Sorunları Ve Alınacak Önlemler. *Kriz Dergisi*, 21 (1-2-3), 11-24.
- Erdoğan, M. M. (2018). *Türkiye’deki Suriyeliler*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Güneş, V. (2019). *İnsan Hakları Bağlamında Göç ve Mülteciler*, İstanbul: T.C. Maltepe Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Ife, J. (2017). *İnsan Hakları ve Sosyal Hizmet: Hak Temelli Bir Uygulamaya Doğru*, Çev. Ali Değirmenci vd., Ankara: Nika Yayınevi.
- Kaçaner, G. (2019). *Mültecilere Çalışan Sosyal Hizmet Uzmanlarının Karşılaştıkları Sorunlar: İstanbul Örneği*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kalabalık, H. (2009). *İnsan Hakları Hukuku*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Karadağ, A. K. (2018). Göç, Yoksulluk ve İnsan Hakları. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 485-498.

- Karadağ, Ö. ve Altıntaş, K.H. (2010). Mülteciler ve Sağlık. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 9(1), 55-62.
- Karasu, M. A. (2016). Şanlıurfa'da Yaşayan Suriyeli Sığınmacıların Kentle Uyum Sorunu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 995-1014.
- Kılıçaslan, S. C. (2016). Sosyal Hizmet ve Öteki/Disiplinlerarası Yaklaşım. (Ed. Pınar Akkuş- Özgür Başpınar Aktütün), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme, <https://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> Erişim Tarihi: 13.06.2022
- Nasirova, A. (2014). *Şartlı Mültecilerin Yerel Halka Yönelik Görüşleri: Afyonkarahisar Örneği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özgür, Ö. (2010). Çokkültürcü Sosyal Hizmet: Eleştirel Bir Bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21 (2) , 89-104.
- Soykan, C. (2015). Mültecilik ve İnsan Hakları. *Kontrast*, (45), 4-7.
- Şeker, D. B. ve Aslan, Z. (2015). Eğitim Sürecinde Mülteci Çocuklar: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme, *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi / Journal of Theoretical Educational Science*, 8(1), 86-105.
- Şimşek, D. (2017). Göç politikaları ve insan güvenliği: Türkiye'deki Suriyeliler Örneği. *Toplum ve Bilim*, (170), 11-26.
- Thompson, N. (2016). *Güç ve Güçlendirme*. (Çev: Ahmet Ege vd.). Ankara: Nika Yayınları.
- Tuncay, T. (2013). Yaşam Sonu Bakımda Sosyal Hizmet Uzmanının Rollerini. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, (24), 145-153.
- Türk, G. D. (2016). Türkiye'de Suriyeli Mültecilere Yönelik Sivil Toplum Kuruluşlarının Faaliyetlerine İlişkin Bir Değerlendirme. *Marmara İletişim Dergisi*, (25), 145-157.
- Türker, D. (2013). Balkan ve Rumeli Göçmenlerinde Sosyo-Psikolojik Bütünleşme Analizi. http://www.academia.edu/9009564/Balkan_ve_Rumeli_Göçmenlerinde_Sosyo-Psikolojik_Bütünleşme_Analizi adresinden alındı Erişim Tarihi: 07.11.2018
- UNHRC, 2021 Raporu <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/> Erişim Tarihi: 12.03.2022.
- Yıldırım, S., İslamoğlu, E., ve İyem, C. (2017). Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal Kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma. *Bilgi*, 107-126.
- Zengin, O. Ve Altındağ, Ö. (2016). Bir İnsan Hakları Mesleği Olarak Sosyal Hizmet, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, (1), 179-190.

The Prevalence of Academic Sexual Abuse Based on Resnik's Conjecture: The Case of the USA and the UK

Resnik'in Varsayımından Hareket ile Akademik Cinsel İstismarın Yaygınlığı: ABD ve İngiltere Örneği

Hakan YAĞCI ⁽¹⁾

Cited/Atf: Yağcı, H. (2022). Resnik'in Varsayımından Hareket ile Akademik Cinsel İstismarın Yaygınlığı: ABD ve İngiltere Örneği, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 181-189.

ABSTRACT

The aim of this study is to make an evaluation on the visibility of sexual abuse in the academic field. This research is a compilation type research. In this study, in which a compilation of academic sexual abuse studies conducted in the USA, England and Turkey will be presented, the current situation is discussed chronologically. Based on Resnik's book, the causes and consequences of sexual abuse in the academic field were also examined within the scope of this study. Abuse in education and work is a situation that has negative consequences, as is assumed. Sexual abuse, which causes inefficiency, decreased belonging and life satisfaction in the field of work, causes dropout, gender discrimination and a decrease in the quality of education when seen in the academic field. America and England are countries with different cultural dimensions. The selection of these countries as examples is to determine the prevalence of sexual abuse independent of culture. As stated in the conclusion of the study, academic sexual abuse of women is highly visible in all sample countries. It has been determined that academic sexual abuse is significantly related to gender discrimination and authoritarian organizational climate. At the end of the research, suggestions will be made for experts and people who are likely to be exposed, and it is expected to contribute to policy makers in coping with sexual abuse

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, akademik alandaki cinsel istismarın görünlüğü üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Bu araştırma derleme tipi bir araştırmadır. Amerika ve İngiltere'de yapılmış olan akademik cinsel istismar çalışmalarının bir derlemesinin sunulacağı bu araştırmada, mevcut durum kronolojik olarak ele alınmıştır. Resnik'in kitabından hareket ile akademik alandaki cinsel istismarın nedenleri ve sonuçları da bu çalışma kapsamında irdelenmiştir. Eğitim ve çalışma alanında görülen istismar varsayıldığı gibi olumsuz sonuçları olan bir durumdur. Çalışma alanında verimsizliğe aidiyetin ve yaşam doyumunun azalmasına neden olan cinsel istismar, akademik alanda görüldüğünde ise okul terkine, cinsiyet ayrımcılığına ve eğitimde kalitenin düşmesine neden olabilmektedir. Amerika ve İngiltere farklı kültürel boyutlara sahip ülkelerdir. Bu ülkelerin örnek olarak seçilmesi ise kültürden bağımsız bir cinsel istismar yaygınlığını belirlemek amacıyla'dır. Ayrıca Resnik'in varsayımından hareket ile belirlenmiştir. Araştırmanın sonuç kısmında da belirtildiği gibi örnek ülkelerin hepsinde kadınlara yönelik akademik cinsel istismar çok yüksek oranda görünür haldedir. Akademik cinsel istismarın cinsiyet, ayrımcılık ve otoriter örgüt iklimi ile önemli derecede ilişkili olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın sonunda uzman ve maruz kalması muhtemel kişilere yönelik öneriler getirileceği gibi politika yapıcılara cinsel istismar ile baş etme noktasında katkı sağlaması beklenmektedir.

ARTICLE HISTORY

Received :25.01.2022
Accepted :08.04.2022
Published :30.09.2022

KEYWORDS

sexual abuse, academic sexual abuse, sexual harassment

MAKALE TARİHİ

Geliş :25.01.2022
Kabul :08.04.2022
Yayımlama :30.09.2022

ANAHTAR KELİMELE

cinsel istismar, akademik cinsel istismar, cinsel taciz

¹ Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yoksulluk alışmaları Doktora Öğrencisi, 100/2000 Doktora Bursiyeri, hakanyagci@gmail.com, 0000-0003-4629-4748

GİRİŞ

Kültür ve toplumların tamamında farklı değerlendirme ölçütlerine sahip olsa da genellikle etik dışı veya suç olarak kabul edilebilen cinsel taciz, kişinin rızası dışında cinsel bir eyleme hedef olması durumudur.

Taciz kelimesi, Arapça kökenli bir kelime olup TDK tarafından “Huzursuz ve rahatsız etme, nüfus edici davranma” olarak tanımlanmıştır (TDK, 2021). Sosyalleşme davranışı ile beraber ortaya çıkan ve dezavantajlı durumlardan biri olarak gösterilen taciz, bir grup insanın ortak amacı olarak izlendiğinde düşmanca alanlar yaratma potansiyeli vardır. Bu düşmanca alanlar ise rekabet ve sermaye eksenli iktisadi benimsemiş ülkelerde sıklıkla çalışma alanında görülen durumlardır. Zedeleyici veya yaralayıcı olarak nitelendirilen bu alanlar günümüz çalışma literatüründe örgüt iklimi ile ilişkilendirilmektedir (Durgun, 2006). Belirli bir amaç veya görev uğruna bir araya gelen insanlara “örgüt” denir iken bu insanların birlikte olmalarından doğan sosyal etkiye “örgüt iklimi” denmektedir (Güçlü, 2003). Çalışma yaşamı açısından cinsel istismar olgusu çalışmanın niteliğini belirlediği kadar iş görenin psikolojik ve fizyolojik durumunu da etkileyebilmektedir. Örgüt, norm oluşturma ve uyma davranışlarının sıkça görülebileceği bir alan olması nedeni ile bu iki kavram açısından da negatif etkinin sürekli takip edilmesi gerekmektedir (Karcioğlu, 2001).

Cinsel tacizin tanımı çalışma alanına göre farklılık göstermektedir. Cinsel tacizin en çok kabul edilen yasal tanımı Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu (EİFK, 1980) tarafından yapılmıştır. İstenmeyen cinsel tutumlar, cinsel talepler ve cinsel içerikli sözlü veya fiziksel davranışlar cinsel istismar veya taciz davranışları olarak sınıflandırılır. Bir kişinin istihdamının veya kabulünün bir şartı veya koşulu olarak sunulması genellikle davranışların reddedilmesine veya iş performansının düşmesine neden olabilmektedir (Mimaroğlu ve Özgen, 2008).

Eşit İstihdam Fırsatı Komisyonu (EİFK) tarafından sözlü, sözlü olmayan veya fiziksel olarak olası taciz senaryolarının bir listesi oluşturulmuştur. Bu listede sözlü taciz örnekleri, cinsel içerikli şakalar, sorular ve hatta sesler yer almıştır. Sözlü olmayan tacizler için ise pornografik materyallere veya uygunsuz hareketlere maruz kalma olarak göstermiştir. EİFK'ya göre bu davranışların taciz örnekleri olarak gösterilmesinin nedeni cinsel bağlamda olmalarından değil maruz kalan tarafından 'istenmeyen' nitelikte olmalarından ileri gelmektedir (EİFK, 1980). Davranışın hoş karşılanmadığı ve dolayısıyla taciz olarak tanımlanıp tanımlanmadığı, bireyin bunu nasıl değerlendirdiğine bağlıdır. Fiziksel ve psikolojik olarak yaygın şekilde iki türü olduğu kabul edilen taciz olayının hedefi Dünya genelinde yaygın şekilde kadınlardır (Çakır, 2008).

Resnik, Bilim Etiğine Giriş kitabında “*Sexual harassment in employment and education is also legal in the United States and other countries*” şeklinde cinsel istismarı iş ve akademi alanı için tanımlanmıştır (Resnik, 2005, s.110). Bu araştırmanın amacı; Resnik'in bu varsayımının doğruluğunu, nedenlerini ve sonuçlarını açıklamaya çalışmaktır. Bu amaç doğrultusunda Amerika ve İngiltere'nin mevcut durumu analiz edilecektir.

Bu araştırmanın önemi ise eğitim ve çalışma alanındaki cinsel istismarın bozucu etkisinden ileri gelmektedir. Eğitim veya çalışma alanı hem birey hem de toplum için çok önemli bir muhteviyata sahiptir. Bu iki alanın tarihi aynı olay ve ihtiyaçlar ile ortaya çıkmıştır. Uzmanlaşma; kalkınma ve gelişme gibi kavramların olumlu şekilde işlenmesi, sağlıklı ve etik bir eğitim ve çalışma koşulları ile mümkündür. Bu nedenle tüm toplumun yararı, eğitim ve çalışma ilişkilerinde benimsenen hak temelli insan haklarına bağlı yaklaşım ile sağlanabilir.

Bu çalışma sayesinde var olan olumsuz durumlar belirlenerek uzman ve politika yapıcılara önerilerde bulunulacaktır. Ayrıca bu araştırmanın, taciz davranışının toplumsal algıda ve ülkeler açısından değerlendirilmesinde de makro bir bakış açısı sağlaması beklenmektedir. Bu araştırmanın varsayımları ise;

- Bu çalışma Resnik'in akademide cinsel istismar ve tacizin yaygın olduğu varsayımını kabul etmektedir.

- Bu çalışmada cinsel istismar ile ilgili yapılan araştırmaların sonuçları derlenmiştir. Bu nedenle bu çalışmaların sonuçları ölçüsünde varsayımlara sahiptir.
- Çalışma kapsamında derlenen araştırma sonuçlarından hareket ile örnek ülkelerin durumları genellenmektedir.

şeklindedir. Araştırmanın sınırlılıkları ise;

- Araştırma, derlenen araştırmaların sonuçları ile sınırlıdır.
- Bu çalışma ikincil kaynak niteliğinde türev bilgiyi içermektedir. Bu nedenle orijinal kaynakların incelenmesi önemlidir.
- Bu araştırma 2021 yılı itibari ile var olan durumu betimlemektedir.

1. AKADEMİK CİNSEL İSTİSMAR; BİRLEŞİK DEVLETLER VE BİRLEŞİK KRALLIK

1.1 Birleşik Devletler Yüksek Eğitim Sisteminde Cinsel İstismar

21. yy. ile beraber cinsel istismar konusu hem internetin yaygınlaşması hem de eğitim ve çalışma alanının kalabalıklaşması ile sıklıkla gündem olur hale gelmiştir. Ekim 2017 yılında başlayan "MeToo" hareketi ise bu durumun veya ihtiyacın toplumsal olarak dışavurumudur. Birleşik devletler içerisinde yapılan araştırma göstermektedir ki akademi cinsel istismarın yaygın şekilde izlendiği bir alandır. Kadınların erkeklere göre neredeyse iki kat daha fazla cinsel istismara maruz kaldığı ise aynı araştırma kapsamında belirlenmiştir (Pololi ve ark., 2020).

Çoğu sektörden farklı olarak daha yaygın şekilde akademide görülen cinsel taciz ve istismar, hiyerarşinin keskin şekilde var olduğu ve erkek egemenliğinin baskın şekilde örgüt kültürüne yansıdığı bir alan olan Amerikan akademisinde yer bulmaktadır (Raj ve ark., 2020). Akademide yer bulmak için kabul, kaçınma, rol yapma ve görmezden gelme gibi davranışların genç akademisyenlere dikte edildiği bu mecrada umutsuzca bağımlı, yetersiz ve etik açıdan sorunlu eğitimcilerin yetişmesi beklendik bir sonuçtur. Bu sonuçtan hareket ile kendini doğuran olumsuz bir akademik yapı ile beraber negatif örgüt kültürü yayılmış ve yayılmaya devam etmektedir (Carr ve ark., 2000).

İstenmeyen sözlerin duyulmasından zoraki cinsel birlikteliğe kadar bir aralığı tanımlayan cinsel istismar olgusu, etik dışı ve insan hakkı ihlali olarak kabul edilmelidir. Bu aralıkta bakılması gerekir ise Amerika Birleşik Devletleri'nde Birleşik Krallık'tan farklı olarak eğitimde cinsel taciz düzeyi ortaokul ve lise düzeyine kadar inmiştir. Önemli bir not olarak bu düzeyde yetişkinlikler için aranan "rıza şartı" aranmaz (Dzau ve Johnson, 2018). Bu durumun nedeni ise iki taraf arasındaki güç farklılığından kaynaklanmaktadır. Cinsel istismarın tanımı, güçlüden güçsüze doğru olması durumunu gerektirmektedir. Hofstede açısından kabul edilen güç mesafesi kavramı ile mesafe farklılığının fazla olduğu çalışma alanlarında cinsel istismarın fazla görüldüğü söylenebilir (Paludi ve ark., 2003).

Birleşik Devletler kapsamında 2006 yılında yapılan araştırmaya göre; cinsel istimara uğramış kadın öğrencilerin %68'inin psikolojik olarak zarar gördüğü ve büyük oranda eğitim yaşamlarının negatif etkilendiği tespit edilmiştir (Paludi ve ark., 2006). Aynı araştırmada cinsel istismarın olası psikolojik görünümü ile ilgili derlenen bulgulara göre;

- Akademik gelişimi sekteye uğrattığı,
- Uykuyu zorlaştırdığı,
- İştahsızlığa neden olduğu,
- Derse katılımı azalttığı ve okuldan uzaklaşmaya neden olduğu

görülmektedir. 2018'de Ulusal Bilimler (NAS) danışma raporunda, cinsel tacizin akademik alanda yaygın olduğunu tespit etmiştir. Üniversite öğrencileri arasında yapılan araştırma; cinsel tacize maruz kalan kişilerin sadece %7'sinin resmi bir kuruma bildirimde bulunduğunu belirtmiştir. Maruz kalan kişiler içerisindeki kadınların istismarı bildirmeme nedeni ise önemli veya büyük görmemektен ileri gelmektedir. Ayrıca aynı araştırmanın sonucuna göre iki kişiden biri cinsel tacize uğradığını belirtmiştir (NAS, 2018).

1.2. Birleşik Krallık Yüksek Eğitim Sisteminde Cinsel İstismar

Birleşik Krallık'ta eğitim alanındaki cinsel istismarın tarihi çok eskilere dayanıyor olsa da yaygınlıkla kabul gören bir durum haline gelmesi 20. yy. in ilk yarısı ile beraberdir. Akademik mecrada normalleşen cinsel taciz vakalarının, kadınları bir meta olarak varsayıp cinsel taciz davranışlarını ise görmezden gelmeye meyilli olduğu bildirilmektedir. Üniversitelerdeki bu olumsuz tutumların tamamen normalleşmesi ise birçok kitap ve medya alanında cinsel tacizin yer bulması ile kanıtlanmıştır (Bağilhole ve Woodward, 1995). Dönemin kampüs roman ve gazetelerinde bu tip davranışlar meşrulaştırılarak bahsedilmekte ve görmezden gelinmektedir. Üniversite yönetiminin ise bu konuda hiçbir yaptırım ve düzenleme yapmayarak davranışın yaygınlaşması ve yayılmasına neden olduğu söylenebilir (Thomas, 2004).

Artan feminist tepkiler ile birlikte 20. yy. ikinci yarısı ile beraber cinsel istismarın olumsuz görünümü artmıştır. Artan bu görünüm ile beraber gerçekleştirilen bu sınırlı düzenlemeler, eşit eğitim alma hakkı ile ilgili gerekleri belirli ölçüde sağlıyor olsa da tam ve eksiksiz bir geri dönüş sağlayamamıştır (Lee, 1998). Kadın kurtuluş hareketi olarak bilinen bu dönemki aksiyonların karşı olduğu cinsiyet önyargılarından, akademi bugün dahil hiçbir zaman tamamen kurtulamamıştır. Hem yapılan araştırmaların değeri hakkında önyargılarda hem idari akademik görevlerde hem de akademiye girişte bu görünmez "cam tavan" etkisinin günümüzde hala devam ettiği söylenebilir (McCarry ve Jones, 2021).

Cinsel istismarın bugün akademik ortamda daha saklı ve gizli bir hale geldiğini varsayan bir görüş vardır. Bu görüşe göre; 20. yy. da Birleşik Krallık'ta yaşananlardan farklı olarak meşru zeminini yitirmiş olsa da belirsizlikler arasında grileşerek cinsel istismarın varlığı hiçleştirilmektedir (Jenner ve ark., 2019). Tehlikeli olan ise bu hiçleştirme politikasının egemen olan tarafından uygulanmasından ileri gelmesidir. Kimi zaman münferit olaylar ile patlak veren akademideki cinsel taciz olayları anlık durumu ortaya seriyor olsa da hasır altı gerçeklerin değişiminde hiçbir rol oynamıyordur (Sigal ve ark., 2005).

2010 yılında Birleşik Krallık öğrenci birliği tarafından yüksek eğitim düzeyinde gerçekleştirilen araştırmada 3.833 cinsel istismar vakası bildirilmiştir. Bu vakaların %97'lik kısmında bir yaptırım veya yasal geri dönüş sağlanmamıştır. Bu çözümsüzlük sonrasında ise 2014 yılı ile beraber artan kamusal beklentiler akademide cinsel istismar ile ilgili yasal bir düzenlemeyi zorunlu hale getirmiştir. 2014 ile 2016 yılları arasında oyalayıcı politika önerileri ile birlikte 2016 yılı ile oluşturulan yüksek öğrenim resmi raporlarında "akademideki cinsel istismar" durumunun gözardı edilemeyecek seviyeye ulaştığını belirterek yüksek öğretim içerisinde her dört kadından en az birinin eğitim alanında sözle veya fiziksel şekilde cinsel tacize uğradığını belirtmiştir (Jackson ve Sundaram, 2020). Varolan bu olumsuz durum eğitilmiş olan kadın bireylerin akademide tutunmalarını zorlaştırmakla birlikte ilerleme sağlamalarını imkansız hale getirmiştir. Bu duruma önleyici bir politika olarak ileri sürülen "*Cinsel İstismara Sıfır Tolerans*" kampanyası konunun bilinirliğini artmış olsa da cinsel istismarı önleme noktasındaki etkisi soru işareti olarak kabul edilmiştir. Bu önlemlerin sistematik şekilde sorunu ele almaması ve sorunun giderilmesi noktasında somut tespit ve teşhislerden uzak kalınması nedeni ile pozitif sonuçların elde edilmediği sonucuna varılmıştır (Joseph, 2015). Akademideki cinsel istismarın ortadan kaldırılması için STK ve feminist aktivistler tarafından önerilen maddeler şunlardır;

- Normların oluşturulması,
- Örgüt iklimi,
- Liderlerin rolü,

- Değerlerin oluşturulması,
- Cezalandırma protokolleri.

Yasal ve kurumsal olarak düzenlemelerin hızlanmasına neden olan vaka "Sussex olayı"dır. Sussex Üniversitesi'nde görevli bir öğretim elemanının beraber yaşadığı öğrencisini darp etmesi ile ortaya çıkan "akademik cinsel istismar" olayları toplumsal infial yaratmıştır. Gazete ve süreli yazılı basında kadınların akademide çok savunmasız durumda olduklarına vurgu yapan yazılar kaleme alınmıştır (Dogar, 2021).

Bu yoğunlaşma sonrasında ulusal öğrenci birliğinin 2018 yılında yaptığı ikinci araştırmanın sonuçları; ilk araştırmadan bu yana cinsel istismar oranlarında anlamlı bir değişiklik olmadığı yönündedir. Sonuçlara göre, Birleşik Krallık'taki araştırmaya katılan mezun ve öğrencilerin 2/3 cinsel istismara maruz kalmıştır. Kadınlarda bu oran 1/2 şeklinde tespit edilmiştir. Aynı araştırmanın sonuçlarında, lisansüstü düzeyde öğrencilerin cinsel istismara uğrama oranlarının daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ile beraber yapılan ilk uygulama cinsel istismar olarak sayılacak davranış ve durumların belirlenmesidir (Bull, 2021). Danışma Uzlaştırma ve Tahkim Servisi, cinsel istismarın çizgilerini belirlemiş ve belirginleşmiştir. Sadece akademi ve öğretim alanında değil çalışma alanında da kullanılacak şekilde tanımlamalara gidilmiştir. Bugün için bilinen ve yaygınlıkla kabul gören cinsel istismar edici davranışlara şunlar da eklenmiştir; (Akt., Bull ve ark., 2021).

- Birinin görünümü hakkında istenmeyen müstehcen yorumlar,
- Cinsel yönelim veya pratikler hakkında sorular,
- Rahatsız edici yazılı veya sözlü cinsel içerikli şakalar,
- Cinsel içerikli görüntülere maruz bırakılması,
- Taciz içeren e-postalar.

Bugün için cinsel istismar olarak kabul gören bu davranışları dönemin ve kurumun ruhu ile düşünerek ele almak gerekir. Yukarıda belirtilen davranışlar sıklıkla rastlanan ancak göz ardı edilen cinsel istismar ediciler olarak araştırmalarca belirlenmiştir. İstenmeyen cinsel içerikli yorum duymak, istismar edici bir davranış olarak kabul görüyor olsa da yaygınlıkla görülen hatta gündelik hayatta kadınların başına gelen bir durumdur (Lu ve ark., 2020) ancak bu durumun insidansı onun doğruluğu ya da olumluluğu ile doğru orantılı olduğu manasına gelmemektedir. Bu nedenle istismar edici davranışlara maruz kalmanın kabul edilebilirlik alanının dışına itilmesi ancak davranışın toplumsal olarak olumsuz damgalanması ile mümkündür. Bu toplumsal damgalama, toplumun sağlıklı gelişimi için önemli bir savunma mekanizmasıdır (Pina ve ark., 2009). Savunulması gereken durumun belirlenmesi ise önemli bir parametre olarak araştırmacıların önünde bir problem cümlesi olarak durmaktadır. Cinsel istismarın yaygınca yaşandığı bu ve benzer örgütlerde, bu olumsuz olaya direkt olarak maruz kalmayanları ne ölçüde etkilediği sorusu cevaplanması gereken bir sorudur.

1.3. İlgili Araştırmalar

Çalışmanın bu kısmında cinsel istismar ve cinsel taciz ile ilgili yapılmış araştırmalar derlenecektir. Bu bölüm ile beraber akademik çalışma alanında cinsel istismar ile anılan ilişkili kavramlara da bir göz atma imkanı sağlanacaktır.

Pololi ve ark., tarafından 2020 yılında Birleşik Devletler’de gerçekleştirilen akademide cinsel istismar araştırmasına göre; asistan doktorlar sıklıkla cinsel taciz ve türlerine maruz kalmaktadır. Yapılan araştırmanın sonuçları; 1708 asistan arasından %10’unun 2 yıl içinde cinsel istismara uğradığını belirtmiştir. Bu asistanların hangi programlara mensup olduklarına dair gerçekleştirilen analiz sonuçları ise farklılık göstermektedir. Ameliyathane hizmetlerinde çalışan asistanların en fazla, pediatri asistanlarının ise en düşük cinsel taciz uğrama sıklığına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu farkın nedeni ise ayrılan örgüt ve grup kültürünün içsel yapısından ileri gelmektedir. Farklı güç mesafesi ve içsel dinamiklere sahip asistanlık programlarında daha farklı şekilde cinsel istismar oranı görülmesi normaldir. Daha hak temelli bir çalışma ortamına sahip olan ve olması gereken pediatriye durum bu neden ile böyledir. Ayrıca araştırmanın sonuçları cinsel tacizin kadın asistanların üzerindeki olumsuz etkileri ve profesyonel işgücü kaybını doğrulamıştır (Pololi ve ark., 2020).

Bir diğer akademik tıpta cinsiyete dayalı ayrımcılık ve cinsel taciz ile ilgili 2000 yılında gerçekleştirilen araştırma; cinsel taciz ve cinsiyet ayrımcılığının yaygınlıkla görüldüğünü ortaya koymaktadır. E-posta yolu ile gerçekleştirilen bu araştırma, Birleşik Devletler’de rastgele seçilmiş 24 tıp fakültesindeki 3332 tam zamanlı öğretim üyesinden oluşmaktadır (Carr ve ark., 2000). Araştırma, kadınların erkeklere göre iki buçuk kat fazla ayrımcılığa uğradığını tespit etmiştir. Kadınların tecrübe ettiği bu ayrımcılığın, daha düşük kariyer memnuniyetine ve çalışma verimliliğine yol açtığı bildirilmiştir. Kadın katılımcıları analize dahil ederek yapılan hesaplamalara göre; kadın öğretim üyelerinin yarısının cinsel tacizi deneyimlediği belirtilmiştir. Ayrıca kariyer tatmini, mesleki güven, cinsel tacizden etkilenme ve kariyer gelişimi konularında cinsel tacize maruz kalmış kadın öğretim üyelerinin görece marjinal şekilde düşük düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Carr ve ark., 2000).

Şahbudak ve Öztürk tarafından 2015 yılında gerçekleştirilen “Cumhuriyet Üniversitesi akademisyenlerinin psikolojik taciz/şiddet açısından değerlendirilmesini” isimli araştırmada; kariyer gelişiminin olumsuz etkilendiği saptanmıştır. Katılımcılar değişkenlere (cinsiyet, medeni durum, yaş, çalışılan alan ve unvan) göre gruplara ayrılarak gerçekleştirilen bu araştırma, katılımcıların görece psikolojik tacize uğrama sıklıkları ortalamanın altında olduğu tespit edilmiştir. Ancak 30 yaş altındaki genç akademisyenler ve araştırma görevlilerin istatistiksel anlamlı şekilde daha fazla psikolojik şiddetin mağduru oldukları tespit edilmiştir (Şahbudak ve Öztürk, 2015)

Arar ve ark., (2018) tarafından gerçekleştirilen “Akademide çalışan kişilerin işyeri sapma davranışlarının belirlenmesi” isimli araştırmada 16 işyeri sapma davranışı, bir kamu üniversitesinde idari görevi bulunan üç akademik personel ile görüşülerek analiz edilmiştir. Bu sapma davranışlarından en zarar vericisi olarak cinsel istismar davranışı olduğu sonucuna varılmıştır.

Kartuna ve Gök tarafından gerçekleştirilen psikolojik taciz metaanaliz araştırmasında; EBSCO ve ULAKBİM veri tabanlarında yer alan 1992-2012 yılları arasındaki veriler taranmış ve sonuç olarak psikolojik tacizin yükseköğretimde karşılaşılan önemli bir sorun olduğu ortaya koyulmuştur.

Son olarak boylamsal bir yöntemle Birleşik Devletler’de 2020 yılında gerçekleştirilen akademik cinsel taciz araştırması, tıp fakültesinde cinsel tacizin kadınlar arasında akademik ilerleme ve üretkenlik üzerindeki boylamsal etkilerini analiz etmektedir. 1273 kadın katılımcının yer aldığı araştırmada, en az kadınların yarısının cinsel tacize uğradığı tespit edilmiştir. Araştırmanın sonucu olarak kadınların daha savunmasız olabileceği varsayımına ulaşılmıştır. (Raj ve ark., 2020).

2. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Birleşik Krallık’daki yüksek öğretim sistemi özerk bir yapı ile inşa edilmiştir. Bu nedenle Birleşik Krallık’daki üniversiteler sorumluluk alanlarında bağlayıcı kurallar koyabilir. Yüksek kamu yararı amacı ile kurulmuş büyük bütçeli kurumlar olan üniversiteler hem mikro hem de makro açıdan ülkede önemli bir niteliğe sahiptir. Bu ve benzeri örgüt kimliği ve kültürüne sahip alanlarda cinsel taciz ile istismarın yaygınlaşması olumlu sonuçları azaltırken olumsuz iklimin

yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Yukarıda Birleşik Krallık'ta varolan durum değerlendirilmiş kronolojik bir sıra ile açıklamalar getirilmeye çalışılmıştır. Halihazırda yüksek öğretimde cinsel istismar yaygın olarak görülebilen ancak kabul edilebilir bir davranış değildir. Gerçekleştirilen çaba ve uğraş dezavantajlı kişilere sadece bunu kazandırabilmiştir. Rektörler, eğitim ve öğretim elemanları, öğrenciler ile sürecin diğer paydaşları, üniversitelerin güvenli alan olarak ilan edilerek cinsel taciz ve istismardan arındırılması fikrinde hem fikirdir fakat iyimser bir tahmine göre her yıl yaklaşık 50.000 öğrenci Birleşik Krallık'ta yükseköğretimde cinsel şiddet ve istismara maruz kalmaktadır. Bu çelişkiyi anlamak "cinsel istismarın yok sayılması" olgusunu anlamak ile ilişkilidir. İstismar konusunda sıklıkla karşılaşılan bu davranışın yok sayılmaması gerektiği iyice vurgulanmalı, akademik görünürlüğü vaka oranı ile aynı düzeyde artırılmalıdır. Cinsel istismar veya cinsel taciz tek başına var olan bir olgu değildir. İlişkili kavramlara bakıldığında bile güç mesafesi, örgüt iklimi, kültürel yapı, ayrımcılık ve otoriterleşmenin cinsel taciz davranışının yaygınlığı ile ilişkili olduğu söylenebilir. Aşağıda halihazırda yükseköğretimde cinsel istismarın bitirilememesinde veya azaltılamamasında rolü olduğu düşünülen durum ve olaylar belirtilmiştir;

- Bürokratik engeller,
- Üye ve yöneticilerin motivasyonsuzluğu,
- Üniversitelerde sorumluluk görmeme politikası,
- Üniversitelerin etkili olmayan politikaları,
- Cinsel taciz ve istismarın araştırılmak istenmemesi,
- Rehber ve eğitilmiş uzmanların/ liderlerin yetişmemesi,
- Münferit örnekler üzerinden yaptırım uygulama.

Amerika Birleşik Devletleri'nde cinsel istismarın daha erken eğitim dönemlerinde sıklıkla görülmesi sebebiyle önleyici hizmetlere ehemmiyet verilmelidir. Okul, öğrenci, veli ve öğretmenin beraberce içerisinde bulunduğu kurullar kurularak cinsel istismar vakaları bilgilendirici olması sebebiyle işlenmelidir. Üstü örtülen, işlenmeyen cinsel istismar vakalarında istismarcının olumsuz durum ve tutumları tekrar etmesi beklendiği bir durumdur. Okulun bilgiyi yeniden üretmesi ve işlemesi gibi örgüt kültürü içerisinde yaşanacak olumsuz durumları örgüt üyelerine tek tek öğretmek hazırlıklı olunması sağlamalıdır. Bu konuda yaşanması muhtemel herhangi bir olumsuzluk durumunda izlenmesi gereken prosedürün paydaşlar tarafından bilinmesi büyük önem arz etmektedir.

Sonuç olarak, Resnik'in Bilim Etiğine Giriş kitabındaki "*Sexual harassment in employment and education is also legal in the United States and other countries*" varsayımı mevcut durumda araştırmaların referansı ile doğrulanmıştır.

2.1. Öneriler

- Ayrımcılık politikaların ve acil eylem planının geliştirilmesi
- Aktif şikayet sisteminin kurulması
- Cinsel istismar vakaları için soruşturma taslağının belirlenmesi
- Akademik kurumlarda cinsel istismar ile ilgili sorumlu kişi veya birimin belirlenmesi
- İstismarcı için cezai düzenlemelerin yapılması önerilmektedir.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Arar, T., Öneren, M., Karaoğlan, S., & Arar, E. S. (2018, Nisan). Akademide işyeri sapma davranışlarının ahp ile belirlenmesi. *1 st International Congress of Political, Economic and Financial Analysis*, Aydın.
- Bagilhole, B., & Woodward, H. (1995). An occupational hazard warning: Academic life can seriously damage your health. An investigation of sexual harassment of women academics in a UK university. *British Journal of Sociology of Education*, 16(1), 37-51.
- Bull, A. (2022). Catalysts and rationales for reporting staff sexual misconduct to UK higher education institutions. *Journal of Gender-Based Violence*, 6(1), 45-60.
- Bull, A., Calvert-Lee, G., & Page, T. (2021). Discrimination in the complaints process: introducing the sector guidance to address staff sexual misconduct in UK higher education. *Perspectives: Policy and Practice in Higher Education*, 25(2), 72-77.
- Carr, P. L., Ash, A. S., Friedman, R. H., Szalacha, L., Barnett, R. C., Palepu, A., & Moskowitz, M. M. (2000). Faculty perceptions of gender discrimination and sexual harassment in academic medicine. *Annals of internal medicine*, 132(11), 889-896.
- Çakır, Ö. (2008). Türkiye'de kadının çalışma yaşamından dışlanması. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(31), 25-47.
- Dogar, A. A. (2021). Perception, Prevalence and Awareness of Sexual Harassment among University Students in Abbottabad. *Psychology and Education Journal*, 58(1), 1182-1195.
- Duun, S. (2006). Örgüt kültürü ve örgütsel iletişim. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 112-132.
- Dzau, V. J., & Johnson, P. A. (2018). Ending sexual harassment in academic medicine. *The New England journal of medicine*, 379(17), 1589-1591.
- Güçlü, N. (2003). Örgüt kültürü. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 61-85.
- Jackson, C., & Sundaram, V. (2020). *Lad Culture in Higher Education: Sexism, Sexual Harassment and Violence*. London:Routledge.
- Jenner, S., Djermester, P., Prügl, J., Kurmeyer, C., & Oertelt-Prigione, S. (2019). Prevalence of sexual harassment in academic medicine. *JAMA internal medicine*, 179(1), 108-111.
- Joseph, J. (2015). Sexual harassment in tertiary institutions: a comparative perspective. *Temida*, 18(2), 125-144.
- Karatuna, I., & Gök, S. (2012). *Yükseköğretimde psikolojik taciz konulu araştırmalar üzerine bir inceleme*. Uluslararası İşyerinde Psikolojik Taciz Kongresi Bildiri Kitabı. İzmir: Bilimler Yayınları
- Karcioğlu, F. (2001). Örgüt kültürü ve örgüt iklimi ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2). 265-283
- Lee, D. (1998). Sexual harassment in PhD supervision. *Gender and Education*, 10(3), 299-312.
- Lu, D. W., Lall, M. D., Mitzman, J., Heron, S., Pierce, A., Hartman, N. D., ... & Strout, T. D. (2020). #MeToo in EM: a multicenter survey of academic emergency medicine faculty on their experiences with gender discrimination and sexual harassment. *Western Journal of Emergency Medicine*, 21(2), 252-289.
- McCarry, M., & Jones, C. (2021). The equality paradox: sexual harassment and gender inequality in a UK university. *Journal of Gender Studies*, 1(13). 125-162
- Mimaroğlu, A. G. H., & Özgen, H. (2008). Örgütlerde Güç Eşitsizlikleri ve Cinsel Taciz. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 321-334.
- Johnson, P., A., Widnall, S., E., & Benya, F., F. (2018). *Sexual harassment of women: climate, culture, and consequences in academic sciences, engineering, and medicine*. Washington: National Academies
- Paludi, M. A., Paludi, M., & Paludi, C. A. (Eds.). (2003). *Academic and workplace sexual harassment: A handbook of cultural, social science, management, and legal perspectives*. London:Greenwood Publishing Group.

- Paludi, M., Nydegger, R., DeSouza, E., Nydegger, L., & Dicker, K. A. (2006). International perspectives on sexual harassment of college students: the sounds of silence. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1087(1), 103-120.
- Pina, A., Gannon, T. A., & Saunders, B. (2009). An overview of the literature on sexual harassment: Perpetrator, theory, and treatment issues. *Aggression and violent behavior*, 14(2), 126-138.
- Pololi, L. H., Brennan, R. T., Civian, J. T., Shea, S., Brennan-Wydra, E., & Evans, A. T. (2020). Us, too. Sexual harassment within academic medicine in the United States. *The American journal of medicine*, 133(2), 245-248.
- Raj, A., Freund, K. M., McDonald, J. M., & Carr, P. L. (2020). Effects of sexual harassment on advancement of women in academic medicine: a multi-institutional longitudinal study. *EClinicalMedicine*, 12(20), 100-298.
- Sigal, J., Gibbs, M. S., Goodrich, C., Rashid, T., Anjum, A., Hsu, D., ... & Pan, W. K. (2005). Cross-cultural reactions to academic sexual harassment: Effects of individualist vs. collectivist culture and gender of participants. *Sex Roles*, 52(3), 201-215.
- Şahbudak, E., & Öztürk, M. (2015) İş yerinde psikolojik taciz: cumhuriyet üniversitesinde çalışan akademisyenler üzerine bir çalışma *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(15) 146-160
- Thomas, A. M. (2004). Politics, policies and practice: assessing the impact of sexual harassment policies in UK universities. *British journal of sociology of education*, 25(2), 143-160.
- Türk Dil Kurumu, (2021). Taciz (Erişim tarihi: 11.12.2021) www.tdk.gov.tr

The Role of Social Work in Fighting Substance Addiction Under Scope of Sustainable Development Goals

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Kapsamında Madde Bağımlılığıyla Mücadelede Sosyal Hizmetin Rolü

Ayşe DİLVİN POLAT ⁽¹⁾, Fulya OĞUZ ⁽²⁾, Selin SALİHOĞLU ⁽³⁾, Merve Deniz PAK GÜRE ⁽⁴⁾, *

Cited/Atf: Dilvin-Polat, A., Oğuz, F., Salihoğlu, S., & Pak-Güre, M.D., (2022). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Kapsamında Madde Bağımlılığıyla Mücadelede Sosyal Hizmetin Rolü, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 191-204.

ABSTRACT

Substance addiction is defined as continuing to take the substance despite causing bio-psycho-social and economic problems, being unable to respond to the desire to quit, and not restraining to use it. It is a severe public health problem due to its negative effects on the individual, family, group, and community levels. The global call to action in the fight against substance abuse is produced by the United Nations within the framework of the '2030 Agenda for Sustainable Development'. Some targets include the health and well-being dimension. The third goal is about the treatment and prevention of substance abuse. It purposes fight against addiction and strengthens the well-being of the individual, family, and society. Social work continues micro, mezzo, and macro-level studies with this goal. This study aims to reveal the roles and functions of social workers in the fight against substance abuse within the scope of Sustainable Development Goals. Social workers are involved in pharmacological and psychosocial treatments, rehabilitation, and post-treatment care. Practices do to increase the ability to cope with the problems, develop problem-solving capacities, raise awareness, and provide access to resources. Social worker's roles are case manager, counselor, networking resources, mobilizer, mediator, trainer, catalyst, relationship builder, advocator, and empowering.

ÖZET

Madde bağımlılığı, biyo-psiko-sosyal ve ekonomik sorunlara yol açmasına rağmen maddenin alınmasına devam edilmesi, bırakma isteğine karşılık bırakılmaması ve kullanma isteğinin durdurulamaması olarak tanımlanmaktadır. Madde bağımlılığı birey, aile, grup ve toplum düzeyinde yarattığı olumsuz etkilerden dolayı ciddi bir halk sağlığı problemidir. Madde bağımlılığı ile mücadelede küresel eylem çağrısı Birleşmiş Milletler tarafından 'Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi' çerçevesinde oluşturulmuştur. Gündemde sağlık ve refah boyutunu içeren hedefler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde yer alan üçüncü hedef, madde bağımlılığının tedavi edilmesi ve önlenmesidir. Bu hedefin temel amacı, bağımlılıkla mücadelede küresel çalışmaların yapılması, bireyin, ailenin ve toplumun iyilik halinin artırılması ve güçlendirilmesidir. Bu hedef doğrultusunda sosyal hizmet mesleği mikro, mezzo ve makro düzeyde çalışmalar sürdürmektedir. Bu çalışmanın amacı Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kapsamında madde bağımlılığıyla mücadelede sosyal hizmet uzmanlarının rol ve işlevlerinin ortaya konulmasıdır. Sosyal hizmet uzmanları, farmakolojik tedaviler sırasında, psikososyal tedavide, rehabilitasyon ve tedavi sonrası bakımda yer almaktadır. Bireylerin ve ailelerin yaşadıkları sorunlarla baş etme becerilerinin artırılması, problem çözme kapasitelerinin geliştirilmesi, farkındalığın yükseltilmesi, gereksinim duyulan kaynaklara erişim sağlanması amacıyla uygulamalar yapılmaktadır. Bu uygulamalar sosyal hizmet uzmanının vaka yöneticisi, danışman, kaynak bulucu, bağlantı kurucu, harekete geçirici, aracı, eğitici, katalizör, ilişki kurucu, savunucu ve güçlendirici gibi rolleri bağlamında yerine getirilmektedir.

ARTICLE HISTORY

Received :02.06.2022
Accepted :12.06.2022
Published :30.09.2022

KEYWORDS

Addiction, Sustainable Development Goals, Social Work

MAKALE TARİHİ

Geliş :02.06.2022
Kabul :12.06.2022
Yayımlama :30.09.2022

ANAHTAR KELİMELER

Bağımlılık, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Sosyal Hizmet

*Responsible Author/Sorumlu yazar

¹Sosyal Hizmet Uzmanı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, dilvin801@gmail.com, 0000-0003-0966-8851

²Sosyal Hizmet Uzmanı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, fulyaoguz298@gmail.com, 0000-0001-9814-4851

³Sosyal Hizmet Uzmanı, Yüksek Lisans Öğrencisi, Başkent Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, selin-salihoglu@hotmail.com, 0000-0002-4067-6393

⁴Öğr. Gör. Dr., Başkent Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, mdpak@baskent.edu.tr, 0000-0001-7060-3729

GİRİŞ

Bağımlılık fiziksel, psikososyal veya ekonomik yönlerden sorunlara yol açmasına rağmen, bir maddenin kullanımına devam edilmesi veya bir davranışın sürdürülmesi; bunları bırakma isteğine karşılık bırakılmaması ve bu isteğin durdurulamaması olarak tanımlanabilir (Ögel, 2020). Madde bağımlılığı ise bedensel ve ruhsal olarak zararları olan, vücudun işlevini olumsuz olarak etkileyen, maddenin yokluğu durumunda huzursuzluk yaratan, zararının bilinmesine rağmen kullanımına devam edilen bir durum olarak ifade edilebilir. Bağımlılığa yol açan maddeler, DSM-V'te yer alan "Madde ile İlişkili Bozukluklar" başlığı altında on ayrı kümede sıralanmaktadır. Bu küme içerisinde "alkol, kafein, kenevir ve diğer varsandıranlar için ayrı kategoriler; uçucular, opiyatlar, dinginleştirici, uyutucu ve kaygı gidericiler, uyarıcılar, tütün ve diğer bilinmeyen maddeler" bulunmaktadır (APA, 2013).

Dünya'da ve Türkiye'de genel madde kullanımı istatistiklerine bakıldığında, 2021 yılında yayınlanan Dünya Uyuşturucu Raporu'nda küresel çapta 15-64 yaş grubunda bulunan 269 milyon kişinin yaşamı boyunca en az bir kez madde kullandığı belirtilmektedir (UNODC, 2021). Aynı zamanda, 2019 yılında dünya genelinde 275 milyon kişinin madde kullandığı ortaya konulmaktadır. 2009-2018 yılları arasında madde kullanımının küresel çapta yaklaşık %30 oranında artış gösterdiği görülmektedir. Türkiye Uyuşturucu Raporu'nda 2020 yılında madde bağımlılığına ilişkin tedavi sunan merkezlere yapılan toplam ayaktan başvuru sayısı 211.991 ve yatarak başvuru sayısı 9824 olarak kaydedilmiştir. Türkiye'de ülke içerisindeki madde dolaşımında da yıllar içerisinde artış görülmektedir. 2020 yılında ele geçirilen ecstasy miktarında bir önceki yıla göre %27.6, metamfetamin yakalama miktarında %299.4 ve sentetik kannabinoidlerin sayısında %49.3 oranında artış meydana gelmiştir (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2021).

Madde bağımlılığı mikro, mezo ve makro boyutlarda pek çok soruna yol açmaktadır. Bağımlılık davranışları bireylerin biyo-psiko-sosyal yönlerden sağlığının ve ekonomik durumunun olumsuz yönde etkilenmesine ilişkin sonuçlar doğurmaktadır. Aynı zamanda bu davranışlar bireyin aile, iş, okul gibi sosyal çevreyle ilişkilerini de bozmaktadır. Bu yönüyle madde bağımlılığı, halk sağlığı açısından bir risk unsuru olmaktadır. Buradan hareketle, madde bağımlılığı ile mücadelede bireyin, ailenin, grupların ve toplumun iyilik halinin artırılması ve güçlendirilmesi gereklidir. Sosyal hizmet uzmanları bu amaçlar doğrultusunda bireylerle, gruplarla ve ailelerle klinik düzeyde çalışmalarını yanı sıra toplumla çalışma pratikleri bağlamında mesleki müdahaleler gerçekleştirmektedir (Walton ve Hall, 2016). Sosyal hizmet uzmanları mikro ve mezo düzeylerde mevcut sorunların önlenmesine ve çözülmesine yönelik koruyucu, iyileştirici ve geliştirici çalışmalarını sürdürürken aynı zamanda makro boyutta da müdahaleler gerçekleştirmektedir. Madde bağımlılığı ile mücadele edilmesinde uluslararası eylem planları sosyal hizmet uzmanlarının çalışmalarına ışık tutmaktadır. Bu doğrultuda, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2015 yılında ortaya konulan ve 193 ülke tarafından kabul edilen 'Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları: 2030 Gündemi' müdahale stratejilerinin belirlenmesinde ve izlenmesinde küresel bir yol haritası sağlamaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları en temelde bireylerin sosyal, politik ve ekonomik yönlerden iyilik halinin artırılmasını hedeflemektedir. Bu amaçlar "yoksulluğu ortadan kaldırmak, açlığa son vermek, sağlıklı ve kaliteli yaşam sürdürülebilmek, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, temiz suya ulaşım sağlamak, erişilebilirlik, temiz enerjinin sağlanması, sanayi ve yenilikçi alt yapının oluşturulması, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehir ve topluluklar, sorumlu üretim ve tüketim, iklim ve eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar" olmak üzere on yedi hedefin yerine getirilmesini içermektedir (BM, 2015). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının kapsadığı alanlar arasında yer alan önemli gündemlerden biri sağlık ile ilgilidir. Üçüncü amaç çerçevesinde "Her yaşta herkes için sağlıklı yaşamı sağlamak ve refahı arttırmak" teması öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda sağlıklı bireylerin olmadığı toplumlarda kalkınmanın olmayacağı belirtilmektedir. Sağlıklı ve kaliteli yaşamı artırma hedefi doğrultusunda kamu, yerel ve özel kuruluşlar ile sivil toplum örgütlerinin rol üstlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Aynı zamanda sağlığın geliştirilmesine yönelik bu amaçlar çerçevesi kendi içerisinde pek çok bileşeni barındırmaktadır. Bu bileşenlerden biri

madde bağımlılığının tedavi edilmesi ve önlenmesi ile ilgili küresel çalışmaları içermektedir (BM, 2015). Madde bağımlılığı ile mücadelede küresel bir eylem çağrısının yerine getirilmesini içeren bu amaçlar, sosyal hizmet uzmanlarının bu alanda yapacakları çalışmalarda önemli bir yerde bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kapsamında ele alınan madde bağımlılığının tedavi edilmesi ve önlenmesi doğrultusunda sosyal hizmet uzmanlarının rol ve işlevlerinin ortaya konulmasıdır. Bu çalışmada öncelikle Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının tanımı ve kapsamı ortaya konacak ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kapsamında sağlık ve refah ilişkisi ele alınacaktır. Ardından Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kapsamında yer alan madde bağımlılığının tanımı, kapsamı ve yaşanan sorunlar hakkında bilgi verilecektir. Son olarak ise Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları çerçevesinde madde bağımlılığıyla mücadelede sosyal hizmetin rolü ve işlevi irdelenecektir.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA AMAÇLARININ TANIMI VE KAPSAMI

'Sürdürülebilirlik' kavramı ilk olarak 1980 yılında 'Uluslararası Doğal Kaynakları ve Doğayı Koruma Birliği' (IUCN), 'Dünya Yabani Hayat Fonu' (WWF) ve 'Birleşmiş Milletler Çevre Programı' (UNEP) tarafından yayınlanan Dünya Koruma Stratejisi'nde yer almıştır. Burada sürdürülebilirlik, daha çok ekolojik perspektif bağlamında ele alınmış, toplumsal koruma ve gelişme kavramlarının birlikte düşünülmesi gerektiği vurgulanmıştır (Bozdoğan, 2010). Sürdürülebilirliğin anlamının genişletilmesi kapsamında atılan önemli bir adım ise "Ortak Geleceğimiz" olarak adlandırılan Brundtland Raporu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu raporda 'sürdürülebilir kalkınma' kavramı ilk kez tanımlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma, günümüz ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama imkanlarından fedakarlık yapılmaksızın giderilebilme süreci olarak ele alınmıştır (Şen, Kaya ve Alpaslan, 2018). Genel olarak, üç unsur etrafında şekillenen ve bunlar arasında bir denge kurmayı hedefleyen sürdürülebilir kalkınma anlayışı, ekonomik, sosyal ve ekolojik / çevresel boyutları içermektedir.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının günümüzdeki yansımalarına bakıldığında, ilk olarak Birleşmiş Milletler tarafından ortaya konulan "Binyıl Kalkınma Hedefleri (Milenyum Hedefleri)" başlıklı bir yol haritası karşımıza çıkmaktadır. Milenyum Hedefleri, sekiz farklı alanı içeren çalışmaların küresel boyutta yapılmasını teşvik etmektedir. Bunlar *"aşırı yoksulluğun ve açlığın yok edilmesi, evrensel ilköğretimin sağlanması, cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi ve kadınların güçlendirilmesi, çocuk ölüm oranının azaltılması, anne sağlığının iyileştirilmesi, HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele edilmesi ve çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması"* şeklinde sıralanmaktadır (BM, 2004). Milenyum Hedefleri Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında geliştirilerek ve daha geniş bir çerçeveden ele alınarak "Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi" olarak yeniden yayınlanmıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, farklı gelişmişlik seviyesinde olan ülkelerdeki nüfus gruplarını içerecek, diğer bir deyişle, "kimseyi geride bırakmayacak" şekilde hazırlanmış olup 17 amaçtan ve bu doğrultuda oluşturulan 169 hedeften oluşmaktadır. Bu amaçlar Birleşmiş Milletler üyesi ülkelere yönelik bir eylem çağrısıdır. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları *"yoksulluğu ortadan kaldırmak, açlığa son vermek, sağlıklı ve kaliteli yaşam sürdürebilmek, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak temiz suya ulaşım sağlamak, erişilebilir temiz enerjiye erişmek, sanayi ve yenilikçi alt yapıyı oluşturmak, eşitsizlikleri azaltmak, sürdürülebilir şehir ve topluluklar oluşturmak, sorumlu üretim ve tüketim, iklim ve eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar sağlamak"* çerçevesinde şekillenen gündemlerden oluşmaktadır (BM, 2015).

1.1. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Kapsamında Sağlık ve Refah

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları arasında bulunan önemli gündem maddelerinden biri sağlık ile ilişkilidir. 2030 Gündemi içeriğinde yer alan üçüncü hedef, sağlık ile ilgili hedeflerden oluşmaktadır. Bu amaç "Her yaşta herkes için sağlıklı yaşamı sağlamak ve refahı arttırmak" teması ile öne çıkmaktadır (BM, 2015). Bunun temelinde koruyucu-önleyici, iyileştirici-geliştirici ve rehabilite edici sağlık hizmetlerinin tüm bireyleri kapsayacak biçimde sunulması gerektiği yer almaktadır. Bu amacın üzerinde durduğu temel ilke, sağlıklı bireyler ve toplumlar olmadan kalkınmanın mümkün olmayacağı yönündedir. Bu amaç doğrultusunda, kamu kurumlarının,

yerel yönetimlerin, özel kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin aktif ve işlevsel bir rol üstlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları çerçevesinde sağlık ile ilişkili konular arasında sosyoekonomik faktörlerin sağlık ile ilişkisi, HIV/AIDS ve cinsel yolla bulaşan diğer enfeksiyonların önlenmesi, bulaşıcı hastalıklarla mücadele edilmesi, anne ve bebek ölümlerinin azaltılması, temiz havaya, gıdaya, ve suya erişimin sağlanması, sağlık hizmetlerine ulaşımında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması, sağlıkta eşitsizliğin önlenmesi, kırılgan grupların sağlığının teşvik edilmesi, sağlık sistemlerinin finansmanının desteklenmesi ve sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi gibi temalar bulunmaktadır (Taban, 2006; Cansever, 2021). 2030 Gündemi kapsamında üçüncü basamakta bulunan sağlık ve refah ile ilgili alt hedefler Şekil 1'deki gibi belirtilmiştir:

Şekil 1: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları: Sağlık ve Refah

Sağlık ve Refah ile İlgili Alt Hedefler
<ul style="list-style-type: none">•3.1. Anne ölümlerinin azaltılması•3.2. Beş yaş altında önlenebilir tüm ölümlerin sona erdirilmesi•3.3. Bulaşıcı hastalıklarla mücadele•3.4. Bulaşıcı hastalıklardan kaynaklanmayan ölümlerin azaltılması ve ruh sağlığının desteklenmesi•3.5. Madde bağımlılığının tedavi edilmesi ve önlenmesi•3.6. Trafik kazalarından kaynaklanan yaralanma ve ölümlerin azaltılması•3.7. Cinsel sağlık ve üreme sağlığı, aile planlaması ve eğitime evrensel erişim•3.8. Evrensel sağlık güvencesine ulaşılması•3.9. Tehlikeli kimyasallardan ve kirlilikten kaynaklanan ölümlerin ve hastalıkların azaltılması•3.A. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi'nin uygulanması•3.B. Karşılabilir ilaç ve aşı için araştırma- geliştirme ile bunlara evrensel erişimin desteklenmesi•3.C. Gelişmekte olan ülkelerde sağlık finansmanının artırılması ve sağlık işgücünün desteklenmesi•3.D. Küresel sağlık riskleri için erken uyarı sistemlerinin iyileştirilmesi

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kapsamında sağlık ile ilgili hedefler arasındaki beşinci kısım "Madde Bağımlılığının Tedavi Edilmesi ve Önlenmesi" ile ilişkilidir. Bu amaçlar çerçevesinde madde bağımlılığı ile mücadelede gerçekleştirilmesi planlanan çalışmaların ifade edilmesinden önce madde bağımlılığının tanımı, kapsamı ve yaşanan sorunlar hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

2. MADDE BAĞIMLILIĞININ TANIMI, KAPSAMI VE YAŞANAN SORUNLAR

Bağımlılık, bir kişiye, varlığa veya nesneye karşı önlenemez istek duyulması ve bazı zamanlarda bu istek doğrultusunda kontrol kaybı yaşanması, ruhsal ve bedensel sağlığın ve sosyal yaşamın olumsuz etkileneceğinin bilinmesine karşılık bu eylemin tekrarlanması olarak ifade edilebilmektedir (Ögel, 2005). Madde bağımlılığı ise "bir maddenin beyni etkilemesinden kaynaklanan, keyif verici etkilerini duyumsamak veya yokluğundan kaynaklanan huzursuzluktan sakınmak için devamlı veya periyodik olarak madde alma arzusu içinde bulunan, bazı davranış bozukluklarıyla karakterize olarak ilerleyen bir beyin hastalığı" olarak tanımlanmaktadır (Karataş, 2021). DSM-V kapsamında madde ile ilişkili bozukluklar on ayrı kümeyi içermektedir. Bunlar "alkol, kafein, kenevir ve diğer varsandıranlar için ayrı kategoriler; uçucular, opiyatlar, dinginleştirici, uyutucu ve kaygı gidericiler, uyarıcılar, tütün ve diğer bilinmeyen maddeler" şeklinde ayrılmıştır (APA, 2013). Bu maddelerin temel özellikleri şu şekilde ifade edilebilir:

- **Alkol:** Çeşitli karbondioksitlerin ve mayaların oksijensiz ortamda bırakılmasıyla oluşan, etonel yani alkolün saf halini içeren, bilinci etkileyerek sarhoş eden maddedir (Varol, 2011).
- **Kafein:** 'Matein' veya 'guaranin' olarak da bilinen bir alkaloiddir. Çoğunlukla kahvede, çayda ve kola gibi meşrubatlarda bulunmaktadır. Kafein bir uyarıcıdır, yani beyindeki ve sinir sistemindeki aktiviteyi arttırmaktadır (Nawrot vd., 2003).
- **Kenevir:** Kenevir bitkisi yıllar boyunca gıda ve tekstil gibi alanlarda ve hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır. Bu bitki günümüzde keyif verici madde olarak da kullanılmaktadır (Onay, Ekinci ve Yıldırım, 2020). Kenevirin bitkisel olması onu diğer uyuşturucu maddelerden ayıran bir özelliğidir. Bundan dolayı toplumda kenevirin daha az zararlı olduğu düşüncesine karşılık kenevir kullanımının bir süre sonra bu bağımlılığa yol açmaktadır (Macit, 2020).
- **Varsandıranlar (Hallüsinojenler):** Varsandıranlar, marijuana ve LSD (Lizerjik asit dietilamidi) maddelerinden oluşmaktadır. Bu maddeler kişinin bilincini ve hafızasını etkilemektedir. Bu maddelerin bilinci etkilemesinden dolayı kişinin zaman algısı da olumsuz etkilenmektedir (Öztürk vd., 2007).
- **İnhalanlar (Uçucu Maddeler):** Uçucu maddelerin kapsamı oje, bali, tiner, çakmak gazı vb. gibi maddelerden oluşmaktadır. Bu maddeler havada buharlaşabilen ve tüketildiğinde bireyde bilinç kaybına, reflekslerde azalmalara ve titremeye yol açabilmektedir. Bu olumsuz etkilerine rağmen uçucu maddelerin kolay ulaşılabilir olması sebebiyle yaygın olarak kullanıldıkları görülmektedir. Bu maddeler solunum yoluyla alınmasından dolayı beyni etkileyerek ölüme sebep olabilmektedir (Boztaş ve Arısoy, 2010).
- **Opiyatlar:** Haşhaştan elde edilen eroin ve morfin gibi maddeleri içermektedir. Morfin, ağrı dindirmesi sebebiyle tıbbi amaçla da kullanılmaktadır. Bu maddelerin rahatlatıcı ve mutluluk verici etkisi reçete dışındaki kullanımları arttırmaktadır (Koroğlu, 2014).
- **Dinginleştirici, Uyutucu ve Kaygı Gidericiler:** Bu grupta yer alan maddeler tıpta ilaç olarak kullanılmakta olup, kaygı azaltıcı ve dinginleştirici etkiye sahiptirler. Madde bağımlılığı evresinde ise bu maddelerin kötüye kullanıldığı görülmektedir. DSM-V'e göre bu maddelerin yoksunluğu durumunda bulantı veya kusma, uykusuzluk ve el titremesi görülmektedir (Danışmaz Sevin ve Erbay, 2019).
- **Uyarıcılar:** Uyarıcıların bireye enerji vermesi, algıların açılması ve kan basıncında artışa yol açması gibi etkileri bulunur. Uyarıcı maddelere amfetamin, ekstazi ve kokain gibi örnekler verilebilir. Madde kullanımının kesilmesinde yaşanan yoksunluk durumunda depresyon, iştahsızlık ve yorgunluk gibi bulgular ortaya çıkabilmektedir (Uzbay, 2009).
- **Tütün:** Sigara yapımında kullanılan, tütün yapraklarının hammadde olarak eklenmesiyle elde edilen, ağız yoluyla içe çekilerek, çiğneyerek veya emerek kullanılan ve yapraklarında nikotin bulunan bir bitki türüdür (Taşdemir, 2016).
- **Diğer maddeler (Sentetik kannabinoidler ve Kationinler):** Madde kullanıcıları arasında popüleritesi giderek artan yeni nesil psikoaktif maddelerdir. Örneğin, esrar ya da marihuana ve Jamaika adıyla bilinen bonsai, bireylerde ciddi zararlara sebep olan uyuşturucu türleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber yaklaşık 107 çeşit sentetik kannabinoid ve kationin türü bulunmaktadır (İbiloğlu vd., 2017).

Madde bağımlılığı açısından DSM-V tanı kriterlerine bakıldığında, bir yıl içinde kriterlerden en az ikisi kendini göstermeli; klinik açıdan belirgin bir sıkıntıya ve işlevsellikte düşmeye yol açmalıdır. Bu kriterler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

Sekil 2: Madde bağımlılığında DSM-V tanı kriterleri

Madde bağımlılığında DSM-V tanı kriterleri

- 1. İstendiğinden daha büyük ölçüde veya uzun süreli kullanım
- 2. Maddeyi bırakmak veya kontrol altında tutmak için istek veya sonuç vermeyen çabalar
- 3. Maddeyi elde etmek, kullanmak veya etkilerinden kurtulmak için gerekli etkinliklere çok zaman ayırma
- 4. Madde kullanımı için çok büyük bir istek duyma veya kendini zorlanmış hissetme
- 5. Tekrar eden kullanım sonucu sorumluluklarını yerine getirememe (işte, okulda, evde)
- 6. Olumsuz etkilerine rağmen kullanıma devam etme (toplumsal ve kişiler arası sorunlar)
- 7. Kullanımdan dolayı günlük etkinliklerin bırakılması veya azaltılması (iş, eğlence vb.)
- 8. Tehlikeli olabilecek durumlarda dahi kullanmaya devam etme
- 9. Olumsuz bedensel veya ruhsal etkilerinin bilinmesine rağmen kullanmayı sürdürme
- 10. Maddeye tolerans gelişmiş olması
- 11. İstenen etkinin ortaya çıkması için artan madde gereksinimi
- 12. Aynı miktarda maddenin sürekli kullanımı sonucu etkisinin azalması durumu
- 13. Yoksunluk belirtileri (bulantı, uykusuzluk, kusma, sinirlilik, bunaltı, huzursuzluk, saldırganlık, ishal, terleme, titreme, kas sızıları, ateş vb.)

Kaynak: (APA, 2013)

Madde bağımlılığı fiziksel, psikososyal ve ekonomik sorunlara yol açmaktadır. Fiziksel sorunlar açısından bakıldığında, bağımlılık yapıcı maddelerin kimyasal yapılarında bulunan bileşenlerden dolayı sinir sisteminin reseptör hücrelerine dağılarak etki gösterdiği bilinmektedir. Maddenin vücuda alımından itibaren, haz duygusu ile kasılma, neşe hali ve gevşeme, uyarılma, canlılık, güçlülük gibi çeşitli durumlar meydana gelmektedir. Bu maddeler alınmadığı zaman ise yoksunluk belirtileri ortaya çıkmakta ve bu nedenle bireyin madde kullanım davranışları devam etmektedir. Madde kullanımında başlangıçta hızlanma sonrasında sersemlik, kontrol kaybı, artmış uyarılabilirlik ve dürtüsellik durumları gözlemlenmektedir. Eğer kullanılan doz miktarı artırılırsa, yayvanlaşmış konuşma, baş dönmesi, çift görme ve ataksik yürüyüş (kas hareketlerinin istemli kontrol edilememesi sonucu ortaya çıkan eksiklik) gibi durumlar meydana gelmektedir (Boztaş ve Arısoy, 2010). Madde kullanan bireylerde ciddi yan etkiler görülmektedir. Bu durum bulantı, kusma, karın ağrıları, kabızlık, ishal, mide ve bağırsak spazmlarına / kanamalara yol açabilmekte ve hatta ölüm ile sonuçlanabilmektedir. Bunların yanı sıra, gözle görülür bir şekilde ciltte kararmaların oluşması, diş eti hastalıkları, görme sorunları, ellerde ve parmaklarda sararma, tırnaklarda zayıflama, el ve ayaklardan başlayarak kol ve bacaklara kadar uzanan damar tıkanıklıklarının meydana gelmesi gibi fizyolojik sorunlar oluşabilmektedir (URL 1, 2022).

Madde kullanımı sonucu meydana gelen psikososyal sorunlar arasında aile ilişkilerinde problemlerin yaşanması, mesleki yaşamda işlevselliğin bozulması, evsizlik, toplumsal ve kişilerarası problemler, ilişkilerde içe çekilme, duyguları ifade edememe, yalnızlık, anksiyete, depresyon, düşük benlik saygısı, yaşam kalitesinde düşüş, dışlanma ve damgalanma bulunmaktadır (Cüceler, Yılmaz ve Türkleş, 2022). Madde kullanımındaki artış sebebiyle diğer bir halk sağlığı problemi olan intihar davranışı da tetiklenebilmektedir. Madde bağımlılığı bireylerin sosyal yaşamlarında da sorunlara yol açmaktadır. Aile ile olan ilişkilerdeki sorunlar bunların başında yer almaktadır. Madde kullanımı ile birlikte aile sisteminde çatışmalar, anlaşmazlıklar, dürtü ve kontrol zayıflığı, arkadaş ortamına daha fazla zaman ayırarak aileden uzaklaşma, aile içi rollerin net olmaması ve aile üyelerinin birbirini suçlaması gibi sorunlar karşımıza çıkmaktadır (Bircan, Erden ve Vatansever, 2019; Derin, Okudan ve Aşıcıoğlu, 2021).

Madde bağımlılığı ekonomik sorunlara ve kayıplara da yol açmaktadır. Duyan ve Gövebakan'nın 2015 yılında yaptıkları madde bağımlılığı olan bireylerde görülen ortak özellikler konusunu ele aldıkları çalışmalarında, kullanıcıların ailelerinin sosyal ve ekonomik açıdan zorlandıkları bulgularına ulaşılmıştır. Madde bağımlılığı ile birlikte oluşan ekonomik kayıp sonucu kullanıcılar çoğunlukla evlerini veya işlerini kaybetmektedir. Ayrıca kullanıcılar maddeye ulaşabilmek amacıyla hırsızlık, gasp veya yasadışı uyuşturucu ticareti gibi suçlara da yönelebilmektedir. Madde bağımlılığı alanında yaşanan fiziksel, psikososyal ve ekonomik sorunlarla mücadele edilebilmesi için BM tarafından oluşturulan ve bir eylem çağrısı olan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları bu alanda gerçekleştirilebilecek çalışmalara ışık tutmaktadır.

2.1. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Çerçevesinde Madde Bağımlılığı

BM'nin 2015 yılında yayınlamış olduğu Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarında madde bağımlılığı Hedef 3 kapsamında "Madde Bağımlılığının Tedavi Edilmesi ve Önlenmesi" başlığı altında ele alınmıştır. BM, 2030 yılına kadar narkotik madde ve alkol bağımlılığı gibi tüm bağımlılıkların önlenmesi ve tedavi ağlarının güçlendirilmesi konularında mücadelesini sürdürmek istemektedir (BM, 2022a). BM, madde bağımlılığı alanında kullanılan tedavi müdahalelerinin geliştirilmesi, iyileşmelerin destekleyici nitelikte olması, dünya genelinde sağlık ve refah alanlarında teşvik edici eylemlerde bulunulması ve bu eylemlerin devamlılığının korunması, daha çok kanıta dayalı nitelikteki eylemlerin ön planda tutulması ile bireylerin, ailelerin ve toplumların bu konuda bilinçlendirilmesini hedefine almaktadır. Bu amaçları gerçekleştireceğini taahhüt eden ülkelerden de bu konularda teşvik edici eylemlerde bulunulması talep edilmektedir (Cratsley ve Mackey, 2018).

Madde bağımlılığının önlenmesi ve tedavi edilmesi kapsamında belirlenen amaçlar iki temel gösterge altında BM tarafından incelenmektedir. Bu göstergeler aşağıdaki gibi ifade edilebilir (BM, 2022b; BM, 2022c):

- Narkotik madde bağımlılığı ve zararlı alkol kullanımı da dahil olmak üzere madde bağımlılığının önlenmesi ve tedavisinin güçlendirilmesi
 - Madde kullanım bozuklukları için tedavi müdahalelerinin (farmakolojik, psikososyal müdahaleler, rehabilitasyon ve bakım sonrası hizmetler) kapsamının geliştirilmesi
 - Maddeye erişimin kısıtlanması
- Kişi başına alkol tüketiminin (15 yaş ve üzeri) saf alkol olarak litre hesabının azaltılması

Narkotik madde bağımlılığı ve zararlı alkol kullanımı da dahil olmak üzere madde bağımlılığının önlenmesi ve tedavisinin güçlendirilmesi başlığının altında yer alan göstergelerden ilki, madde bağımlılığı için geliştirilen tedavi müdahalelerinin (farmakolojik, psikososyal müdahaleler, rehabilitasyon ve bakım sonrası hizmetler) kapsamıdır. BM (2015), madde bağımlılığına yönelik tedavilerin kapsamını, bir yıl içinde tedavi gören kişi sayısının aynı yıl içinde madde bağımlılığı olan toplam kişi sayısına bölünmesiyle hesaplamakta ve takip etmektedir. BM, üye ülkeleri en az beş yılda bir olmak üzere düzenli olarak madde kullanımına ilişkin genel nüfus araştırmaları yapmaya teşvik etmektedir. Böylece madde bağımlılığıyla ilgili hizmet alan kişi sayısını tahmin etmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına dair göstergelere ilişkin veriler derlenmekte ve veri incelemesi için ülkelere yıllık olarak geri gönderilmektedir. Veriler her yıl düzenli olarak BM tarafından raporlanmaktadır. Ülkelerden gelen bu raporlar dünya çapında madde bağımlılığı tedavisinin güçlendirilmesine yönelik ilerlemenin ölçülmesi açısından önem taşımaktadır (BM, 2022b).

BM, madde bağımlılığı tedavisinde madde kullanımının ve madde kullanımına yönelik isteğin azaltılması; bağımlı olan bireyin sağlığının, refahının ve sosyal işlevselliğinin iyileştirilmesi; nüks riskinin azaltılarak gelecekteki zararların önlenmesini amaçlayan yapılandırılmış müdahaleleri hedeflemektedir (Csete vd., 2016). Bunlara farmakolojik tedavi, psikososyal müdahaleler, rehabilitasyon ve sonrasında yer alan bakım dahil edilmektedir. Farmakolojik tedavi detoksifikasyon, opioid agonist idame tedavisi (OAMT) ve antagonist bakımını içeren müdahaleleri ifade etmektedir. Psikososyal müdahaleler, madde kullanımıyla ilgili motivasyonel, davranışsal, psikolojik, sosyal, çevresel faktörleri ele alan ve madde kullanımını

azaltmaya çalışan, yoksunluğu düzenleyen ve bağımlılığın nüksetmesini önleyen programları içermektedir. Farklı madde kullanım bozuklukları için klinik çalışmalardan elde edilen kanıtlar, tedavinin etkinliğini desteklemektedir. Bu tedavi planlarının içerisinde danışmanlık, akran destek grupları, bilişsel davranışçı terapi, motivasyonel görüşme, topluluk güçlendirme yaklaşımı, motivasyon geliştirme terapisi, aile terapisi modelleri, acil durum yönetimi ve içgörü odaklı tedaviler bulunmaktadır (Droogers vd., 2020). Rehabilitasyon ve sonrası bakım ise bilimsel kanıtlara dayanan ve madde bağımlılığını tedavi etmeye adanmış bir rehabilitasyon sürecini hedeflemektedir. Burada asıl amaç, iyileşmeye ve sosyal entegrasyon sürecine odaklanan müdahalelerin sağlanmasıdır (BM, 2022b).

BM, madde bağımlılığının önlenmesi çerçevesinde maddeye erişimin kısıtlanması ile ilgili çalışmalar da yürütmektedir. BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC), yasadışı madde pazarlarının daha iyi analiz edilmesi için yıllık olarak raporlar yayınlanması, madde bağımlılığı ile mücadelede geliştirilmiş önleme, tedavi ve bakım hizmetlerinin sağlanması, ihtiyacı olan kişiler için etkin kontroller altında ilaçlara daha fazla erişim kolaylığı sunulması ve madde üretiminin engellenmesi gibi konularda mücadelesini sürdürmektedir. 2022 yılı itibariyle madde bağımlılığının önlenmesi ve tedavilerin güçlendirilmesi amacıyla BM tarafından 13.18 milyon dolar bütçe ayrılmıştır (UNODC, 2021). 2030 yılında dünya genelinde madde kullanımının %11 artacağı belirtilmiş ve en çok artışın da %40 oranında Afrika'da yaşanacağı bildirilmiştir. Bu nedenle Afrika için ayrı bir "Afrika 2030 Stratejik Vizyonu" oluşturulmuştur. Bu vizyon, Afrika halkına, hükümetine ve kurumlarına madde, suç, yolsuzluk, terörizm ve yasadışı finansal akışlardan kaynaklanan güvenlik sorunlarının çözümü için daha güvenli bir alan sağlamayı amaçlamaktadır. Suçun önlenmesi için kolluk kuvvetlerinin ve adaletin güçlendirilmesi, organize olarak işlenen suçların hukuki bağlamda daha fazla ele alınması, madde bağımlılığı ile mücadele edilmesi ve hukukun üstünlüğünün geliştirilmesi hedeflenmektedir (UNODC, 2022).

Göstergelerden ikincisi bir yıl içerisinde kişi başına alkol tüketiminin (15 yaş ve üzeri) saf alkol olarak litre hesabı kapsamında ele alınmıştır. Buradaki verilerin hesaplanması Küresel Alkol ve Sağlık Araştırması kapsamında Dünya Sağlık Örgütü'nün altı bölge ofisinin tamamıyla işbirliği içinde periyodik olarak yürütülmektedir (WHO, 2020; BM, 2022c). Alkol tüketimi iki yüzden fazla hastalık, yaralanma ve diğer sağlık koşullarının nedeni olarak tanımlanmaktadır. Elde edilen veriler alkolle ilişkilendirilebilen hastalık yükünün (morbidite) ve ölümlerin (mortalite) tahmini için temel gösterge olarak izlenmektedir (O'Sullivan, 2018). Bu açıdan BM (2015), alkol kullanımı ve ilişkili sağlık sorunlarını içeren ulusal sağlık izleme sistemlerinin geliştirilmesini teşvik etmektedir. BM'nin buradaki asıl amacı, halk sağlığı risklerini izlemek, alkol tüketimi ile ilgili bağımlılık davranışlarının yanı sıra sağlık politikalarının ve sağlık sistemlerinin etkililiği hakkında güvenilir bilgiler üretmek ve yaymaktır (WHO, 2019).

2.2 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Kapsamında Madde Bağımlılığıyla Mücadelede Sosyal Hizmetin Rolü ve İşlevi

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarında madde bağımlılığı konusu Hedef 3 kapsamında "Madde Bağımlılığının Tedavi Edilmesi ve Önlenmesi" başlığı altında ele alınmıştır. Bu doğrultuda mikro, mezo ve makro düzeyde çalışmalar yürütülmesi amaçlanmış ve bu hedeflerin izlenmesi için iki temel gösterge belirlenmiştir. Belirlenen iki göstergeden ilki madde bağımlılığının tedavisi ile ilgilidir. Bunlar farmakolojik tedavi, psikososyal tedavi, rehabilitasyon ve sonrası bakım tedavilerini içermektedir. İkinci göstergenin içeriği ise alkol tüketim miktarının izlenmesi ile ilişkilidir (BM, 2022a). Bu göstergelerde olumlu yönde değişimin sağlanmasında sosyal hizmet uygulamaları önemli bir yerde bulunmaktadır. Sosyal hizmet, insan hakları ve sosyal adalet ilkelerini benimseyerek insan davranışlarını ve bu davranışların sosyal sistemler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Madde bağımlılığı olan bireylerin ve ailelerinin sorunlarını çözmelerine ve güçlenmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, sosyal hizmet mesleğinin çalışma alanı Hedef 3 kapsamında işaret edilen tedaviler boyutu ile yakından ilişkilidir. Sosyal hizmet uzmanları, çevresi içinde birey yaklaşımı ile çalışmalarını sürdürerek tedavi aşamasında önemli bir rol oynamaktadır. Daha çok mikro ve mezo (klinik)

boyutlarda bulunan farklı müdahale düzeylerinde çeşitli roller çerçevesinde tedavi aşamasında gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamaları bulunmaktadır (Csiernik ve Rowe, 2003).

Sosyal hizmet uzmanının mikro düzeydeki önemli rollerinden biri danışmanlıktır. Bu rol çerçevesinde madde bağımlılığı olan bireyin kendisine ve ailesine yönelik tedavinin içeriği, kurumun işleyişi ve tedavi planı gibi konularda danışmanlık yapılmaktadır. Bir diğer rol, kaynak bulma ile ilişkilidir. Kaynak bulucu rol ile madde bağımlılığı olan bireyin ve ailesinin gereksinim duyduğu kaynaklarla buluşması sağlanmaktadır. Bunlar arasında sağlık kurumlarına erişim, tedavi imkanlarına ulaşım, medikal ürünlerin temin edilmesi ve sosyal yardımların sağlanması gibi çok çeşitli gereksinimlerin karşılanması bulunmaktadır (O'Malley ve Devaney, 2016). Eğitici rol kapsamında ise bağımlı bireylere ve ailelerine madde bağımlılığının nedenleri, fiziksel ve ruhsal sağlığa etkileri, tedavi imkanları, ekonomik yönden yaşanan sorunlarla baş etme yolları gibi konularda bilgilendirme çalışmaları yapılmaktadır (Wilkey, Lundgren ve Amodeo, 2013). Sosyal hizmet uzmanı mezzo düzeyde ise ailelerle ve küçük gruplarla çalışmaktadır. Ailelerle yapılan çalışmalarda aile danışmanlığı, destek grupları, bilgilendirme çalışmaları, sosyoekonomik destek sağlayıcı çalışmalar gibi uygulamalar yürütülmektedir. Eğitici rol kapsamında ailelere, gruplara ve sağlık kurumlarında bulunan multidisipliner ekiplerdeki meslek elemanlarına yönelik bilgilendirme, bilinç yükseltme ve farkındalık artırma programları geliştirilmesi gibi müdahaleler de gerçekleştirilmektedir (Polat, 2014). Kaynak bulucu rol çerçevesinde bağımlılığın tedavisinin ve rehabilitasyonun sağlandığı kurum ve kuruluşlar arasındaki işbirliğinin kolaylaştırılması gerçekleştirilmektedir.

Hedef 3 kapsamında madde bağımlılığının tedavi edilmesi ve önlenmesi başlığı altında ele alınan farmakolojik tedavi boyutunda iki aşama bulunmaktadır. İlk aşama kısa süreli ilaç tedavisini, ikinci aşama ise uzun süreli ilaç tedavisini içermektedir. Kısa süreli ilaç tedavisinde, maddenin kesilme durumunda ortaya çıkan yoksunluk belirtilerinin kontrol altında tutulması sağlanmakta ve ortaya çıkan ruhsal ve fiziksel bozuklukların tedavisi gerçekleştirilmektedir. Uzun süreli ilaç tedavisi ise yerine koyma (replasman) ya da sürdürme tedavisi olarak da adlandırılmaktadır. Bu tedavi yönteminde madde bağımlılığı olan bireyin belirli bir süreyi içeren çok yönlü bir tedavi programına katılması gerekmektedir (Mutlu, 2019). Farmakolojik tedavi hem ayaktan hem de yatarak gerçekleştirilebilir. Sosyal hizmet uzmanları ayaktan tedavi kapsamında, bireyin yoksunluk belirtilerini güvenli bir şekilde atlatabilmesi için müdahalelerde bulunmaktadır. Bu müdahaleler danışman, eğitici, katalizör ve psikoeğitimsel roller kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu rollerin yerine getirilmesinde bireyin ve ailenin tedavi hakkında bilgilendirilmesi ve tedaviye bağlı kalınması esastır (Hansen vd., 2004). Yatarak tedavi esnasında ise birey, grup ve aile ile çalışılarak fiziksel, psikososyal, ekonomik ve tinsel açılardan çok yönlü iyilik halinin artırılması amacıyla çalışmalar sürdürülmektedir. Sosyal hizmet uzmanı danışman, eğitici, kaynak bulucu, bağlantı kurucu, kolaylaştırıcı ve ilişki kurucu rollerini kullanarak müdahaleleri gerçekleştirmektedir (Pak, 2018). Bu müdahaleler hastane yatışı sırasında tedaviye uyum sağlanmasından hareket edilerek yerine getirilmektedir. Müracaatçı sisteminin hastaneye yatış işlemlerinin yapılması, yatış sürecinde tedaviye bağlı kalınması ve taburculuk işlemlerinin planlanması bu aşamada gerçekleştirilmektedir.

Bağımlılığı olan bireyin farmakolojik tedavi sırasındaki motivasyonunun kaybedilmemesi adına psikososyal açıdan desteklenmesi önem taşımaktadır. Bu noktada sosyal hizmet uzmanının dikkat etmesi gereken faktör, etkili bir ilaç tedavisi için bireyin yalnızca madde kullanımına odaklanılmaması gerektiği olup farmakolojik tedavi sırasında psikososyal tedavinin beraberinde yürütülebilmesidir (Paylor, Measham ve Wilson, 2012). Psikososyal tedavi kapsamında bağımlılığa yönelik yapılan müdahalelerde psikolojik ve sosyal faktörler beraber ele alınarak hareket edilmektedir. Psikolojik, duygusal, ailesel, kişilerarası ve çevresel düzeyde birden fazla etmen tedaviye dahil edilerek sorunlar ortak bir çerçevede değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda müracaatçı sisteminin sosyal çevre ile etkileşim noktaları ele alınmakta ve sorun yaratan koşulların ortadan kaldırılması için mesleki çalışmalar yürütülmektedir (Raheb vd., 2016). Psikososyal tedavinin başlangıcında, bağımlılığı olan bireyin bulunduğu yerden başlamak oldukça önemlidir. Sosyal hizmet uzmanı, bağımlılığı olan bireyin tedaviye yönelik beklentilerini yükseltmeye yönelik hareket ederek motivasyonunu arttırmaya çalışmaktadır.

Aynı zamanda bağımlılığı olan bireylerin gelecek yaşamlarına ilişkin beklenti ve hedeflerini yeniden düzenleyici müdahaleler yapılmaktadır. Bu süreçte bireylere, ailelerine ve yakın çevrelerine yönelik bağımlılığa dair bilgilendirmeler yapılmakta, grup çalışmaları ile beraber eğitici ve beceri arttırıcı mesleki müdahaleler gerçekleştirilmektedir (Polat, 2014).

Sosyal hizmet uzmanı psikososyal tedavi kapsamında bağımlılığı olan birey ile motivasyonel görüşmeler yaparak değişim için güçlendirmenin sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda bağımlılık davranışının sonlandırılması veya azaltılmasına yönelik gelişim hedeflenmektedir. Bu süreçte motivasyonel görüşmenin bağımlılık tedavisinde kullanılan bir teknik olmasından ziyade bir iletişim yöntemi olarak ele alınması ve sosyal hizmet uzmanının bu yaklaşımı empati, kabul, içtenlik gibi temel ilkeler çerçevesinde kullanarak kişide var olan değişim motivasyonunu ortaya çıkarması gereklidir (Teater, 2015). Davranışsal problemler açısından tedaviye yaklaşıldığında ise bağımlılığın devamını sağlayacak şekilde riskli durumlarda baş etme becerilerini geliştirmek için reddetme davranışlarının teşvik edilmesi önemlidir. Bu doğrultuda, nüksün önüne geçmek için duygusal tepkilerin yönetilmesine ilişkin çalışmalar sürdürülmektedir.

Psikososyal tedavi kapsamında kullanılan diğer bir önemli yöntem ise bilişsel davranışçı terapidir (BDT). BDT, madde kullanımının azaltılmasının ya da tamamen bırakılmasının bireye öğretilmesi, bireylerin bu amaç doğrultusunda desteklenmesi ve güçlendirilmesi amacıyla bu alanda eğitim alan yetkin meslek elemanları tarafından uygulanmaktadır. Bu yöntem, bağımlılığı olan bireylerin madde kullanımlarının azaltılmasına, kullanılan maddeden uzaklaşılmasına ve relapsların önlenmesine yönelik becerilerin kazanılmasına yardımcı olmaktadır (UNODC, 2007).

Psikososyal tedavi kapsamında bağımlılık alanında sürdürülen planlı değişim sürecinde sosyal hizmet uzmanının dikkat etmesi gereken birden çok faktör bulunmaktadır. Amerikan Ulusal Sosyal Hizmet Uzmanları Birliği'ne (NASW) göre sosyal hizmet uzmanı mikro düzeyde, müracaatçının madde kullanım öyküsüne, tıbbi problemlerine, yoksunluk durumuna, intihar hakkındaki düşüncelerine, halihazırda var olan formal ve informal sosyal destek ağlarına, müracaatçının motivasyonuna ve tedaviye hazır olma durumuna yönelik detaylı bilgileri edinmelidir (NASW, 2013). Mezzo düzeyde aileler ile çalışmalar sürdüren sosyal hizmet uzmanı öncelikli olarak aileyle işbirliği yaparak, ailenin problem çözme ve baş etme kapasitesini arttırmaya yönelmelidir. Burada önemli olan nokta, ailenin tedavi sürecine dahil edilmesidir. Bu süreç ailenin de bağımlılık döngüsünü ve tedavi aşamasını çok iyi bir biçimde bilmesi ile başlamaktadır (Mutlu, 2019).

Bağımlılığı olan bireylerle gerçekleştirilen mesleki müdahalelerde grup çalışmaları sıklıkla kullanılmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları grup çalışmalarında madde bağımlılığına sahip olan bireylerin ve ailelerinin sosyal yaşamlarındaki dinamiklerin, sorun yaratan davranışsal örüntülerin, fiziksel ve ruhsal sağlık açısından yaşanan sorunların iyileştirilmesi gibi konularda değişimi ve gelişimi hedeflemektedir (Pooler vd., 2014). Grup çalışmalarında üyelerin yaşamlarında sahip olduğu deneyimleri birbirlerine aktarmalarının olumsuz davranış örüntülerinin değiştirilmesi açısından etkili olduğu görülmüştür. Bu çalışmalar yardım ilişkisi yoluyla bireylerin izolasyon ile ilişkili duygularını da azaltmaktadır (Zastrow, 2016). Bağımlılığı olan bireylerin benzer problemleri yaşadıkları kişilerle bir araya gelmeleri ve paylaşımlar yapmaları katarsis yaşamayı sağlamaktadır (Garvin, Gutierrez ve Galinsky, 2017).

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarında yer alan Hedef 3 kapsamındaki son başlık, rehabilitasyon ve sonrası bakımdır. Sosyal hizmet uzmanları bağımlılığı olan bireylerin biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan iyilik halinin artırılması amacıyla gerçekleştirilen arındırma (detoksifikasyon) tedavisi sırasında sosyal hizmet uygulamaları gerçekleştirmektedir. Bu süreçte temel amaç, fiziksel, psikososyal, ekonomik ve hukuki olmak üzere geniş bir yelpazeyi kapsayan sorun alanları karşısında bireylerin baş etme becerilerinin güçlendirilmesidir (Şamar ve Buz, 2022). Rehabilitasyon sürecinde bağımlılığı olan bireyler fiziksel, ruhsal, sosyal, ekonomik ve mesleki olarak sosyal hizmet uygulamaları çerçevesinde desteklenmektedir. Bu aşamada sosyal hizmet uzmanının amacı, bağımlılıkla ilgili davranışları bulunan bireylerin madde olmadan

hayatlarını sürdürebilecekleri beceriler öğrenmelerini, toplumsal yaşam dinamiklerine uyum sağlamalarını ve toplumla bütünleşmeleri için baş etme becerileri kazanmalarını içermektedir. Bu amaç çerçevesinde, danışmanlık yapma, eğitim verme ve rekreasyon faaliyetlerini gerçekleştirme gibi uygulamalar ön plana çıkmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları rehabilitasyon sürecinde bireylere ve ailelere yönelik olarak, madde kullanımının sonlanması ardından meydana gelen sorunlar ve çözüm önerileriyle ilgili psikoeğitim programları hazırlamaktadır (Linley, Mendoza ve Resko, 2014). Bu süreçte müracaatçı sisteminin problem çözme becerilerinin geliştirilmesi amacıyla vaka yönetimi ve danışmanlık gibi uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Ayrıca bireylerin boş zamanlarında yapabilecekleri aktiviteleri planlama gibi müdahaleler de yapılabilmektedir. Bu müdahaleler bireylerin ve ailelerin bağımlılık ile ilgili süreçlerinin ardından sosyal yaşamlarında daha sağlıklı ilişkiler kurabilmelerini ve sosyal açıdan uyum sağlama becerileri geliştirebilmelerini içeren güçlendirici bir bakış açısı sunmaktadır. Sosyal hizmet uzmanları tedavi sonrası bakım aşamasında ise bağımlı olan bireylere ve ailelerine yönelik ev ziyaretleri yapmakta ve belirli süreler doğrultusunda planlanmış olan takipler gerçekleştirilmektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının bu aşamada göz önünde bulundurması gereken en önemli husus, müracaatçı sistemi ile işbirliği yapmaktır. Madde bağımlılığında nükslerin önlenmesi amacıyla birey ve ailesi ile iletişim ve etkileşim halinde olmak, tedavinin başarıya ulaşması açısından fayda sağlamaktadır. Bağımlılığa yönelik bu sistemli yaklaşım, uzun vadeli olarak iyileşmenin gerçekleşmesinde kullanılmaktadır (Lundgren ve Krull, 2014).

3.SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Madde bağımlılığı, kişinin duygulanımını, bilişlerini ve davranışlarını olumsuz yönde etkileyen maddelerin kullanılması, vücudun işlevlerinin maddenin etkilerinden dolayı zarar görmesine rağmen bırakılamaması, madde alımının olmaması halinde yoksunluk belirtilerinin görülmesi, zaman içinde madde kullanım sıklığının ve dozunun artırılması biçiminde tanımlanabilir. Madde bağımlılığı mikro, mezo ve makro boyutlarda pek çok soruna neden olmaktadır. Bu sorunlar bireyi, aileyi, grupları ve toplumu fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik yönlerden olumsuz etkilemektedir. Bu yönüyle madde bağımlılığı sebebiyle ciddi bir halk sağlığı krizi meydana gelmektedir. Madde bağımlılığıyla ilişkili sorunların çözümünde küresel eylem stratejileri bulunmaktadır. BM tarafından yayınlanan "Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi" çerçevesinde ortaya konulan raporda sağlık ve refah boyutlarını içeren hedefler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde yer alan üçüncü hedef madde bağımlılığının tedavi edilmesi ve önlenmesi kapsamında ortaya konulmaktadır. Bu hedef doğrultusunda madde bağımlılığı ile ilgili çalışmaların izlenmesinde iki gösterge belirlenmiştir. Bunlar, madde bağımlılığının önlenmesi ve tedavisinin güçlendirilmesi ile alkol tüketiminin azaltılması yönündeki müdahale stratejilerini içermektedir. Bu müdahalelerin temel amacı madde bağımlılığının önlenmesi ve tedavi edilmesi için küresel çalışmaların yapılması, bireyin, ailenin ve toplumun iyilik halinin artırılması ve güçlendirilmesidir. Bu bağlamda sosyal hizmet mesleği madde bağımlılığı ile mücadelede mikro, mezo ve makro boyutlarda çalışmalar sürdürmektedir. Bu çalışmanın amacı, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları kapsamında madde bağımlılığı ile ilgili yürütülen çalışmalarda sosyal hizmetin rol ve işlevlerinin ortaya konulması olarak belirlenmiştir.

Sosyal hizmet mesleği, madde bağımlılığının önlenmesinde ve tedavi süreçlerinin güçlendirilmesinde, çoğunlukla klinik düzeyde olmak üzere, aktif roller üstlenmektedir. Sosyal hizmet uzmanı bu süreçte çevresi içinde birey yaklaşımını benimseyerek, insan hakları ve sosyal adalet ilkelerine bağlı kalarak önemli bir fonksiyona sahip olmaktadır. Bu kapsamda ayaktan ve yatarak sunulan farmakolojik tedaviler sırasında, psikososyal tedavi aşamasında, rehabilitasyon ve tedavi sonrası bakımda sosyal hizmet müdahaleleri gerçekleştirilmektedir. Bireylerin ve ailelerin yaşadıkları sorunlar karşısında baş etme becerilerinin artırılması, problem çözme kapasitelerinin geliştirilmesi, bilincin ve farkındalığın yükseltilmesi, gereksinim duyulan kaynaklara erişim sağlanması amacıyla uygulamalar yapılmaktadır. Bu uygulamalar sosyal hizmet uzmanının vaka yöneticisi, danışman, kaynak bulucu, bağlantı kurucu, harekete

geçirici, aracı, eğitici, katalizör, ilişki kurucu, savunucu ve güçlendirici gibi rolleri bağlamında yerine getirilmektedir.

4. ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

5. ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı vermiştir.

KAYNAKÇA

- APA. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. 15 Mayıs 2022 tarihinde <https://doi-org.ezproxy.frederick.edu/10.1176/appi.books.9780890425596> adresinden erişildi.
- Bircan, S., Erden, G., & Vatansever, M. (2019). Madde Kullanım Bozukluğu Olan Genç Yetişkinlerin Algıladıkları Aile Ortamı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Nesne Dergisi*, 7(14), 52-67.
- BM. (2004). *Millennium development goals: Progress report*. UN Press.
- BM. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. Geneva: UN Press.
- BM. (2022a). *United Nations Development Programme: Target 3.5*. 15 Mayıs 2022 tarihinde https://open.undp.org/sdg/targets/3/5?utm_source=EN&utm_medium=GSR&utm_content=US_UNDP_PaidSearch_Brand_English&utm_campaign=CENTRAL&c_src=CENTRAL&c_src2=GSR&gclid=CjwKCAjw3cSSBhBGEiwAVII0Z9OeLOoJgBzM9KTSIoFr1FXq7wFGDvS5kjifMJMCnCOEWEvWD19D1BoC08MQAvD_BwE adresinden erişildi.
- BM. (2022b). *Sustainable Development Goals: Indicator 3.5.1*. 15 Mayıs 2022 tarihinde <https://sdg.data.gov/3-5-1/> adresinden erişildi.
- BM. (2022c). *Sustainable Development Goals: Indicator 3.5.2*. 15 Mayıs 2022 tarihinde <https://sdg.data.gov/3-5-2/> adresinden erişildi.
- Bozdoğan, R. (2010). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı. *Journal of Social Policy Conferences*, 1011-1028.
- Boztaş, M. H., & Arısoy, Ö. (2010). Uçucu Madde Bağımlılığı ve Tıbbi Sonuçları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(4), 516-531.
- Cansever, İ. (2021). Sürdürülebilir Kalkınma ve Sağlık: Türkiye'nin 2023 Hedefleri ile Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 633-650.
- Cratsley, K., & Mackey, T. K. (2018). Health policy brief: Global mental health and the United Nations' sustainable development goals. *Families, Systems, & Health*, 36(2), 225.
- Csete, J., Kamarulzaman, A., Kazatchkine, M., Altice, F., Balicki, M., Buxton, J., & Beyrer, C. (2016). Public health and international drug policy. *The Lancet*, 387(10026), 1427-1480.
- Csiernik, R. & Rowe, W. S. (2003). Creating a social work understanding of addiction: Responding to the oppression of addiction. *Canadian social work perspectives*, 3-18.
- Cüceler, S., Yılmaz, M., & Türkleş, S. (2022). Madde Bağımlısı Bireylerin Yaşadığı Psikososyal Sorunlar, Uygulanan Kanıt Temelli Müdahaleler ve Hemşireliğin Rolü. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 105-110.
- Danışmaz Sevin, M. D., & Erbay, E. (2019). AMATEM'de ikinci kez tedavi gören madde bağımlılarının madde kullanımına ilişkin yaşam deneyimleri. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(5), 691-716.
- Derin, G., Okudan, M., & Aşıcıoğlu, F. (2021). Alkol ve madde kullanım bozukluklarında ailevi risk faktörleri. E. Öztürk (Ed). *Aile Psikopatolojisi* içinde (ss.118-126). Ankara: Türkiye Klinikleri.
- Droogers, M., Jansen, D., Lindert, J., Saboga-Nunes, L., Rudén, M., Guichardon, M., & Zeegers Paget, D. (2020). Health-related Sustainable Development Goals: countdown on alcohol use, smoking

- prevalence, child overweight and suicide mortality. *European journal of public health*, 30(1), 10–113.
- Duyan, V., & Gövebakan, R. (2015). *Madde Bağımlılığı ve Aile*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Emniyet Genel Müdürlüğü. (2021). *Türkiye Uyuşturucu Raporu*. Ankara: NDB Yayınları
- Garvin, C., Gutierrez, L., & Galinsky, M. (2017). *Handbook of Social Work with Groups*. New York: The Guilford Press.
- Hansen, H., Alegría, M., Cabán, C. A., Peña, M., Lai, S., & Shrout, P. (2004). Drug treatment, health, and social service utilization by substance abusing women from a community-based sample. *Medical care*, 1117-1124.
- İbiloğlu, A. O., Atlı, A. & Güneş, M. (2017). Sentetik kannabinoidler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(3), 317-328.
- Karataş, Z. (2021). Madde Bağımlılığının Nedenlerine, Sosyal Tedavi Ve Rehabilitasyonuna İlişkin Görüşlerin Odak Grup Yöntemiyle Belirlenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 67-94.
- Koroğlu, E. (2014). Madde ile İlişkili Bozukluklar ve Bağımlılık Bozuklukları. E. Koroğlu, *Amerikan Psikiyatri Birliği Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı* (s. 231-290). Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Linley, J. V., Mendoza, N. S., & Resko, S. M. (2014). Working on treatment teams: Educating social work students to function as addiction specialists within interdisciplinary groups. *Social Work Education*, 33(5), 642-655.
- Lundgren, L., & Krull, I. (2014). The Affordable Care Act: New opportunities for social work to take leadership in behavioral health and addiction treatment. *Journal of the Society for Social Work and Research*, 5(4), 415-438.
- Macit, R. (2020). Uyuşturucu Madde Kullanıcıları ve Esrar. *Journal of Economy Culture and Society*, (61), 141-151.
- Mutlu, E. (2019). Madde Bağımlılığı ve Sosyal Hizmet. S. Attepe Özden & E. Özcan (Eds). *Tıbbi Sosyal Hizmet içinde* (s. 247). Ankara: Nobel Yayınları.
- NASW. (2013). *Clients with Substance Use Disorders*. Washington: National Association of Social Workers Press.
- Nawrot, P., Jordan, S., Eastwood, J., Rotstein, J., Hugenholtz, A., & Feeley, M. (2003). Effects of caffeine on human health. *Food Additives & Contaminants*, 20(1), 1-30.
- O'Sullivan, M. (2018) Drug and alcohol abuse targeted in UN's 2030 Agenda and 17 Sustainable Development Goals. *Drugnet Ireland*, 67, 5-6.
- O'Malley, S., & Devaney, C. (2016). Supporting incarcerated mothers in Ireland with their familial relationships; a case for the revival of the social work role. *Probation Journal*, 63(3), 293-309.
- Onay, A., Ekinci, R., Yıldırım, H. (2020). *Kenevir, Cannabis Sativa L.* Ankara: Palme Yayınevi.
- Ögel, K. (2005). Madde kullanım Bozuklukları Epidemiyolojisi. *Türkiye Klinikleri Dahili Tıp Bilimleri Dergisi Psikiyatri*, 1(47), 61-4.
- Ögel, K. (2020). *Bağımlılık Asla Sadece Bağımlılık Değildir*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Öztürk, Ö., Genç, Y., Odabaşoğlu, G., & Beyazyürek, M. (2007). Halüsinojen Kullanımıyla İlişkili Akut ve Kronik Durumlar ile Tedavi Yaklaşımları. *Bağımlılık Dergisi*, 8(2), 102-107.
- Pak, M. D. (2018). Bağımlılık ve Psikiyatrik Sosyal Hizmet. A. İçağasioğlu Çoban & S. Attepe Özden (Eds). *Psikiyatrik Sosyal Hizmet içinde* (s. 227-242). Ankara: Nobel Yayınları.
- Paylor, I., Measham, F., & Wilson, A. (2012). *Social Work And Drug Use*. London: McGraw-Hill Education.
- Polat, G. (2014). Madde Bağımlılığı Tedavisinde Sosyal Hizmet Mesleği. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 143-148.
- Pooler, D. K., Qualls, N., Rogers, R., & Johnston, D. (2014). An exploration of cohesion and recovery outcomes in addiction treatment groups. *Social work with Groups*, 37(4), 314-330.

- Raheb, G., Khaleghi, E., Moghanibashi-Mansourieh, A., Farhoudian, A., & Teymouri, R. (2016). Effectiveness of social work intervention with a systematic approach to improve general health in opioid addicts in addiction treatment centers. *Psychology Research and Behavior Management*, 9, 309-313.
- Şamar, B., & Buz, S. (2022). Bağımlılık Rehabilitasyonunda Sosyal Hizmet Uygulamaları: Erenköy BAHAR Modeli. *Bağımlılık*, 23(2), 221-232.
- Şen, H., Kaya, A., & Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik Üzerine Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif. *Ekonomik Yaklaşım*, 1-47.
- Taban, S. (2006). Türkiye'de Sağlık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Sosyoekonomi Dergisi*, 4(4), 32-45.
- Taşdemir, Z. A. (2016). Tütün Ürünleri. *Güncel Göğüs Hastalıkları Serisi*, 4(1), 27-31.
- Teater, B. (2015). *Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri*. Ankara: Nika Yayınevi.
- UNODC. (2007). *Leader's Guide: Cognitive Behavioural Strategies: Treatnet Training*. Geneva: UN Press.
- UNODC. (2021). *World Drug Report 2021*. 15 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr2021.html> adresinden erişildi.
- UNODC. (2022). *Vision for Africa 2030*. 15 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.unodc.org/unodc/en/strategy/africa-vision.html> adresinden erişildi.
- URL 1, (2022). Sigaranın Zararları. <https://buldanghh.saglik.gov.tr/TR,369084/sigaranin-zararlari.html> Erişim: 15.03.2022
- Uzbay, İ. T. (2009). Madde Bağımlılığının Tarihi, Tanımı, Genel Bilgiler Ve Bağımlılık Yapan Maddeler. *Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi*, 5-15.
- Varol, M. (2011). *Alkol raporu*. İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti.
- Walton, M. T., & Hall, M. T. (2016). The effects of employment interventions on addiction treatment outcomes: A review of the literature. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 16(4), 358-384.
- WHO. (2019). *Global status report on alcohol and health 2018*. Geneva: World Health Organization Press.
- WHO. (2020). *Fact sheet on the SDGs: Alcohol consumption and sustainable development: 2020*. Geneva: World Health Organization Press.
- Wilkey, C., Lundgren, L., & Amodeo, M. (2013). Addiction training in social work schools: A nationwide analysis. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 13(2), 192-210.
- Zastrow, C. (2016). *Sosyal Hizmete Giriş*. Ankara: Nika Yayınevi

The Historical Development of Childhood and Children's Rights

Çocukluk Olgusunun ve Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi

Hicran ATATANIR⁽¹⁾

Cited/Atıf: Atatanır, H. (2022). Çocukluk Olgusunun ve Çocuk Haklarının Tarihsel Gelişimi, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 205-219.

ABSTRACT

Among the life stages, childhood has a special and decisive place in human development. The conditions that a person has at this stage, when he starts to understand himself, his family, his environment, the opportunities that he can/cannot reach, and the relationship between them, perhaps contain causes and consequences that will be effective throughout his life. These most vulnerable years of human life appear as one of the most sensitive periods for a person to realize himself. The meaning and function attributed to the child in societies has a history that develops in parallel with the importance and value given to human existence. The lessons learned from these experiences by people who realize what problems they have to struggle with and what consequences they have to face in their lives since childhood, in what we can call adulthood, also build the future of children. This study aims to present a holistic framework with a focus on Turkey regarding the historical development of the phenomenon of childhood and children's rights. In order to ensure the well-being of children, a window has been tried to be opened on the struggle for rights and lessons to be learned today

ÖZET

Yaşam evreleri arasında çocukluk döneminin insan gelişiminde özel ve belirleyici bir yeri vardır. Kişinin kendisini, ailesini, çevresini, eriştiği/erişemediği olanakları ve aralarındaki ilişkiyi anlamaya başladığı bu evrede sahip olduğu koşullar belki de yaşamı boyunca etkili olacak nedenler ve sonuçlar barındırır. İnsan yaşamının bu en savunmasız yılları kişinin kendisini gerçekleştirebilmesi için en hassas dönemlerden biri olarak karşımıza çıkar. Topumlarda çocuğa yüklenen anlam ve işlevin esasen insan varlığına verilen önem ve değere koşut olarak gelişen bir tarihi vardır. Çocukluğundan itibaren hangi nedenlerle çevrelediği için yaşamında hangi sorunlarla mücadele etmek ve hangi sonuçlarla yüzleşmek zorunda kaldığını genellikle yetişkinlik diyebileceğimiz yıllarda idrak eden insanların bu deneyimlerden çıkardıkları dersler, çocukların geleceğini de inşa eder. Bu çalışma çocukluk olgusunun ve çocuk haklarının tarihsel gelişimine ilişkin olarak Türkiye odağında bütüncül bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Çocukların iyilik halini güvence altına almak için bugün de verilmesi gereken hak mücadelesine ve çıkarılması gereken derslere dair bir pencere aralanmaya çalışılmıştır

ARTICLE HISTORY

Received :17.05.2022
Accepted :06.07.2022
Published :30.09.2022

KEYWORDS

Childhood, children's rights, human rights

MAKALE TARİHİ

Geliş :17.05.2022
Kabul :06.07.2022
Yayımlama :30.09.2022

ANAHTAR KELİMELE

Çocukluk, çocuk hakları, insan hakları

GİRİŞ

İnsanların hayata sağlıklı ve mutlu çocukluk dönemleri ile başlama olanağı, insan haklarının da başlangıç noktasını oluşturur. Bir insanın içine doğduğu sosyoekonomik ve çevresel koşullar, çocukluk dönemini ve yaşamını etkileyecek olan belirleyicilerle yüklüdür. Léopold Senghor'un "insan hakları kahvaltıda başlar" cümlesi ile özetlediği gibi insan hakları da yaşamın ilk anından itibaren başlayan ve devam eden bir süreçtir. Bir çocuğun ihmal veya istismar edilmemesi, yeterli ve dengeli beslenmesi, gelişimini destekleyecek nitelikte sağlık, eğitim ve barınma olanaklarına sahip olması, ihmal, istismar ve suça sürüklenme riski altında bulunmaması, yaşadığı toplumda insan haklarının varlığını ortaya koyan temel göstergelerdir.

¹ Doç. Dr., Sosyal Güvenlik Uzmanı, Sosyal Güvenlik Kurumu, hatatanir@gmail.com, 0000-0002-0938-4245

Güne gereksinim yüklü koşullar altında başlayan ya da çeşitli risklerle çevrelenmiş bir çocukluk yaşayan insanların sahip olduğu hakları bilme, kullanma ve savunma olanakları sınırlıdır.

İnsanlık tarihi boyunca çocuğa verilen değer ile çocukluk dönemine yüklenen anlam farklı özellikler sergiler. Ailelerin, kurumların ve bir bütün olarak toplumların çocuğa verdiği değer, atfettiği önemin ve gösterdiği özenin yüzyıllar içerisinde güçlendiği görülür. Çocukluk dönemine yüklenen işlev de genellikle sosyolojik, ekonomik ve kültürel değişkenlerin etkisi ile toplumdan topluma farklılaşan bir gelişim seyri gösterir. Gelineen noktada ulusal ve uluslararası düzeyde çocuklar; korunması, gözetilmesi ve gelişimleri her yönü ile desteklenmesi gereken bireyler olarak kabul edilmektedir. Çocukluk dönemi ise çocuğun üstün yararı ilkesi temelinde en sağlıklı şekilde yaşanması, her türlü ihmal ve istismardan sakınılması gereken bir yaşam evresi olarak çeşitli kamusal politikaların odağını ve önceliğini oluşturmaktadır.

Bu çalışmada çocukluğun ve çocuk haklarının gelişimi; çocuk ve çocukluk kavramları, bu kavramların toplumsal arkaplanı, çocuk haklarının dünden bugüne izlediği gelişim ve geride bıraktığı tarihsel birikim çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Son bölümde ise çocukların bugün olduğundan çok daha kapsayıcı ve katılımcı haklara, erişilebilir ve sürdürülebilir şartlara kavuşturulması gerekliliğinin altı çizilmiştir.

1. ÇOCUK VE ÇOCUKLUK KAVRAMLARI

Çocuk, insanın yavrusudur. Anonim bir sözde karşılık bulduğu üzere '*dünyanın saadetidir*'. Çocukların mutluluğu ve refahı, bir toplumdaki mutluluk ve refahın en güçlü yansımasıdır. Çocukların varlığını, duygu ve düşüncelerini, yaratıcılıklarını ve yapabilirliklerini esas alan bir dünyada çocuk; yetişkinlerin onları nasıl algıladığı, tanımladığı ya da sınıflandırdığı ile sınırlı olmayan bir varlıktır. Yaşadığı toplumun insani varoluşunu da temsil eden çocuklar, tarih boyunca insanların yarına emanet ettiği en değerli parçası ve vazgeçilmez mirası olagelmıştır.

Tan'a (1989:72) göre çocuk, insanın kendisinin yok oluşunu yenme, yeniden yaşama, zamana karşı koyma yoludur ve bu nedenle daima umudun taşıyıcısı ve insanın soyunu sürdürme yolundaki bastırılmayan dürtüsünün simgesi olmuştur. Postman (1995:8) çocuğu; özel bakım ve korunma biçimlerine ihtiyaç duyan, herhangi bir meslekî tecrübe ve yeteneğe henüz sahip bulunmayan, 18 yaşına dek uzanan insan grubu olarak tanımlar. Bu insan grubunu tanımlamak ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir ancak Hibbert (2004:5) bu bağlamda çocuğu tanımlamanın üç temel yolu olduğunu ifade eder. İlki, yaş gruplarına göre ve yasalara uygun olarak çocuğu tanımlamaktır. Evlenmek, araba kullanmak, askerlik yapmak gibi yasal faaliyetlerde bulunmak için tanımlanan belirli yaşlar (genellikle 16, 18 ya da 21 yaş) vardır ve bu yaşları doldurmamış olanlar yetişkin değil, çocuk kabul edilmiştir. İkincisinde ise çocuk başkalarıyla ilişkilerine göre tanımlanır. Çocuklar ailelerinin veya bakıcılarının desteğine muhtaç oldukları sürece, başlı başına bir yetişkin gibi hareket edemezler ve çocukturlar. Son olarak ise çocuk, biyolojik olarak tanımlanır. Buna göre çocuk ergenlik çağından itibaren yetişkin olmaya başlar ve çocukluktan çıkar.

Çocuk kavramı dilimizde "küçük yaştaki erkek veya kız" ile "soy bakımından oğul veya kız, evlat" olarak açıklanır (TDK, 2020). Genel olarak ise çocuk; kendine has özellikleri olan ve hızlı değişimler gösteren bireylerdir (Yörükoğlu, 2016). Kimi zaman ayrımcılığa uğrayan; cinsiyetine göre değer biçilen, miras hakkı verilen/verilmeyen, ailesi için bir utanç/övünç kaynağı sayılan çocuk, savaş dönemlerinde en ağır bedelleri ödeyen milyonlardır (Kara vd., 2004:140-141). Bugün şahit olduğumuz askeri müdahaleler ya da iç çatışmalarda da çocukları tek başına sınırı geçmeye çalışırken, dillerini dahi bilmedikleri ülkelere sığınma uğraşı verirken ya da çatışma ortasında kalıp kendilerini korumaya çalışırken görmek mümkündür.

Çocukları korumak için ilk uluslararası adımlar ise ancak iki büyük dünya savaşının ardından atılabilmektedir. 'Çocuk Haklarına Dair Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesi'nde "... 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılır" cümlesi ile çocukluk evresi tanımlanmıştır (BM, 1989). Bu Sözleşme ile paralel olarak Avrupa Konseyinin 'Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Sözleşmesi' (EC, 1996) ile 'Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Sözleşmesi' de (EC, 2007) çocuğu 18 yaşın altında bir birey olarak tanımlamıştır. Türk hukukunda ise çocuk farklı kanunlarla tanımlanmış bir kavramdır. Çocuklara ilişkin mevzuata

bakıldığında çocuk; Çocuk Koruma Kanunu'nun 3'üncü maddesinde (RG, 15.07.2005); "daha erken yaşta ergin olsa bile, 18 yaşını doldurmamış kişi" olarak tanımlanırken, ceza kanunlarını uygulama bakımından ise çocuk Türk Ceza Kanunu'nun (RG, 12.10.2004) 6'ncı maddesi ile "18 yaşını bitirmeyen kişi" olarak açıklanır. Türk Medeni Kanunu'nun (RG, 08.12.2001) 11'nci maddesinde ise rüşet yaşı 18 olarak belirtilmiş ve çocuğun, evlilik veya mahkeme kararı yoluyla erginlik kazanabileceği hususu hüküm altına alınmıştır (Md. 124).

Esasen çocuk kavramı insanlıkla yaşıt olmasına karşın, çocukluk modern bir kavramdır (Şirin, 2016:31). Çocukluk, bir insanın çocuk kabul edildiği yaşam evresinden yetişkinliğe doğru yol aldığı yıllara dek uzanan dönem olarak karşımıza çıkar. Bu dönem, çocukları yetişkinlerden ayıran özellikler arz eder. Çocukluk, insan yaşamında fiziksel, bilişsel, duygusal, sosyal ve ekonomik olarak korunmaya, güvenli bağlanmaya ve gelişiminin desteklenmesine gereksinim duyulan bir evredir. Kişinin küçüklükten çıkarak medeni hakları kullanımında tam ehliyet sahibi yetişkin statüsüne geçtiği reşit olma hali ile bu evrenin tamamladığı kabul edilir.

Heywood (2003:33) çocukluğu; insanın "doğa haline" en yakın olduğu dönem olarak niteler. Rousseau (2009:39-171) ise, "insanın maddi varlığından başka bir şey tanımadığı, ancak eşya ile olan ilişkilerine göre incelendiği çağ" olarak tanımladığı çocukluk döneminin kendi doğallığı içinde korunmasına dikkat çeker. Uygarlığın çocukluğun doğallığını korumaktan ziyade insanı kendi doğasından uzaklaştırdığını savunan Rousseau (2009), çocukluk evresinin başlı başına bir değer olduğunun altını çizer. Çocukların doğal gelişimini hem duygusal hem de entelektüel olarak destekleyen bir eğitim felsefesi ile çocukların uygarlığın zararlı etkilerinden korunması gerektiğini belirtir. Locke (2005) ise çocukların zihnini "boş bir levhaya" (tabula rasa) benzetir ve "tam olmamış" bu levhanın nasıl doldurulursa ortaya öyle bir insan çıkacağını savunur.

2. ÇOCUKLUK OLGUSUNUN TARİHSEL SERÜVENİ

Çocukluk kavramına yüklenen anlam ve işlev tarih boyunca çocuğun içine doğduğu sosyal ve ekonomik statüye, yaşadığı zaman ve mekâna, cinsiyetine, sağlık durumuna ve etnik kökenine göre değişik içermeler taşımıştır. Çocukluk döneminin özellikleri, gereksinimleri ve sorunları tarihsel olarak da değişmektedir (Karataş, 2010:52). Çocukluk tarihi konusundaki çalışmalar, yalnızca belirli bir zaman/mekân ilişkisine özgü tek bir çocukluk olgusundan söz edilmesinin imkansızlığını ortaya koyar. Örneğin devlet ideolojisi çocukluğu kendine özgü bağımlılıkları ile okul çağı ile özdeşleştirirken, bazı topluluklar çocukluğu 5-6 yaşa kadar süren ve sonrasında yetişkin dünyasına adım atılan bir dönem kabul eder (Tan, 1993:25). Öyle ki çocuk, erken modern dönem boyunca yetişkinler dünyasında yer alsa da marjinal bir figürdür (Heywood 2003:8). Çocukların *minyatür yetişkinler* olarak görülmesinden bugüne çocukluk kavramının serüveni, insanların hak sahibi bireyler olarak kabul edilmesinin de tarihi niteliğindedir.

Yüzyıllar boyunca çocuk değişen algıların, tanımların, görünümünün, yaklaşım ve duyguların objesi olarak karşımıza çıkar (Frijhoff, 2012). Tarihsel yaklaşımın gelişmesi ile çocukluğa ve dolayısıyla insana dair bütüncül bir anlayışın hâkim olmaya başladığı görülür (Stearns, 2021). Bu bağlamda çocukluk döneminin yaşandığı çağ özelinde (antik çağ, orta çağ ve modern çağ) çocuk olmanın nasıl bir değişim/gelişim gösterdiğini ele almak, çocukluğun tarihsel serüvenine ışık tutmamıza yardımcı olabilir.

2.1. Antik Çağda ve Orta Çağda Çocukluk

Sümerler antik çağda yazılı tarihin başlangıcı kabul edilir. Sümerlerde çocuklara ölümden sonraki hayatta ebeveynlerini güvence altına almak gibi bir işlev yüklenmiştir. Bu işlevi "çocukların yatırım aracı olarak kıymetli oldukları" şeklinde okumak da mümkündür (Dikmen, 2016: 34).² Yazılı tarihin kaynağı olan Sümer tabletlerinin büyük bölümü senet ve makbuzlar, evlat edinme ve ortaklık sözleşmeleri, irade beyanları ve vasiyetnameler, işçi ve ücret listeleri, mektuplar gibi ekonomik belgelerden oluşur (Kramer, 1999:36). Bu tabletlerin yanı sıra çocuğa

² Diğer yandan Sümerolog Çığ (1993) "Zaman Tüneli ile Geçmişte Sümer'e Yolculuk" adlı eserinde, Sümerlilerin çocuklara verdiği değeri zengin betimlemelerle aktarır.

“Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Dünyası” adlı Sümer şiirinde de yer verilmiştir. Gılgamış’ın ölümler diyarındaki insanlara nasıl davranıldığına ilişkin sorularına Enkidu; daha çok oğul sahibi olan kişilere daha iyi davranıldığı sonucunu doğuran şu cevapları sıralar (Kramer, 1999: 75-79):

(...)
 Gılgamış: “Dört oğlu olan birini gördün mü?”
 Enkidu: “Gördüm.” Gılgamış: “Ona nasıl davranıyorlardı?”
 Enkidu: “... gibi yüreği sevinç dolar.”
 Gılgamış: “Beş oğlu olan birini gördün mü?”
 Enkidu: “Gördüm.” Gılgamış: “Ona nasıl davranıyorlardı?”
 Enkidu: “İyi bir kâtip gibi, kolu açılmıştı, Saraya adalet getirir.”
 Gılgamış: “Altı oğlu olan birini gördün mü?”
 Enkidu: “Gördüm.” Gılgamış: “Ona nasıl davranıyorlardı?”
 Enkidu: “Saban süren biri gibi yüreği sevinç dolar”
 Gılgamış: “Yedi oğlu olan birini gördün mü?”
 Enkidu: “Gördüm.” Gılgamış: “Ona nasıl davranıyorlardı?”
 Enkidu: “Tanrılara yakın olan biri gibi, o ...”

Eski Türklerde otağ çadırlarında kadınlar için ayrılan bölümde çocukların da yer alması, Dede Korkut kitabında Bayındır Han’ın misafirlerinden oğlu olanı ak otağda, kızı olanı kızıl otağda, çocuksuz olanı kara otağda konuk etmesi ebeveynlik rolünün sosyal yaşamdaki yerine ve anlamına dair ilginç izler taşır (Deveci, 2017:436-441).

Antik Mısır tarihinde ise çocuk karşımıza harp esiri ya da mahkûm olan ailesi ile birlikte insanlık dışı koşullarda çalıştırılan maden işçisi olarak çıkar. Sicilyalı Diodor (M.Ö. 56) Mısırlı maden işçisini tasvir ederken, onların bilhassa acıklı durumuna işaretler; altın madenlerinde çalışan işçilerin harp esirlerinden ve mahkumlardan oluştuğunu; bunların çocuklarıyla bu madenlerde insanlık dışı şartlarda çalıştıklarını kaydeder (İnan, 2018: 206). Diodor’un tasvirinde maden işçileri ellerinde ışıkla toprak altında, altın madeni damarlarını sivri kazmalarla aramakta ve çocuklar ise bu ağır madenleri dışarı taşımaktadır. İnsan yaşamının altın çağı olan çocukluk, Antik Mısır’da altın madenlerinde yaşanan ağır işçilik olarak karşımızdadır. Mısırlı çocukların anne sütünden sonra katı yiyeceklere geçilen üç yaş civarı ölüm oranları da yüksek olup, 60 yaşını geçen birkaç kişi dışında, çocukluk devresini atlatabilenler için ortalama ömürün yalnızca 29 yıl olduğu tahmin edilmektedir (Freeman, 1996: 62). Babil Uygarlığına uzanan kayıtlarda ise çocukların politik tutsak ya da borca karşılık güvence aracı olarak kullanılmasının; ticaretinin yapılmasının ve bir antlaşmanın teminatı olarak tutsak edilmesinin olağan uygulamalar arasında olduğu görülür (Dikmen, 2016: 32).

Diğer yandan antik çağda çocuğa bakış, sosyal ve siyasal yaşamda toplumun cinsiyete bakış açısının da bir yansımasıdır. Örneğin Antik Yunan’da çocukluk kavramı Sümerlerde olduğu gibi cinsiyet ayırımına dayanan bir olgudur. Yaşamlarının en önemli anı evlilik kabul edilen kız çocuklarının durumunu Sophokles şu cümlelerle özetler:

“Bana soracak olursanız, çocuk saflıkları her zaman güven ve mutluluk içinde korunduğu için, evlenmemiş kızlar babalarının evinde ölümlülerin tadabileceği en tatlı yıllarını geçirirler. Fakat ergenliğe eriştiğimizde atalarımıza ait tanrılarımızdan zorla alınıp çok uzaklara satıldığımızı anlarız. Bazılarımız ilk defa gördüğümüz erkeklerin evlerine, bazılarımız yabancı erkeklere, bazılarımız neşesiz evlere ve bazılarımız da düşmanlığa gideriz ve ilk geceyle kocalarımızın boyunduruğu altına girdiğimiz zaman, övgüye ve her şeyin güzel olduğunu söylemeye zorlanırsınız” (aktaran Freeman, 1996:209-210).

Antik Yunan’da mülklerin yalnızca erkek çocuklara geçerek aile içinde kalması ve yalnızca erkek çocuklar arasında eşit dağıtılması yönünde geleneklerin olduğu da görülür (Croix, 2016). Antik Roma’da ise çeyizi ve üzerindeki bütün haklarıyla birlikte babalar kızlarını kocalarının ailesine devreder ve sorumluluk kocanın ailesine geçerdi (Freeman, 1996:440). Kızın çeyizini oluşturan toprak kocasının ölümü halinde hiç dokunulmadan dul eş ve çocuklara miras kalırken, kadının ölümünde ise çeyiz erkek çocuklara bırakılırdı (Croix, 2016:138-139). Antik

Yunan'da ayrıca çocuğun cinsiyetinin yaşam hakkı üzerinde de doğrudan belirleyici olduğu; eğer çocuk kız ise ölüme terk edilmesinde bir sakınca görülmediğine yönelik çeşitli kaynakların da bulunduğu ifade edilmektedir (Croix, 2016:140).

Çocukların eğitimi konusunda ise Romalılar okul fikrini Antik Yunan'dan almış olmakla birlikte farklı bir çocukluk bilinci geliştirmişlerdir. Quintilian (M.Ö.96-35) eğitim tartışmalarıyla ilgili bir pasajında, yetişkinleri asil Roma çocuklarının önünde arsız davranışlarda buldukları için eleştirmiş ve onların özellikle yetişkinlerin cinsel sırlarından korunması gerektiğini ifade etmiştir (Postman, 1995:16-21). Bu örnek, bir konu ile sınırlı da olsa çocukluk dönemi özelinde gözetilmesi gereken hassasiyete dair bir yaklaşım barındırması açısından önemlidir.

Orta çağa gelindiğinde de çocukluk, bu evreyi yetişkinlikten ayıran yönleri ile anlaşılaktan uzaktır. Elkind'e (1987) göre orta çağda çocukların durumu ilkçağa kıyasla daha kötüdür ve çocuk imgesi serflik ideolojisiyle tutarlı olarak bir mal ya da köleden farksızdır (*aktaran* Tan, 1993: 83). Shultz'a göre ise antik çağdan 18. yüzyıla kadar çocuklar Batı'da eksik yetişkinler olarak görüldüler ve "yetersiz" addedildiler (Heywood 2003: 8). Ariés (1962) orta çağı modern çağdan ayıran en çarpıcı farkı çocukluk dönemine olan ilgisizlik olarak belirtir ve çocukluğu ele alan çalışmaların yokluğuna dikkat çeker (*aktaran* Tan, 1993: 76-78). Çocuğun bebeklik dönemi sona erer ermez yetişkin dünyasına ait bir varlık olarak algılandığını ileri süren Ariés'den (1962) farklı olarak Pollack (1983) ve Hanawalt (1993) orta çağ döneminde çocuklar ile ebeveynleri arasında karşılıklı sıcak ilişkinin varlığına işaret eder. DeMause (1985) ise tarihte ne denli geriye gidersek çocuk bakımının o kadar gerilediğini; çocuk öldürme, terk, dövme, işkence ve cinsel istismar örneklerinin o derece arttığını belirtir (*aktaran* Tan, 1993:83).

Çocukluk döneminin özellikle antik ve orta çağda farkında olunan, korunup gözetilen bir yaşam evresi olarak görülmekten uzak kalmasında Hıristiyanlık inancını işaret eden çalışmalar vardır. Hıristiyanlık inancında çocukların ilk günahla ilişkilendirilmeleri nedeniyle yoksunluklarla çevrili yaşamlar sürdürdüğüne, fiziksel ve mental yetersizlikler yaşadıklarına işaret edilmektedir (Jütte, 2011). İnal (2007:21) olumsuz çocuk imgesini ilk günah temelinde meşrulaştıran kiliselerin çocukların lekeli, günahkâr kabul edilerek hor görülmesindeki etkisine dikkat çekmektedir.

Osmanlıda ise doğumundan yürümeye başladığı süreye kadar geçen ve ilk çocukluk devri olarak kabul edilen dönemde çocuk babanın denetim ve velayeti altında iken anne çocuğun beslenmesi ve eğitimiyle ilgilidir (İmamoğlu, 2016:581). Osmanlı aile yaşamında, çocuğun beslenmesi için sütannelik uygulamalarına rastlanır. Osmanlı hukuk sistemi içerisinde önemli bir yer edinmiş olan korunmaya muhtaç çocuklar ise bakımlarının yanı sıra eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan vakıflar aracılığı ile gözetilmiştir (Uluğtekin, 2001:8).

On altıncı yüzyıla gelindiğinde ise artık çocukluk dönemi okuma yazma öğrenmek ve okula gitmekle tanımlanmaya başlanmıştır. Bu tanımlamada kuşkusuz sanayi devrimi ve sosyal devlet anlayışının gelişimi etkili olmuştur. Yetişkinlik artık kazanılması gereken bir sosyal statü haline gelmiştir. Bu statü için okumayı öğrenme, zorunlu eğitime devam etme ve başarılı olma zorunlulukları doğmaya başlamıştır. Okur-yazarlığın yüksek ve sürekli bir değer gördüğü yerlerde okullar inşa edilmiş; artan okullaşma ile birlikte çocukluk anlayışı hızla değişmiştir (Postman, 1995:44-56). Bu gelişmeler çocukların sosyal statüsünde tarihi bir dönüşüme neden olmuş, okul öğretimi, çocukluğun özel doğasıyla özdeşleştirilmiş ve çocuklar yaş grupları çerçevesinde eğitim kurumları ile ilişkilendirilmeye başlamıştır. Böylece çocukluk ilk kez, insan yaşamında önemi giderek artan ve geliştirilmeye açık bir yaş aralığı olarak ortaya çıkmıştır.

2.2. Modern Çağda Çocukluk

Modern çağda çocukluk bir orta sınıf fikri olarak başlamıştır; çünkü ancak orta sınıf, çocukları için para harcayabilmekteydi (Postman, 1995:58-62). Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda çocuklara ya da bebeklere, en azından toplumun üst sınıflarında, onları yetişkinlerden ayıracak özel giysiler giydirilmeye başlanmıştır ve Ariés'e göre bu durum çocuklara olan tutumda meydana gelen değişikliğin bir göstergesidir (1962: 20-46). Çocukluğun özel bir yaşam evresi olarak ortaya çıkışı; ekonominin tarımdan sanayiye kayması, orta sınıfın doğması, aile yapısının ve üstlendiği işlevlerin değişmesi, bebek/çocuk ölümlerinin azalması, boş zamanın artması, ebeveyn-çocuk arasındaki duygusal bağın önem ve öncelik kazanması ile şekillenen ve arka

planda kültürel ve düşünsel bir değişim barındıran bir süreç olmuştur. Çocuklara özgü ve çocukluk dönemi odağında gelişen yaklaşım farklılığı ile artık çocuklar eğitimsizliğin, göçlerin, sanayileşmenin, şehirleşmenin olumsuz etkilerinden korunması gereken bir grup olarak kabul edilmeye başlamıştır. Eğitimleri, sağlık ve refahları ile ilgili alınan önlemler birbirini izlemiş ve 20. yüzyıla gelindiğinde çocuk; toplumun geleceğini temsil eden bir potansiyel olarak kabul edilmiştir. Bu yüzyıl aynı zamanda, filozofların, eğitimcilerin, psikologların ve hukukçuların çocukları incelemeleri, onların gelişimleri ve hakları konusunda fikirleri ileri sürmeleri dolayısıyla "çocuk yüzyılı" olarak da adlandırılmıştır (Akyüz, 2000:61).

Yirminci yüzyılda batıda çocukluk paradigması, çocukların yetişkinlerden farklı, özel ve öncelikli bir yaş grubu olduğu anlayışına evrilir. Biyolojik, psikolojik ve sosyal olarak yetişkinlikten farklı gereksinim ve beklentilere sahip olduğu anlaşılan çocukluk evresi, bu yüzyılda, çocukların sadece çocuk oldukları için değerli olduğu gerçeği ile yeni bir boyuta taşınır. Artık çocuklar, evrensel hukuk ve sosyal devlet güvencesi altında insan haklarının öznelere olarak toplumsal yaşamda yer almaya başlamıştır.

Osmanlı döneminde ise çocukların eğitimi ve yetiştirilmeleri, 19. yüzyıldan önce devletin ilgilendiği ve politika geliştirdiği bir mesele değildir (Araz, 2013: 100). Okay (1999) Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda çocukların küçük yetişkinler olarak görüldüğünü belirtirken, Öztan (2009) ise Osmanlı toplumunda müstakil bir konumları olmadığını ileri sürer (*aktaran* Araz, 2013:19-20). Ağırlıklı olarak İstanbul ve Batı Anadolu mahkeme kayıtlarına referansla kaleme aldığı "16. yüzyıldan 19. yüzyıl Başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak" adlı kitabında ise Araz (2013:11), Osmanlı dönemi tarihçilerinin sadece çocukları değil aileleri ve yaşadıkları toplum hakkında da önemli ipuçları barındıran konuları görmezden geldiğine; çocuk tarihine gösterilen ilginin az olduğuna ve bu alanın üvey evlat muamelesi gördüğüne dair tespitlerde bulunur. Yoksulluğun, çocuk emeğinin, kız ya da erkek çocuk olmanın, çocuk yaşta yapılan evliliklerin toplumsal yapı ve yaşam üzerinde sosyal, politik ve ekonomik yansımalarını çocuklardan başlayarak anlatan Araz (2013); çocuk yaş sınırlarını fiziksel/cinsel gelişimlerinin çizdiğini; bu sınırların ise Mecelle'ye göre kızlar için 9, erkekler için 12 yaş olduğunu belirtir.

Tanzimat öncesine dair Türkiye'de çocukluğun tarihine ilişkin çalışmalar gerçekten sınırlıdır. Tanzimat dönemi ile birlikte çocuğu yalnızca ailenin ve ailevi ilişkilerin bir parçası olarak gören anlayış terk edilmeye başlamış ve çocuklar ilk kez devlet politikasının bir çalışma alanı haline gelmeye başlamıştır. Modernleşme yönünde yeni bir devlet inşası sürecine girilen bu dönemde özellikle savaşlar nedeniyle yetim kalan, kimsesiz olan çocuk nüfusun artması ile derinleşen sorunların çözümü için hem çocukların meslek sahibi olmaları hem de kurulan yeni fabrikaların çalışan gereksiniminin karşılanması amacıyla bazı adımlar atılmıştır. Osmanlı'da ilk kurumsal girişim olan 'İslahane', diğer adı ile Sanayi Mektebi'nin açılışı Mithat Paşa öncülüğünde gerçekleşmiş ve bu adım günümüzdeki yetiştirme yurtlarına, çocuk yuvalarına ve çocuk işahnevlerine dek uzanmıştır (Akyüz, 2000:437-438). Çocukları korumaya yönelik atılan bu adımları 1917 yılında iki gelişme izlemiştir. İlki İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurulması, ikincisi ise Firüz Ağa'da ilk çocuk misafirhanesinin açılışıdır.

İkinci dünya savaşının çocuklar üzerindeki yıkıcı etkisi karşısında Avrupa başta olmak üzere birçok ülkenin çocuklar konusunda daha hassas hareket etmeye başladığı ifade edilmektedir (Hamon, 2006; Gander ve Gardiner, 2010). Bilimsel alandaki ilerlemeler, insan hakları konusunda yapılan çalışmalar ve gelişimsel bakış açısının ortaya çıkmasıyla çocuğa ait tüm tanım ve kavramlar değişime uğramıştır (Gander ve Gardiner, 2010: 33). Bu değişim; çocukluk dönemine ilişkin algının, çocuğun gelişimsel özelliklerini dikkate alan ve çocuk odağında yeniden tanımlanan kamusal politikalar ile genişlemesine olanak sağlamıştır.

Bu bağlamda Stearns (2021) çocukluğun modernleşmesinde kamusal politikaların doğrusal bir süreç izlemediğini belirterek, modernleşme sürecini bebek ölümlerinin azalması, geniş aileden çekirdek aileye geçiş ve okullaşma süreci temelinde açıklar. Bu açıklamada tarım toplumundan sanayi toplumuna evrilmenin, küreselleşmenin ve peşi sıra tüketim kültürünün çocukluğun modernleşmesi üzerindeki etkilerinin altı güçlü bir şekilde çizilmektedir (Stearns, 2021).

Ebeveynler dâhil yetişkinlerin ve devletlerin, geçmişte var olan; çocuğun mülkiyetine sahip oldukları yönündeki algı, çocuğun da birey olduğu yönündeki kabul ile birlikte değişmeye başlamıştır (Savaşçı, 2013:39-40). Çocuğun statüsünün uluslararası hukuk tarafından da tanınmaya başlaması, çocuğun korunması yükümlülüğünü hukuki taahhüde dönüştürürken, toplumsal yaşamda daha savunmasız bir statüye sahip olmaları nedeniyle geç kalınmış bir hak mücadelesinin de başlamasını sağlamıştır. Tarihsel serüveni içinde çocuk, ekonomik bir araç olmaktan, cinsiyetine ve sosyal statüsüne göre ölüm/yaşam çizgisinde savrulmaktan arınarak insani varlığı ile kabul görmeye başlamış, öğrenme güdüsünü destekleyen kamusal alanlar ve tanınan haklar temelinde yaşadığı toplumun vazgeçilmez bir amaç ve değerine dönüşmüştür.

3. ÇOCUK HAKLARININ GELİŞİMİNDE TOPLUMSAL ARKA PLAN

Çocuk hakları anlayışının gelişimi, tarihsel süreç içerisinde şekillenen derinlikli bir toplumsal arka plan barındırır. Çocuğa verilen değer ve çocukluğa yüklenen anlam esasen bir toplumun varlık temelinde karşılık bulan kültürel olgulardır. Kültürel olarak toplumların birbirinden farklı çocuk ve çocukluk yaklaşımları geliştirmelerinde genel olarak; insanın doğayla, diğer insanlarla ve kendisiyle nasıl ilişki kurduğu, hangi ilkelere dayandığı ve bu ilkelerin nasıl belirlendiği gibi arkaik unsurlar etkilidir. Modern çağda ise bu unsurlara üretim-bölüşüm ilişkilerinin ve çocuğun bu ilişkilerde durduğu yerin eklendiği görülür. Diğer yandan bir toplumu oluşturan her insanın çocuk algısı özünde, kendi çocukluğundan başlar ve bireysel tarihinden izler taşır.

Toplumsal düzeyde çocukluğun gelişiminde, burjuvazi ile birlikte gelişen kapitalist ekonominin ihtiyaçlarını karşılayacak siyasi ve hukuki yapı kurma arayışı ve bu arayış doğrultusunda hem iktidar hem özgürlük mücadeleleri yürütülmesi etkili olmuştur (Streans, 2021; Uygun, 2000:22). Elde edilen hukuki kazanımlarla kişi özgürlüklerini ve siyasal katılımı öngören; yaşam hakkını, kişi güvenliği ve dokunulmazlığını, düşünce ve inanç özgürlüğünü, siyasi ve mülki hakları ve hukuki eşitliği esas alan bir anlayış gelişmiştir (Kapani, 1993:30-31). On yedinci yüzyıldan itibaren ise doğal hukuk temelinde ve toplum sözleşmesi yaklaşımının rehberliğinde gelişen insan hakları kuramı, çocuk algısını da biçimlendirmiştir. “İlk günah öğretisi” reddedilerek çocuk zaten sahip olduğu masumiyeti toplum nezdinde kazanmış ve çocukluk insanın doğal haline en yakın olduğu dönem kabul edilmiştir (Bumin, 1983:20; Heywood, 2003:33).

Ekonomik yapının dönüşmesiyle işçi işlevini yitiren çocukların evde aileleri için önemli varlıklar haline gelmesini, “herkesin doğum, yaşam ve ebeveyn şartlarına bakılmaksızın bakım ve rahat etme hakkı vardır” düşüncesi izlemiştir (Poster, 1989:200-201; Senett, 2002:134). Bu gelişim çocukların, onları ihmal ya da istismar edebilecek herkese karşı hak sahibi bireyler olarak kabul edilmesinde etkili olmuştur. Yeni ekonomik ve toplumsal yapının yurttaşta duyduğu gereksinim nedeniyle çocuklar “gelecek için potansiyel” olarak görülmeye başlanmıştır (Spring, 1997:29).

Öte yandan hak ve özgürlüklerden yalnızca belirli insanların yararlandığının farkına varılması, yaşanan toplumsal sefalet ve derinleşen eşitsizlikler karşısında sınıf mücadelesini beraberinde getirmiştir. Bu mücadelenin temelini ise insanca bir yaşam ve çalışma talepleri oluşturmuştur. Bu talepler için mücadele eden işçi sınıfı hareketlerinin etkisiyle, insan hakları anlayışı daha toplumsal bir düzleme evrilmiştir. Sosyal, ekonomik ve kültürel haklar ile insan hakları kategorilerine yenileri eklenirken, Koray’ın (2000) belirttiği gibi, “sanayileşme, sosyalist düşüncenin doğuşu ve demokratikleşme ile başlayan ekonomik, siyasi ve düşünsel dönüşüm” sosyal haklar ve sosyal devlet kavramlarının doğuşuna zemin oluşturmuştur. “Çalışma, adil ücret, sosyal güvenlik, sendika ve grev, sağlık ve eğitim haklarını” içeren bu haklar, yirminci yüzyıl yasaları, anayasaları ve uluslararası sözleşmelerine giren ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olarak sıralanmıştır (Göze, 2000:375-388). Sanayi devrimi ekonomik örgütlenmeleri aile biriminin dışına taşımış, aileler zamanla ekonomik refahı sağlama ve sosyal koruma işlevini yitirmeye başlamıştır (Doğan, 2000:80). Çocukluk dönemine ilişkin yaklaşım da bu süreçte iki ayrı uçta şekillenmiştir: bir yanda çocuk işçiler diğer yanda emeğinden yararlanılması “kutsal bir şeye dokunarak saygısızlık etmek” ile özdeş değerlendirilen çocuklar (Heywood, 2003:37). Bir çocuğun bu yaklaşımlardan hangisinin muhatabı olduğu, ailesinin ve içinde bulunduğu çevrenin sosyal eşitsizliklerin hangi tarafında bulunduğu ile belirlene gelen bir olgudur.

İşçi çocuklarının tüm aile bireyleri gibi çalışmak zorunda kalmaları, çalışma yaşamına ilk devlet müdahalelerinin çocuk ve kadın işçilere odaklanmasında etkili olmuştur. Çalışma ilişkilerine sosyal ve ekonomik sorunlar yaratan hak ihlallerinin hâkim olmaya başlaması, sosyal hak ve sorumluluk anlayışının gelişim sürecini tetiklemiştir. Topluma karşı sorumlu bir devlet anlayışı gelişmiştir. Bireysel ve toplumsal sorumlulukları devletle birlikte yüklenme anlayışı, çocukların sadece ailelerin değil devletin ve toplumun da çocukları olduğu yaklaşımını geliştirmiştir.

Toplumsal arka planda özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan haklar ağırlıklı olarak ulusların siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel geleceklerini belirleme inisiyatifine odaklanır. Çevre kirliliği, nükleer atıklar, yoksulluk, açlık, ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin derinleşmesi gibi sorunlar karşısında çocuklara daha adil ve yaşanabilir bir dünya mirası bırakmayı merkeze alan bu yeni insan hakları anlayışı kolektif bir ruhtan beslenmiştir. Bu anlayışın ürünü olarak; kalkınma, doğal kaynaklardan yararlanma, barış, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama, sosyal gelişme ve direnme hakkı gibi çocukların geleceğini de yakından ilgilendiren dayanışma hakları doğmuştur. “Barış hakkı; dolayısıyla silahsızlandırılmış bir dünyada, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, “ekonomik ve sosyal açıdan gelişme hakkı, herkesin insanlığın ortak malvarlığından yararlanma hakkı ile halkların kendi geleceğini özgürce belirleme hakkı”, toplumsal ve uluslararası eşitsizlikler karşısında dayanışmanın temelini örmüştür (Özdek, 1993:40). Bu temel, hangi coğrafyada dünyaya gelirse gelsin her çocuğun aynı insanlık onuru ve mirasını paylaşan bir birey olarak insan onuruna yaraşır yaşama hakkını öne çıkarmıştır.

Çocuk haklarının sürdürülebilir bir gelecek perspektifi ile korunması açısından dayanışmacı yaklaşım oldukça önemlidir. Dayanışma hakları toplumları kolektif temelli düşünsel zemine ve hakları bir bütün olarak ele almaya hazırlarken, özellikle çocuk haklarının geleceği açısından kritik bir dönemecin aşılmasını da sağlar. İnsan haklarına ilişkin düzenleme ve ifa taleplerinde öne çıkan “gelecek nesilleri koruma” kaygısı, dayanışma haklarının çocuk haklarının yaşama geçirilmesinde en az sosyal haklar kadar önemli olduğunu gösterir (Kobaoğlu, 1992:19). Öyle ki çocuklar 18. yüzyıldan itibaren toplumda en savunmasız kesim kabul edilmelerine rağmen onların taleplerini esas alan bir çocuk hakları hareketi başlatılamamıştır (Çelen, 1995:90).

Rousseau'nun (2009:171) “çocuğun kendi varlığını hissetmeye başladığı anda insanlarla olan ilişkileri içinde değerlendirilmesi gerektiği” cümlesi ile özetlediği gibi toplumların, gelişimsel özellikleri nedeniyle yetişkinlerle olan ilişkilerde ‘eşitsiz’ koşullarda bulunan çocukları toplumsal eşitsizliklerin etkilerinden koruyabilecek bir yaklaşıma ve gerekli kurumsal alt yapıya sahip olmaları önem taşır. Bu nedenle çocuk haklarının temel varlık nedenlerinden bir tanesi de çocukları savunmasız ve deneyimsiz olmaları nedeniyle karşılaşabilecekleri eşitsiz ve ayrımcı muamelelerden koruyacak hukuki güvencelerin ve koruma mekanizmalarının geliştirilmesidir. Böylelikle onları yetişkinliğe uzanan yaşamlarında hür iradeye dayalı kararlar alabilen bireyler olarak destekleyebilmektir. Çünkü çocuğu/çocukluğu belirleyen temel değer, çocuk ve yetişkin kültürü ile çocuk hakları kültürüdür (Şirin, 2016:33). Çocukların üstün yararını gözeten, onur ve haysiyetine saygı duyan kısaca çocukların insan olduğu temel gerçeğinden hareket eden adımların geç atılması, insan hakları kültürünün de geç gelişmesine neden olmuştur. İnsan hakları çocuk hakları ile bir bütün olduğu gibi bu bütünlüğün sağlanamaması hak ihlallerinin ve eşitsizliklerin yaşanıyor olmasının temel nedenleri arasındadır. İnsan tüm yaşamı ile de bir bütündür ve çocukluğundan itibaren onu çevreleyen engellilik, yoksulluk, eğitimsizlik, hastalık, şiddet, ihmal ve istismar vb. risklere karşı korunması hak temelli yaklaşımın bir gereğidir.

4. ÇOCUK HAKLARI

Çocuk haklarının uluslararası gelişiminin uzun bir geçmişi olmakla birlikte çocuk haklarına ilişkin duyarlılık ilk olarak sanayi devrimi ile birlikte kendisini göstermiştir (Talas, 1979:19). İlk yasal düzenlemeler İngiltere’de, madenlerde ucuz işçi olarak ve ağır çalışma koşulları altında çalıştırılan çocuklar için yapılmıştır. İngiliz Parlamentosu 1831 yılında çıkardığı bir yasa ile “9-21 yaşları arasındaki çocuk ve gençlerin gece çalıştırılmasını”; 1842 yılında çıkarılan bir yasa ile ise “kadınların ve 10 yaş altı çocukların maden ocaklarında çalıştırılmasını” yasaklamıştır (İnan, 1979: 94).

Çocukların korunması ile ilgili uluslararası örgüt fikri ilk olarak 1894 yılında ortaya çıkmış; bu fikre ilgi gösteren devletlerin temsilcileri Paris'te özel bir toplantı düzenlemiştir. Çocukların ve annelerin korunması hususunda uluslararası bir merkez kurulması için ilk resmi girişim de 1912 yılında İsviçre'de gerçekleşmiş ve bu adımlar I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar sürmüştür (Topuzoğlu, 2004:16). Ancak yaşanan dünya savaşı çocuk hakları için atılan bu ilk ve önemli girişimlerin kesintiye uğramasına neden olmuştur.

Çocuk hakları; Milletler Cemiyeti'nin 1919 yılında kurulması ile yeni bir boyut kazanmış ve ilk çocuk hakları bildirisi bu dönemde yayınlanmıştır. Bu dönemde çocuk haklarını savunma konusunda ilk adım 26 Eylül 1924'de Milletler Cemiyeti Genel Kurulunca kabul edilen "Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi" dir. Çocukların yaşatılmaları, gelişmeleri ve korunmalarının uluslararası bağlamda ilk kez temel alındığı bu bildiriye Türkiye Cumhuriyeti de benimsemiş ve bildiri 1931 yılında bizzat Atatürk tarafından imzalanmıştır. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu 27 Eylül 1934 tarihinde "Çocuk Hakları Bildirisi" ni yeniden onaylamıştır. Diğer yandan Balkan ülkelerindeki çocuk koruma kuruluşlarının iş birliği ile 5-9 Nisan 1936 tarihlerinde Birinci Balkan Kongresi, 1-7 Ekim 1938 tarihlerinde ise İkinci Balkan Kongresi toplanmış ve bu kongrelerde "normal ve sağlam çocukların korunması", "çocukların tıbbi korunması" ve "çocukların iş yaşı" konularında çalışmalar yapılmıştır (Tiryakioğlu, 1991:3).

İlk Cenevre Bildirisi'nin II. Dünya Savaşı nedeniyle yaşama geçirilememiş olması üzerine 1946 yılında, BM'nin kuruluşundan bir yıl sonra, BM Ekonomik ve Sosyal Haklar Konseyi'ne "bütün dünya milletlerini birbirine bağlamak amacıyla" Cenevre Beyannamesi'nin canlandırılması talebi iletilmiştir. "Bütün milletlere mensup erkek ve kadınların insanlığın yapısındaki en mükemmel şeyleri çocuğa vermesi gerektiği düşüncesi ile", 1948 yılında "İkinci Çocuk Hakları Bildirisi" yayınlanmıştır. Bu Bildiride çocukların, "ırk, milliyet ve din gibi hiçbir fark ve ayırım gözetilmeden tüm insan haklarına sahip olmaları", sağlık, eğitim, toplumsal güvenlik yolu ile sosyal refahlarının sağlanmasına ve emek sömürsüne karşı korunmalarına dair kararlar yer almıştır. BM Genel Kurulu 20 Kasım 1959 tarihinde ise "Çocuk Hakları Bildirisi" ni kabul etmiş ve bu bildirinön sözünde çocukların özel gözetim ve bakıma gereksinimleri olduğu, insanlığın çocuğa verebileceğinin en iyisini vermesi gerektiği ve mutlu bir çocukluk hususlarına dikkat çekilmiştir (BM, 1959).

Türkiye Cumhuriyeti'nde çocuk haklarının gelişimi açısından ise BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Türkiye Milli Komisyonu 7. Genel Kurulunda 26 Haziran 1963 günü kabul edilen "Türk Çocuk Hakları Bildirisi" önem taşır. Bu bildiri ile 1961 Anayasası'nın 10, 14, 35, 41, 43, 45, 48, 49 ve 50. maddeleri ile 1923 Cenevre, 1948 Çocuk Esirgeme Kurumları Birliği ve 20 Ekim 1959 BM Çocuk Hakları Bildirilerinin ışığı altında Türk çocuğunun hakları saptanmış ve kamuoyuna sunulması kararlaştırılmıştır. Bildiri maddeleri şu şekildedir (R. İnan, 1979:103):

"1. İyi bakım, iyi yetiştirilme ve çocuğa uygun bir eğitim, her yerde ilgi, sevgi ve yardım görme her Türk çocuğunun hakkıdır. Resmî, özel, her kurum, her yetişkin yurttaş bu çocuk hakkını tanımak, elindeki olanaklarla onu gerçekleştirmek yükümlüdür. Sıkıntı içinde bulunan çocuğun kurtarılması en başta ve en önce gelir.

2. On altı yaşından önce hiçbir çocuk resmî öğreniminden alıkonularak özel işlerde çalıştırılmaz. Hiçbir suretle istismar edilemez.

3. Her ana-baba kendi çocuğunun iyi bakımını, bilgili, becerikli ve iyi ahlâklı yetişmesini; 7-16 yaşları arasında orta dereceli öğrenime devam etmiyorsa teknik ve tarımsal bilgi ve becerileri kazandıran işliklere, derslere ve kurslara devam edip, çalışıp olgunlaşmasını, zamanını değerlendirmesini sağlamakla görevlidir. Anababanın yetmediği hallerde bu ödev, çocuğun birinci derecede yakın akrabasına ve ilgili devlet kurumlarına düşer.

4. İlköğretimden sonra orta dereceli okullara veya meslek okullarına, işliklere, sanatlara devam edemeyen çocuklar için teknik veya tarımsal bilgi ve beceri veren işliklerin, pratik derslerin ve kursların açılması, gerekli eşya, araç ve gereçlerin zamanında sağlanması ve çocukların bunlardan yeteri kadar faydalanmalarının

temini idare amirlerinin, belediye başkanlarının, muhtarların ve millî eğitim idarelerinin ödevidir.

5. Arızalı ve intibaksız çocukların tedavileri, sıkıntı içindeki çocukların kurtarılmaları, bunların durumlarına uygun bir meslek için kendi hayatlarını kazanacak derecede başarılı ve kudretli yetiştirilmeleri ve durumlarına uygun işlere yerleştirilmeleri ana-baba ile beraber devletin, bu amaçla kurulmuş kurumların ödevidir. Bu kurumlar tez elden, yeteri kadar artırılmalıdır. Üstün kabiliyetli çocuklar devletçe ve ailelerinin de yardımı ile geniş yetiştirme vasıta ve imkânlarına kavuşturulurlar.

6. Mevzuatta bulunan, çocukla ve onun korunmasıyla ilgili kanunlar ve maddeler, ilgili daire, kurum ve makamlarca tez elden önemle uygulanmalı, izlenmeli ve tamamlayıcı kanunlar tez elden hazırlanmalıdır.”

BM Genel Kurulu, 1966 yılında “Medeni ve Siyasi Haklar İlişkin Uluslararası Sözleşmenin” yanı sıra “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme” ile tüm çocuklara ayırım gözetmeden eşit haklar tanıyan çeşitli hükümlerin yer aldığı sözleşmeleri kabul etmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından bir kişinin sağlığı, güvenliği veya ahlaki açısından tehlikeli olabilecek işleri üstlenmek için asgari yaşı 18 olarak belirleyen 138 No’lu Sözleşme kabul edilmiştir (ILO, 1973). Sonraki yıl ise “Acil Durumlarda ve Silahlı Çatışmalarda Kadınların ve Çocukların Korunmasına İlişkin Bildiri” ile olağanüstü koşullarda çocuğun yüksek yararını gözeterek yeni bir düzenlemeye imza atılmıştır (BM, 1974).

BM Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme” ise çocuk haklarının uluslararası ve uluslar üstü düzeyde kabul görmesi açısından bir milat oluşturur (BM, 1989). Toplumsal yaşamda çocukların sosyal, ekonomik, politik, sivil ve kültürel aktörler olarak rollerini tanıyan bu önemli sözleşme, insan haklarının gelişimi açısından da dönüm noktasıdır. Sözleşme, çocukların cinsel istismar ve sömürüden korumayı BM bünyesinde ele alan, en kapsamlı ve hukuki bağlayıcılığa haiz ilk uluslararası belgedir (Savaşçı, 2013:41). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin raporlama sürecinden elde edilen verileri tartışmak için 1991 yılında bir araya gelen uzman kuruluşların katılımı ile başlayan diyalog süreci ise Uluslararası Çocuk Hakları Ağı (CRIN) oluşumunu getirmiştir (CRIN, 2018).

Diğer yandan çocuk işçiliğinin halen sürmesi karşısında ILO, çocukların sağlığına, güvenliğine veya ahlaki değerlerine zarar vermesi muhtemel her türlü işin derhal yasaklanması ve ortadan kaldırılması hususlarını düzenleyen “Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri Sözleşmesi'ni” kabul etmiştir (ILO, 1999). UNICEF, çocuk işçiliğine ilişkin uluslararası standartların onaylanmasını teşvik etmek için 1996 yılından beri ILO ile birlikte çalışmakta ise de halen pek çok çocuk az gelişmiş ekonomiler başta olmak üzere dünyanın farklı ülkelerinde, izlenen ucuz işgücü politikaları nedeniyle emek istismarına maruz kalmaktadır. Bu alanda çok uluslu şirketlerin oynadığı rolün de zaman zaman kamuoyu gündemine gelmesi, çocuk emeğine dayalı olarak piyasaya sürülen ürünlerin boykot edilmesi ile sonuçlanmaktadır. ILO'nun da altını çizdiği gibi, “çocukları; çocukluklarından, potansiyellerinden ve saygınlıklarından mahrum eden, fiziksel ve zihinsel gelişimlerine zarar veren bir çalışma” olan çocuk işçiliği onların fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerinde olumsuz etkiler doğurmaya devam etmektedir (Abdalla vd., 2019).

Genel hatlarıyla açıklanmaya çalışılan bu politikalar çocukları, kendilerinin belirlemediği ancak doğrudan ve en yıkıcı etkilerine maruz kaldıkları sosyal ve ekonomik adaletsizliklerden koruma noktasında yetersiz kalmıştır. Çocuklar yoksullukla ve küçük yaşlarına rağmen para kazanma zorunluluğu ile karşı karşıya gelmeye devam etmektedir. Üstelik bu sorunlar çocukluk çağı ile sınırlı kalmamakta ve bir yaşam boyu etkilerini gösterebilmektedir. Çocuklukta da gelişmeye devam eden beyin bölümünün yoksulluğa eşlik eden stres, kronik açlık, sigara tüketimi, demir eksikliği, kötü çevre koşulları tarafından olumsuz etkilenebildiği belirtilmektedir (Hatun, 2002).

Bu noktada insan haklarının önemli bir başlığını oluşturan sosyal güvenliğin çocuklar yönü ile ihmal edildiği söylenebilir. Nitekim sosyal güvenlik çocuğu tek başına da olsa sosyal korumaya almayı amaçlayan toplumsal bir amaç ve işlev taşır. Çocukları eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin yarattığı yoksulluktan korumak; insani kaynaklara erişimleri ile mümkündür. Bu noktada sosyal güvenlik her çocuğun sosyal refaha sahip olmasını amaçlayan bir sistem olarak varlığını sürdürmekle birlikte dünya geneline bakıldığında fiili durumun bu amaca ulaşmaktan halen uzak olduğu görülebilmektedir (SGK, 2014). Çocukların sosyal güvenlik hakkının ihlali ise çocuk işçiliğine, emek sömürsüne ve suça kapı aralayan sosyal bir soruna dönüşmüştür.

Çocukların giderek artan oranlarda suça sürüklenmesi üzerine çocuk adalet sistemine ilişkin bazı ilke ve kurallar gündeme gelmiştir. Çocukları suça karşı ve ceza adalet sistemi içinde koruyabilme amacına yönelik bu düzenlemeler; BM Genel Kurulunca 1985 yılında kabul edilen BM “Çocuk Ceza Adaleti Sisteminin Uygulanmasına İlişkin Asgari Standartlar” (Beijing Kuralları) ile 1990 yılında kabul edilen “Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Çocukların Korunmasına İlişkin BM Kuralları” (Havana Kuralları) ve “Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin BM Yönlendirici İlkeleri” (Riyad İlkeleri) olarak sıralanabilir (BM, 1985, 1990). Uluslararası düzenlemeler çocuk hakları alanında uluslararası standartların gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu katkılar arasında; çocukların suça sürüklenmemesi, çocuk suçluluğunun ortaya çıkmadan önlenmesi, suça sürüklenen çocukların ise en az zarar göyerek topluma kazandırılması, çocukların üstün yararının soruşturma, kovuşturma, yargılama ve ceza infaz süreçlerinde öncelikli olarak gözetilmesi ve tüm ilgili kurumsal süreçlerin bu doğrultuda yapılandırılması gibi hususlar dikkat çekmektedir.

Türkiye’de 2005 yılında yürürlüğe giren “Çocuk Koruma Kanunu” (RG, 15.07.2005) aracılığıyla büyük ölçüde hayata geçirilen çocuk adalet sistemi ile çocuk polisinin, çocuk mahkemelerinin, denetimli serbestlik biriminin kurulması sağlanarak çocukların yüksek yararının ve adalet haklarının korunmasına yönelik kurumsal adımlar atılmıştır. Bu adımların “aile, okul ve toplum, medya, sosyal politikalar, yasama ve adalet sistemi de dahil olmak üzere neredeyse tüm sosyal alanlarda” bütüncül bir yaklaşımla diğer adımlarla tamamlanması gereklidir ki çocuklar; “suç” olgusunun ne faili ne de mağduru olma riski ile karşı karşıya kalmayın (BM, 1990).

Tarihsel süreç içerisinde de açıklandığı üzere çocukların hakları, “kanunen veya ahlaki olarak dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu, eğitim, sağlık, barınma; fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma gibi hakları tanımlayan evrensel bir kavramdır” (Akyüz, 2000). Sahip oldukları evrensel hakları teslim eden ve yaşanabilir kılan bir dünyadan uzaklaşan yalnızca çocuklar da değildir; bütün insanlık ailesi ve geleceğidir. Çocuk hakları istisnasız tüm çocuklarındır ve bu hakların tam anlamıyla gerçekleştirilmesi için dünden bugüne çıkarılması gereken temel dersler bulunmaktadır. Belki de çıkarılacak ilk ders; hiçbir çocuğun adaletsizlikler ve eşitsizliklerle örülü bir dünyada yaşamak, küçük bedeninde, tertemiz zihninde ve kalbinde böyle bir dünyadan izler taşımak zorunda kalmamasını sağlamaktır.

Bu bağlamda çocuk haklarını bütüncül bir yaklaşımla ele almayı, kapsayıcı ve katılımcı sosyal politikalar izlenmesini mümkün kılmak üzere, tüm sosyal tarafların katılımı ile bir “Ulusal Çocuk Hakları Merkezi” kurulabilir. Bu merkez hem sivil toplum hem kamu hem de akademi bileşenlerini içeren yapısı, karar mekanizması ve çok aktörlü uygulamaları ile çocuk haklarını izlemek, ihmal ve istismarı önlemek, çocukların sosyal refahını desteklemek ve hemen her alanda karşı karşıya kaldıkları sorunlara kalıcı çözümler üretmek üzere işlevsel kılınabilir. Çocuk haklarının kurumsallaşmasında geleceğe yön verebilecek stratejiler izlenebilir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsanların çocukluktan ve hatta yaşama gözlerini açtıkları ilk andan itibaren insan onuruna yakışır koşullarda yaşamlar sürüp süremedikleri, yalnızca onların değil bir bütün olarak insanlık ailesinin yaşam felsefesini şekillendiren bir değişkendir. Yaşama güven ve sevgi dolu bir ortamda, yoksunluklardan uzak koşullarda başlama ve böyle bir yaşam sürdürebilme şansına sahip çocukların kendisine, diğer insanlara, insan yaşamının değerine ve önemine dair düşünceleri, varlıklarını olumlayan bu çevre ile etkileşim içinde ve birlikte şekillenecektir.

Her toplum çocuklarının iyi ve sağlıklı yetişmesi için uygun çevresel koşullar sağlamayı amaç edinse de ne yazık ki kimi çocuklar daha ilk anlarından itibaren yoksunluklarla örülü yaşamlara doğarlar. Temel gereksinimleri yeterli düzeyde karşılanamayan çocukların yalnızca gelişimleri değil, kendilerini gerçekleştirebilme olanakları da yaşamları boyunca yoksunluk tehdidi altında kalabilir. Tarihsel süreç içerisinde bu tehdidi ortadan kaldırmaya yönelik en güçlü düşünce ve eylem alanı olarak insan hakları zamanla çocuk haklarını da kapsayan bir gelişim sergilemiştir.

İnsan ve hakları arasında kurulan ilişkide yetişkinler tarafından uzun yıllar unutulmuş, ihmal edilen ve zaman zaman dışlanan çocukların birer hak sahibine dönüşmesi ile çocuk refahı, çocukların güvenliği, ihmal ve istismardan korunması, gelişiminin desteklenmesi ve iyilik halinin sağlanması kamusal politikaların öncelikli konuları haline gelmiştir. Çocuk haklarının ulusal ve uluslararası düzenlemelere konu olması, bu hakları yaşama geçirmekten sorumlu tüzel kişilerin ve sorumluluklarının belirlenmesi ile kamusal politikalar; toplumsal, ekonomik, hukuki, ahlaki ve kültürel alanlarda çocuklar için atılan somut adımlara ve kazanımlara evrilme sürecine girmiştir. Özellikle “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme”, uluslararası düzeyde bir milat olma özelliği taşır. Yirmi birinci yüzyıldan itibaren çocuk ve yetişkin haklarının birbiriyle çelişkili değil, aksine insan hakları bütününe ayrılmaz parçaları ve doğuştan kazanılmış haklar olduğu anlayışının gelişmesi ile nesne olarak görülen çocuktan özne çocuk anlayışına doğru bir geçiş gözlemlenir. Nitekim insan yaş değişkeninden bağımsız olarak haklarının elbette öznesidir ve öznesi olarak kaldığı sürece, hür iradesiyle haklarını kullanma ve belirleme olanağı bulabilir.

Çocukları, hakları ve özgürlükleri olan, toplumsal yaşam içerisinde her koşulda korunmaları, gözetilmeleri ve desteklenmeleri gereken bireyler olarak gören hak anlayışının gelişmesi, benimsenmesi ve hukuki düzenlemeler ile güvence altına alınması geç kalınmış olsa da bir kazanımdır. Ancak evrensellik kazandırılmalıdır. Yüzyıllar boyunca olduğu gibi bugün de pek çok çocuk yoksulluğun, ağır işçiliğin ve açlığın baskısı altında bir “çocukluk” yaşamak zorunda kalmaktadır. Bugün de çocuklar, dün olduğu gibi, kıtlıklar, savaşlar, iç çatışmalar, kitlesel göçler ve salgın hastalıklar karşısında en savunmasız gruplardır. Çocukları hak ihlallerinden, ekonomik sömürden, her türlü ihmal ve istismardan, eğitimsizlikten, hastalıklardan, suça sürüklenmekten ve ayrımcılığa uğramaktan korumak için aşılması gereken sorunlar varlığını korumaktadır. Çocuklara ve onların eşit, onurlu, sağlıklı, özgürlük ve refah içinde yaşamlar sürmelerine duyulan inanç ve bu uğurda verilen emek; insanlık ailesinin kendisine duyduğu saygıdan ve geleceğe olan inancından bağımsız değildir.

Öyle ki bugün de çocukluk olgusunun tarihsel serüveninin bir parçasıdır ve bugün de çocuklar sahip oldukları hakları bilfiil yaşayabildikleri olanaklardan yoksun kalmaktadır. Bugünü dünden ayıran gelişmelerden biri olarak dijitalleşme çocukları çevreleyen katmanlara bir yenisini eklemiştir. Çocukluğun ve çocuk haklarının tarihsel gelişiminde dijitalleşme süreci ile birlikte çocukların iyilik hallerini tehdit eden dijital bağımlılık gibi sorunlara yönelik olarak yine hak temelli yaklaşımdan hareketle değişen çocukluk paradigmasını anlamaya, çocuk dostu ve çözüm odaklı adımlar atılmasına gereksinim duyulmaktadır. Nitekim araştırmalar dijitalleşme ile derinleşebilen ailevi sorunların, özsaygı ve özgüven kaybının, okul başarısızlığının ve siber zorbalığın çocukların gelişimlerini çok yönlü olarak etkileyebildiğine işaret etmektedir. Bu dijital çağa doğmanın ve bu çağda çocuk olmanın nasıl bir deneyim olduğunu, çocuk ve gençlerin dünyayı nasıl gördüğünü ve görmek istediklerini diyalog ve güven ilişkisi içinde yapılandıran politikalar izlenmesi, çocuk haklarının gelişimi açısından bugünden geleceğe yön verebilir.

ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdalla I., Abdalla,S.M., Jafer M. (2018). Child Labor and Health: A Systematic Literature Review of the Impacts of Child Labor on Child's Health in Low- and Middle-Income Countries. *Journal of Public Health*. <https://doi.org/10.1093/pubmed/fdy018>.
- Akyüz, E. (2000). *Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuğun Haklarının ve Güvenliğinin Korunması*, İnsan Hakları Eğitimi Dizisi: 2, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Araz Y. (2013). *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ariés, P. (1962). *Centuries of Childhood*. Translated by: Robert London: Baldick, Jonathan Cape Ltd., 3 Aralık 2020 tarihinde https://monoskop.org/images/d/d0/Ari%C3%A8s_Philippe_Centuries_of_Childhood_A_Social_History_of_Family_Life_1962.pdf adresinden erişildi.
- Avrupa Konseyi. (1996). *Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi*, Avrupa Konseyi Kararı, 25 Ocak 1996.
- Avrupa Konseyi. (2007). *Çocukların Cinsel Suistimal ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi*, Avrupa Konseyi Kararı, 25 Ekim 2007.
- Birleşmiş Milletler. (1959). *Declaration of the Rights of the Child*. 17.05.2021 tarihinde <https://www.humanium.org/en/declaration-rights-child-2/> adresinden erişildi.
- Birleşmiş Milletler. (1999). *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme*. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) Kararı, 20 Kasım 1989.
- Bumin, K. (1983). *Batı'da Devlet ve Çocuk*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- CRIN (2018). *Child Rights International Networks*. 7 Ocak 2021 tarihinde <https://archive.crin.org/en/home/about/history-crin.html> adresinden erişildi.
- Croix, S. (2016). *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*. Çeviri: Ç. Sümer. İstanbul: Yordam Kitap.
- Çelen, N. (1995). *Çocuk Haklarına Genel Bir Bakış*. İstanbul Çocuk Barosu Çocuk Hakları Günleri. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Deveci, A. (2017). Türkmen Kültüründe Çadır. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 10 Sayı: 54, Yıl: 2017, s. 433- 452.
- Doğan, İ. (2000). *Akıllı Küçük-Çocuk Kültürü ve Çocuk Hakları Üzerine Sosyo Kültürel Bir İnceleme*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Frijhoff, W. (2012). Historian's Discovery Of Childhood. *Paedagogica Historica*, 48(1), 11-29.
- Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünce ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yayınları (9. Baskı).
- Gündoğan, G. ve Günay. M. (2004). *İnsan Hakları ve Eğitimi*. İzmir: İlya Yayınları.
- Hamon, H. (2006). *Avrupa Hukuku'nda Çocuk ve Genç Adalet Sistemi*. Çocuk ve Genç Adalet Sistemi Sempozyumu, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, s., 51-78.
- Hatun, Ş. (2002). *Yoksulluk ve Çocuklar Üzerine Etkileri*. Ankara: TTB Yayınları.
- Heywood, C. (2003). *Baba Bana Top At! -Batı'da Çocukluğun Tarihi*. Çeviri: E. Hoşsucu. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Hibbert, A. (2004). *Children 's Rights: In the News*. Black Rabbit Books.

- İmamoğlu, H. Vehbi, (2016). *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Şeriyeye Sicil Defterlerine Göre Çocuk*. Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu, Canikli Belediyesi, Kültür Yayınları No: 12, Samsun.
- İnal, K. (2001). *Çocukluğun Uzun Yüzyılları*. Virgül Dergisi, (42), Haziran, Temmuz, Ağustos.
- İnan, A. (2018). Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti. XIII. Dizi, Sayı: 6/4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, R. (1979). *Devletimizin Çocuklara Bakış Açısı*. İstanbul: Erdini Basımevi.
- Jones, P. (1994). *Rights*. New York: St. Martin's Pres.
- Jütte, R. (2011). *Erken Modern Avrupa'da Yoksulluk ve Sapkınlık*, Çeviri: B. Kurtege-Sefer. Avrupa Dizisi: 3, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kabaoğlu, İ. (1992). *Çevre Hakkı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Kara, B., Biçer, Ü. ve Gökalp, A. S. (2004). Çocuk İstismarı. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, S. 47, s.140-151. 15 Şubat 2021 tarihinde <http://www.cshd.org.tr/abstract.php?id=87> adresinden erişildi.
- Karataş, K. (2010). *Türkiye'de Çocuk Hakları*. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Koray, M. (2000). *Sosyal Politika*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi*. Çeviri: Hamide Koyukan. İstanbul: Kabala Yayınevi.
- Locke, J. (2004). *Eğitim Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Dikmen, A. Ö. (2016). *Çocuk ve Çocukluk Sosyolojisi*. İstanbul: Resse Yayınları.
- Özdek, Y. (1993). *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Poster, M. (1989). *Eleştirel Aile Kuramı*. Çeviri: H. Tapınç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yok Oluşu*. Çeviri: K. İnal. Ankara: İmge Yayıncılık.
- Resmî Gazete, 08.12.2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu.
- Resmî Gazete, 12.10.2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu.
- Resmî Gazete, 15.07.2005 tarihli ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu.
- Rousseau J.J. (2009). *Emile – Bir Çocuk Büyüyor*. Yayına Hazırlayan: Ülkü Akagündüz, İstanbul: Selis Kitaplar.
- Savaşçı, B. (2013). *Çocukların Cinsel İstismarı Suçu*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Sennet, R. (2002). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. Çeviri: S. Durak ve A. Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SGK. (2014). *Çocuk ve Sosyal Güvenlik*. Ed. H. Atatanır. Ankara: SGK Yayın No: 134.
- Spring, J. (1997). *Özgür Eğitim*. Çeviri: A. Ekmekçi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Streans, P. (2021). *Çocukluğun Tarihi*. Çeviri: H. Dikmen-B. Uçar, İstanbul: İndie Yayınevi.
- Şirin, M. Ruhi (2016). Çocuk Modernleşmesi ve Çocuk Edebiyatı. *Türk Dili Dergisi*, Haziran 2016, Sayı 774, s. 31-40.
- Talas, C. (1979). *Devletimizin Çocuklara Bakış Açısı*. Balıkesir Merkez Yetiştirme Yurdunu Kalkındırma Derneği Seminer Yayınları. İstanbul: Erdini Basım ve Yayınevi.
- Tan, M. (1993). *Çocukluk: Dün ve Bugün*. Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu Bildiri Kitabı, Yayına Hazırlayan: Bekir Onur. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Topuzoğlu, Y. A. (2004). *Mağdur Çocukların Hukuksal Konumu*. Çocuk Hakları Merkezi Meslek içi Eğitim Semineri Notları. İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (TDK), (2020). *Çocuk Kavramı*. Güncel Türkçe Sözlük. Ankara: TDK.
- Uluğtekin S. (2001). *Yirminci Yüzyılda Türkiye'nin Çocukları: Sorunlar ve Beklentiler, Sosyal Hizmette Yeni Yaklaşımlar ve Sorun Alanları*. Prof. Dr. Nihal Turan'a Armağan. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Yayını.
- UNESCO (1969). *İnsan Hakları*. UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Yayını.
- UNICEF (2001). *Dünya Çocuklarının Durumu*. Ankara.
- Uygun, O. (2000). *İnsan Hakları Kuramı*. İstanbul: YKD.
- Yörükoğlu, A. (2016). *Çocuk Ruh Sağlığı*. 29. Basım. İstanbul: Özgür Yayınları.

Poverty-Aware Social Work Paradigm: An Assessment Based on the Critical Theory and Anti-Oppressive Approach

Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması: Eleştirel Teori ve Baskı Karşıtı Yaklaşım Temelinde Bir Değerlendirme

İrem ARSLANTATAR (1)

Cited/Atıf: Arslantatar, İ. (2022). Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması: Eleştirel Teori ve Baskı Karşıtı Yaklaşım Temelinde Bir Değerlendirme, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 221-240.

ABSTRACT

The poverty problem is one of the main focuses of social work profession and discipline. Critical Theory and Anti-Oppressive Approach which are frequently addressed in social work theory and practice have already developed various forms of practice regarding poverty. The harmonization of these forms of practice to the area of poverty with their philosophical (ontological, epistemological, axiological) and practice-based components has been realized through the Poverty-Aware Social Work Paradigm whose main points were determined by an Israeli social work academician Michal Krumer-Nevo. The research on this paradigm in the international literature is seminal but limited. The fact that no studies could be accessed in the social work literature on Poverty-Aware Social Work Paradigm has been a factor for the creation of this study. The purpose of this study is to answer the questions, "What is the approach of Critical Theory and Anti-Oppressive Approach which form the basis of Poverty-Aware Social Work Paradigm towards the poverty problem?", "What is the approach of Poverty-aware Social Work Paradigm towards the poverty problem and what are the factors which created this paradigm?", and "What are the factors which make Poverty-Aware Social Work Paradigm important and original in regards to social work profession and discipline?". It is believed that this study which deals with the Poverty-Aware Social Work Paradigm in a holistic way is going to contribute to the theory and practice repertoire of social work theory in addition to the national literature

ÖZET

Yoksulluk sorunu, sosyal hizmet mesleğinin ve disiplininin temel odaklarından biridir. Sosyal hizmet teori ve uygulamasında sıklıkla üzerinde durulan Eleştirel Teori ve Baskı Karşıtı Yaklaşım, yoksulluk konusunda çeşitli uygulama biçimlerini halihazırda geliştirmiş durumdadır. Bu uygulama biçimlerinin felsefi (ontolojik, epistemolojik, aksiyolojik) ve uygulamaya dönük bileşenleriyle yoksulluk alanına harmonize edilmesi, İsraili bir sosyal hizmet akademisyeni olan Michal Krumer-Nevo'nun ana hatlarını belirlediği Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması ile olmuştur. Bu paradigma ile ilgili uluslararası literatürde yer alan çalışmalar ufuk açıcı, ancak sınırlıdır. Ulusal sosyal hizmet alan yazınında ise Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması ile ilgili herhangi bir çalışmaya ulaşılamıyor olması bu çalışmanın oluşturulmasında bir etken olmuştur. Çalışmada, "Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının temellendiği Eleştirel Teori'nin ve Baskı Karşıtı Yaklaşımın yoksulluk sorununa yaklaşımı nasıldır?", "Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının yoksulluk sorununa yaklaşımı nasıldır ve bu paradigmayı ortaya çıkaran faktörler nelerdir?", "Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının temel bileşenleri (ontolojik, epistemolojik, aksiyolojik ve uygulamaya dönük) nelerdir?" ve "Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasını sosyal hizmet mesleği ve disiplini açısından önemli ve özgün kılan özellikleri nelerdir?" sorularının yanıtlanması amaçlanmaktadır. Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının bütüncül bir şekilde ele alındığı bu çalışmanın; ulusal literatürün yanı sıra, sosyal hizmet teori ve uygulama repertuarına da katkıda bulunacağına inanılmaktadır

ARTICLE HISTORY

Received :08.09.2022
Accepted :25.09.2022
Published :30.09.2022

KEYWORDS

Critical theory, Anti-oppressive approach, Poverty-aware social work paradigm, Poverty, Social work

MAKALE TARİHİ

Geliş :08.09.2022
Kabul :25.09.2022
Yayımlama :30.09.2022

ANAHTAR KELİMELER

Eleştirel teori, Baskı karşıtı yaklaşım, Yoksulluğa duyarlı sosyal hizmet paradigması, Yoksulluk, Sosyal hizmet

¹ Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, irem.arslantatar95@gmail.com, 0000-0003-2239-3717

GİRİŞ

“Kölelik ve apartheid gibi, yoksulluk da doğal değildir. İnsan yapımıdır ve insanların eylemleriyle üstesinden gelinbilir ve ortadan kaldırılabilir. Yoksulluğun üstesinden gelmek bir hayırseverlik hareketi değildir. Bu bir adalet eylemidir. Temel bir insan hakkının, haysiyet hakkının ve insana yakışır bir yaşam hakkının korunmasıdır. Yoksulluk devam ederken, gerçek bir özgürlük yoktur.”

Nelson Mandela

Yoksulluk, farklı toplumlarda farklı aktörler tarafından tanımlanan ve inşa edilme biçimlerine göre farklılık gösteren teorik ve pratik boyutlara sahip, normatif, ideolojik ve tartışmalı bir sosyal sorundur (Lister, 2004). Bireylerin ve toplumların yaşamını her alanda çevreleyen yoksulluk sorunu, her zaman sosyal hizmet mesleğinin ana odaklarından biri olmuştur. Yaklaşık yüz yıldan uzun bir süreçte yoksulluğun azaltılması ve toplumdaki ekonomik fırsatların artırılması, sosyal hizmet mesleğinin sosyal adalet misyonu için önemli bir temel oluşturmuştur. Yoksulluğun azaltılması için kapsamlı bir anlayışa ve eyleme sahip olma isteği, evrensel “teorik” bir sosyal hizmet kavramıdır. Teorik boyutta; sosyal hizmet uzmanlarının yoksulluk yaşayan birey adına çalışmasının, toplumsal adaletsizliğe ve baskıya meydan okumasının yoksulluğun arka planındaki nedenlerin farkında olmaksızın gerçekleştiği ifade edilmektedir (Gil, 1998). Yoksullukla mücadelede ise gerçeklik bambaşka bir hikâye üzerinde temellenebilir. Oysa arka planını kavrayamadığımız ve duyarlılık geliştiremediğimiz bir sosyal sorun olarak yoksullukla nasıl mücadele edebiliriz ya da yoksulluk sorununu aşamaz olarak gördüğümüzde bu soruna nasıl meydan okuyabiliriz? Böyle bir bağlam içinde sosyal hizmetin amaçlarından biri, daha uyanık, daha bilinçli ve daha eylem odaklı olmaktır (İçağasıoğlu Çoban ve Buz, 2008).

Bu odaklanmayla bir meslek ve disiplin olarak sosyal hizmetin politik doğasına bağlı kalması, yoksullukla ilgili bakış açısını yeniden konumlandırması, yoksullukla ilişkili politikalara, araştırmalara ve uygulamalara hâkim olan baskın söylemlere karşı bir duruş benimsemesi önemli bir zorunluluktur. Son dönemde sosyal hizmette yoksulluk konusuna ve yoksul bireylerle çalışmaya artan bir ilginin varlığı bu zorunluluğu karşılayacak eylemler dizisi için bir çıkış noktası sayılabilir (Saar-Heiman vd., 2017). Nitekim sosyal hizmet teori ve uygulamasında sıklıkla üzerinde durulan Eleştirel Teori ve Baskı Karşıtı Yaklaşımın politik arena tarafından şekillendirilen ve bu yönde hedefler belirleyen uygulama biçimlerini halihazırda geliştirdiği de bir gerçektir. Bu uygulama biçimlerinin felsefi (ontolojik, epistemolojik, aksiyolojik) ve uygulamaya dönük bileşenleriyle yoksulluk alanına harmonize edilmesi ise, İsraili bir sosyal hizmet akademisyeni olan Michal Krumer-Nevo'nun bir model olarak ana hatlarını ortaya koyduğu “Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması” ile mümkün olmuştur. Bu paradigma ile ilgili uluslararası literatürde ulaşılabilen çalışmalar ufuk açıcı ancak sayısal olarak sınırlıdır. Bir diğer yönden, ulusal sosyal hizmet alan yazınında Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması ile ilgili herhangi bir çalışmaya ulaşılamıyor olması, bu çalışmanın oluşturulmasında bir etkidir. Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının bütüncül bir şekilde ele alındığı bu çalışmanın; ulusal literatürün yanı sıra, sosyal hizmet teori ve uygulama repertuarına da katkıda bulunacağına inanılmaktadır.

Bu çalışma; “Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının temellendiği Eleştirel Teori'nin ve Baskı Karşıtı Yaklaşımın yoksulluk sorununa yaklaşımı nasıldır?”, “Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının yoksulluk sorununa yaklaşımı nasıldır ve bu paradigmayı ortaya çıkaran faktörler nelerdir?”, “Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının temel bileşenleri (ontolojik, epistemolojik, aksiyolojik ve uygulamaya dönük) nelerdir?” ve “Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasını sosyal hizmet mesleği ve disiplini açısından önemli ve özgün kılan özellikleri nelerdir?” sorularını yanıtlamayı amaçlamaktadır.

Bu sorular bağlamında çalışmanın ilk bölümünde; sosyal hizmet mesleğinin ve yoksulluğa duyarlı paradigmanın şekillenmesinde önemli bir rol oynayan Eleştirel Teori'nin; ikinci bölümünde ise Baskı Karşıtı Yaklaşımın yoksulluk sorununa nasıl bir yaklaşım ortaya koyduğu açıklanmaya çalışılmaktadır. Üçüncü bölümde, Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet

Paradigmasının yoksulluk sorunu açısından nasıl bir yaklaşım benimsediğine ve paradigmayı ortaya çıkaran faktörlere değinilmektedir. Dördüncü bölümde, Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının, paradigmayı oluşturan temel bileşenler odağında bir analizi sunulmuştur. Dördüncü bölümde aynı zamanda, Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının sosyal hizmet uygulamasına yansımaları içeren beş adımdan oluşan bir rehber sunulmuştur. Son olarak, sonuç ve öneriler bölümüne yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

1. ELEŞTİREL TEORİ VE YOKSULLUK

Eleştiri kelimesi en temelde incelemeyi, sınamayı ve yargılamayı içermektedir (İçağasioğlu Çoban ve Buz, 2008, s.72). Eleştiri, anlamsal açıdan olumsuz algılansa da amaç, tüm toplumsal pratiklerin çıkış noktalarını göstermeye çalışmaktır. Eleştirel Teori'nin temel sorunu, yeni bir epistemoloji geleneği yaratarak bu gelenek aracılığıyla toplumsal sorunları politik, sosyolojik, tarihsel, felsefi ve kültürel düzlemlerde tartışmaktır. Bu tartışma kültürünün amacı ise toplum içindeki herhangi bir bireyin kendisiyle, diğer bireylerle, nesnelere ve doğayla kurduğu baskı ve otorite çerçevesinde örgütlenen güç, sömürü ve tahakküm ilişkilerini teorik bir önderlikle yapısal açıdan dönüşüme uğratarak (güç ve tahakküm ilişkilerini bilinç düzeyine çıkararak) özgür bir toplum istemi yaratmak ve bu yolla özgürleşimin yolunu açmaktır (Gülenç, 2015, s.83).

Eleştirel teorisyenler, toplumsal çıkarların, çatışma ve çelişkilerin düşüncede nasıl ifade edildiği ve bunların tahakküm sistemlerinde nasıl yeniden üretildiği üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda; eleştirel teorisyenlerin iki temel amacı vardır. Bu amaçlardan birincisi, özgürleşmeyi ve aydınlanmayı, bireylerin gizli zorlamaların farkına varmasını sağlamayı ve böylece onları bu zorlamalardan kurtarıp doğru çıkarlarının nerede olduğunu belirlemelerini sağlayacak bir yere getirmektir. İkincisi ise, bireyleri en azından kısmen kendi kendilerine dayatmış oldukları bir zorlamadan, bilinçli insan eyleminin kendi kendini engellemesinden kurtarmaktır (Geuss, 2002, s.11).

Eleştirel Teori, insanların koşulları değiştirmesine ve kendileri için daha iyi bir dünya kurmasına yardımcı olmak, kısacası maddi dünyanın gerçek yapılarını açığa çıkarmak için "yüzyeideki illüzyonların" ötesine geçen eleştirel bir sorgulama sürecidir (Kartal, 2021, s.197). Bu bağlamda eleştirel teori; (a) Pozitivizme karşıdır, (b) daha iyi bir gelecek olasılığının geçmiş ve şimdiyle iç içe olduğunu kabul eder, (c) determinizmden sakınır, (d) baskının yapısal olduğunu tartışır ve (e) bu baskı yapılarının insanların yanlış bilinçlilikleri sayesinde ilerlediğini düşünür.

Eleştirel teori açısından "yoksulluk" sorunu, insani bir boyutu da içerir. Çünkü yoksulluk meselesi aynı zamanda bir sosyal adalet meselesidir. Bu meselenin ele alınışı baskının kökenini kavrama ve bilinç artırma ile yakından ilişkilidir. Eleştirel teori aracılığıyla yoksulluk yaşayan bireylerin deneyimledikleri sorunların nedenlerini anlamalarının yanı sıra, geliştirilecek sosyal hizmet müdahalelerinin "eylemci" odakta gerçekleştirilmesi sağlanır (İçağasioğlu Çoban ve Buz, 2008, s.86).

Sosyal hizmet açısından eleştirel teori, sosyal hizmet mesleği ile yoksulluk arasındaki ilişkinin araştırılmasında daha az başvurulan, ancak yine de önemli teorik paradigmaları birbirine bağlayan temel bir teoridir (Stoeffler, 2019, s.24). Sosyal hizmet açısından eleştirel teoriyi doğuran temel mesele; sosyal hizmet mesleğinin, yoksulluk ve yoksulluğun ortaya çıkardığı eşitsizlik durumuna karşı yalnızca yardım odaklı çalışmaktan ve müracaatçıların eşitsiz ve baskıcı bir topluma uyum sağlamasını sağlamaktan daha fazlası olabileceğine veya olması gerektiğine dair inançtır (Ferguson ve Woodward, 2009). Bu noktada, "yapısal tahakküm ile bireysel öz-sınırlamalar arasındaki bağlantıların tanınması" ve "bireysel ve toplumsal değişim için olanakların tanınması" yoksullukla ilişkili iki önemli kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Fook, 2002). Ancak, sosyal hizmet mesleğinin yoksulluğun temel nedenlerini ve yoksulluğun önlenmesine yönelik yöntemleri anlamlandırmada yetersiz kaldığı, mesleki bürokratikleşmenin yoksullukla ilişkili sorunlara yaklaşımı dikotomik hale getirdiği de vurgulanmaktadır (Stoeffler, 2019, s.24). Bu dikotomiye meydan okumak, bireyselliğin yarattığı statükodan sosyal sorumluluğa doğru evrilmek sosyal hizmet açısından eleştirel teorelin temel bir ilkesidir.

Sosyal hizmet açısından eleştirel teorinin kapsadığı bir dizi yaklaşım, yoksulluk gibi sosyal sorunlar için yapısal ve politik bir açıklama geliştirme ve bu sorunlara çözüm bulma arayışı içinde ortaya çıkmıştır (Albayrak, 2021, s.388). Öte yandan, son on beş yıllık süreçte sosyal hizmet mesleği açısından yoksulluk yaşayan bireylerle çalışmaya yeniden artan bir ilginin varlığından da söz edilmesi bu savı destekler niteliktedir (Saar-Heiman vd., 2017). Bu artan ilgide ön plana çıkan nokta, mesleğin politik doğasını ve yoksulluk olgusunu tanıyan bir bakış açısının sunulmasının yanı sıra daha yeni uygulama biçimlerinin, eleştirel (Forde ve Lynch, 2013; Garrett, 2002; Parrott, 2014; Sheedy, 2012); baskı karşıtı (Strier ve Binyamin, 2010; Ward, 2009) veya yoksulluğa duyarlı (Krumer-Nevo, 2016) sosyal hizmet modellerine yansımış olmasıdır.

Bilindiği gibi özellikle yoksulluk alanında çalışan sosyal hizmet uzmanları, toplumun güç odaklarınınca en savunmasız bırakılmış üyeleriyle ilişki kurar ve buna bağlı olarak bir dizi karmaşık sosyal sorunla karşı karşıya kalır. Sosyal hizmet uzmanlarının yoksulluk konusunda çalışırken benimseyebileceği duruş sosyal adalete, toplumun güçlendirilmesine ve insan haklarına vurgu yapan eleştirel bir bakış açısına duyulan ihtiyacı ön plana çıkarır (Ife, 2012).

Sosyal hizmet uzmanları belirli kavramsal ve uygulama çerçevesinin dışına çıkmadan yoksulluk yaşayan birey, grup ve toplumlarla eleştirel bir temelde çalışmak için yenilikçi yollara başvurabilir. Bu yollardan biri sosyal hizmet uzmanının kolektif eylem sürecine aktif bir özne olarak katılması, "aktivist" yönünü ön plana çıkarması ve bu yolla yoksulluğa ilişkin hegemonik söylemlere karşı bir duruş benimsemesi olabilir. Örneğin; Forde ve Lynch (2014), egemen söylemlere meydan okuyan, eşitsizlik ve adaletsizliğe karşı koyan, toplumsal düzeylerde değişim yaratmak için çalışan sosyal hizmet uzmanlarının yoksulluk alanında çalışmasının, toplumla çalışmaya aktif katılım sürecinin vurgulandığı kolektif eylem biçimlerini (yaratıcı aktivizmi) içermesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Bir diğer yandan, yoksulluk alanında çalışmak, sosyal hizmetin sosyal adalet ilkesinden ve sosyal olarak adil bir dünya yaratmak için çalışmaktan bağımsız olarak ele alınamaz (Sheedy, 2012). Adil bir toplum yaratılması fikriyle ilişkili olarak, sosyal hizmet teori ve uygulamasının yoksulluğa daha fazla odaklanan bir hale nasıl gelebileceğinin tartışılması önemlidir. Bu noktada sosyal hizmet uzmanlarının, yoksulluk deneyimine sahip bireyleri yoksullukla mücadele eylemlerine tam olarak dahil etmesi, yoksulluğun etkisini inceleyen eleştirel odaklı araştırmalara duyulan ihtiyacın farkında olarak bu yönde akademik çalışmalar ortaya koyması, yoksulluğu ele alan ağlar oluşturmak için yaratıcı çalışmalar yapması, yoksulluğa karşı oluşturulacak kampanyaların, kolektif ve koalisyon temelli çabayı içerecek şekilde düzenlenmesini sağlaması, bunları yaparken özellikle örgütsel düzeyde bilgi uçurma (whistleblowing)² olasılığı dikkate alması ve en temelde yoksulluk yaşayan bireylerin sosyal refah haklarını ön plana çıkarması gereklidir (Garrett, 2002).

Görülebileceği gibi eleştirel teori, sosyal hizmet uzmanlarının yoksulluk konusuna daha kapsamlı bir şekilde odaklanmasında ve sosyal hizmet disiplin ve mesleğinin yoksullukla ilişkili bakış açısının şekillenmesinde merkezi bir yere sahiptir. Öte yandan eleştirel sosyal hizmet teorisi, baskı karşıtı yaklaşım gibi özgürleştirici yaklaşımların birçoğunu kapsamaktadır. Baskı karşıtı yaklaşımda da eleştirel teorinin kapsadığı diğer yaklaşımlarda olduğu gibi, eleştirel düşünme aracılığıyla bireylerin karşılaştığı yoksulluk gibi sorunların daha geniş bir bağlamda analiz edilmesi ve sosyal adaletin sağlanması hedefi doğrultusunda özgürleştirici ve dönüştürücü bir uygulama ortaya koyma çabası hakimdir (Albayrak, 2021, s.384). Bu bağlamda baskı karşıtı yaklaşımın yoksullukla ilişkili temeline kısaca yer vermek önem arz etmektedir.

² Whistleblowing, İngilizce 'de "ıslık/düdük çalma" anlamına gelir ve örgüt içindeki bilgiye ulaşma pozisyonu olan birinin, herhangi bir zorunluluk olmadan, bilerek ve isteyerek örgütün kontrolü altında bulunan ve örgütü ilgilendiren bir haksızlık veya göz ardı edilemeyecek bir hukuksuzluğu, örgüt içinde veya dışında bu durumu düzeltebilecek yetki ve potansiyele sahip kişi veya kurumlara raporlama ve bildirme davranışıdır.

2. BASKI KARŞITI YAKLAŞIM VE YOKSULLUK

Baskı karşıtı yaklaşım özünde; sosyal, politik ve ekonomik yapıların yanı sıra, baskıyı başlatan, sürdüren ve uygulayan sosyal ve psikolojik süreçlerle ilgilidir (Turner, 2011, s.343). Baskı karşıtı yaklaşım, bir dizi teorik yaklaşımı içeren ve bir dizi yöntemden ziyade uygulamaya dönük bilgi sağlayan bir perspektif ve şemsiye terimdir (Campbell, 2003). Baskı karşıtı uygulama ile en yaygın olarak ilişkilendirilen yaklaşımlar arasında “yapısalcı sosyal hizmet, feminist uygulama, ırkçılık karşıtı uygulama, afrosentrik ve yerli halklarla gerçekleştirilen uygulama ve engellilere yönelik uygulamalar yer alır” (Turner, 2011, s. 351). Bu teori ve yaklaşımların tümü, sosyal hizmet disiplin ve mesleğinin sosyal adaleti sağlama hedefi ile yakından ilişkilidir (Healey, 2005).

Yoksulluk alanında sosyal hizmetin sosyal adaleti sağlama hedefi, yoksulluk durumunun baskıladığı sosyal sınıfların diğer sosyal sınıflara karşı korunmasını, gelir eşitsizliğinin giderilmesini, insanlık onuruna yakışır bir asgari refah seviyesinin ve sosyo-ekonomik güvencenin sağlanmasını içerir (Başer vd., 2017). Öte yandan, baskı karşıtı sosyal hizmeti oluşturan yukarıda da sözü edilen teori ve yaklaşımlar kümesi, yoksulluk konusunun daha detaylı ele alınmasına olanak tanımaktadır.

Dominelli (2002, s.28); sosyal hizmet mesleğinin, statükoyu ve tahakküm ilişkilerini destekleyici bir işlev gördüğünü ve bu yolla baskıyı oluşturan süreçlere dahil olduğunu ileri sürmüştür. Sosyal hizmetin, sosyal adaletin sağlanması ve insan refahının artırılması hedeflerinden uzaklaşarak bürokratik hedeflere ulaşmak için kontrol odaklı bir pozisyon benimsemesi, mesleği baskıcı hale getirmektedir (Dominelli, 2002). Baskı karşıtı uygulama, statüko ve tahakkümden olumsuz bir şekilde etkilenen kitleler lehine bir düzen değişimi yaratma yolunu benimsemiş olmasına rağmen, sosyal hizmet uzmanlarının hem bir kamu kurumunda çalışmasının hem de bu kurumların yarattığı bürokrasiye karşı mücadele vermesinin bir paradoksu da açığa çıkardığı savunulmaktadır (Tuncay ve İl, 2006). Ancak, Türkiye’de özellikle bir yoksullukla mücadele yöntemi olarak varlığını sürdüren baskın bir sistem olarak sosyal yardım sisteminde ve bu alandaki uygulamalarda sosyal hizmet mesleğine yönelen baskıları açıklayabilecek örnekler geniş bir yelpazede çeşitlendirilebilir. Örneğin bu baskılar, sosyal yardımların farklı yasal düzenlemeler etrafında sunulması ve yoksulluğun tespitinde objektif kriterlerin olmayışı gibi daha yapısal sorunlarla ilişkilendirilebileceği gibi yine sosyal yardım sistemi içerisinde, sosyal hizmet mesleğinin bilgi, beceri ve değer temeline sahip sosyal hizmet uzmanlarınca sunulabilecek hizmetlerin farklı meslek gruplarından profesyonellerce sunulması gibi mesleki ayırt ediciliği ortadan kaldıran, mesleki özerkliği baskılayan ve aşındıran bir durumla da ilişkilendirilebilir. Bu sorunlar kronikleştikçe hem sosyal hizmet uzmanlarının hem de yoksulluk yaşayan bireylerin kendilerini güçsüzleştiren bu tahakküm ilişkileri yumağından bir çıkış yolu bulması giderek daha da zorlaşmaktadır. Oysa baskı karşıtı uygulama hem sosyal hizmet mesleğindeki hem de toplumdaki baskıyı ortadan kaldırmayı amaçlar (Stoeffler, 2019, s.26). Nitekim, sosyal hizmet uygulamasını baskı karşıtı uygulamaya dönüştüren unsur, sosyal hizmetin güçsüzleştirilmiş gruplara mensup kişilere bireysel destek sunmasının yanı sıra, toplumsal ve politik düzeyde, bu gruplarla ilişkili toplumsal hareketlere aktif bir şekilde katılmasıdır (Tuncay ve İl, 2006, s.64). Baskı Karşıtı Yaklaşım açısından yoksulluk sorununun çözüm sürecinde bireyleri güçsüzleştiren unsurların gün yüzüne çıkarılması, yoksulluğa “yoksulluğun baskıladığı bireylerle birlikte” meydan okunması ve yoksulluğun aşılabileceğine ilişkin bilincin harekete geçirilmesi esastır. Bu bağlamda, yoksulluk alanında baskı karşıtı uygulamanın “yoksulluk karşıtı uygulama” olarak da ifade edilebileceği vurgulanmaktadır (Tuncay ve İl, 2006, s.66).

Buraya kadar olan bölümde Eleştirel Teori ve Baskı Karşıtı Yaklaşımın politik analizler tarafından şekillendirilen ve politik hedefler belirleyen özgürleştirici doğrudan uygulama biçimleri geliştirdiği vurgulanmaktadır. Bundan sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacak olan Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, Eleştirel Teori ve Baskı Karşıtı Yaklaşımın ana hatlarından yararlanarak özellikle hassas ve yoksul insanlarla çalışmaya uygun olacak biçimde bu ana hatları uyarlamıştır (Krumer-Nevo, 2017, s. 819).

3. YOKSULLUĞA DUYARLI SOSYAL HİZMET PARADİGMASI VE YOKSULLUK

Thomas S. Kuhn tarafından 1970'lerde ün kazandırılmış bir kavram olarak "paradigma", en genel şekliyle bireyin temel inançlarının bir kümesi olarak açıklanmaktadır. Paradigma kavramı, bir yandan kabul görmüş bir model ya da örneği yansıtırken, bir diğer yandan dünyanın doğası (ontolojik nosyonlar), bilginin elde edilme yolları (epistemolojik nosyonlar) ve etik (aksiyolojik nosyonlar) ile ilgili temel ilkelerle ilgilenen ve bu ilkeleri birbirine bağlayan kapsamlı bir temel inançlar dizisi olarak da tanımlanmaktadır (Guba ve Lincoln, 1994; Heron ve Reason, 1997). Bu bağlamda paradigma, bireyin dünyaya ve onun parçaları arasındaki ilişkilere bakış açısını yansıtır (Guba ve Lincoln, 1994, s. 107). Bir diğer tanımlamayla paradigma, felsefi ve kavramsal temelleriyle ortaya konulan sosyal çevreye yönelik ilişkili varsayımların bir bütünü olarak toplumun bireyleri tarafından paylaşılan inanç, değer, teknik ve benzeri unsurların bütününe atıfta bulunur (Kuhn, 1970, s.175). Bu nedenle paradigmalar var olan gerçeklikten ziyade o gerçekliğin anlamlandırılması ve açıklanması sürecine yönelik kavramları üretmede işlevseldir.

Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, yoksullukla ilgili mevcut politika, araştırma ve uygulamaya hâkim olan bireyci ve muhafazakâr ideolojinin söylemlerine karşı bir duruş sergilemek ve bu alanda kapsamlı bir teorik çerçeve ortaya koymak amacıyla İsraili bir sosyal hizmet profesörü olan Michal Krumer-Nevo tarafından geliştirilmiştir (Krumer-Nevo, 2016). Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, toplumsal yaşamın politik bir arena ve ağır damgalamalardan, statü atfedilmiş sosyal gruplar arasındaki güç ilişkilerinden oluşmuş bir ağ olarak görülmesi gerektiğini savunur. Bu bağlamda paradigma açısından yoksulluk olgusu, bireylerin ve ailelerin yaşamlarını derinden etkileyen "çok boyutlu baskı mekanizmalarının" bir sonucu ve ifadesidir (Lister, 2004). Yoksulluğa Duyarlı Paradigmanın ortaya çıkmasında etkili olan pek çok etkenden söz edilmektedir. Bu etkenler şu şekilde ele alınmaktadır:

1. Yoksulluk konusunun sosyal hizmet uygulamasında bulanıklaştırılması: Dünyanın her yerinde yoksulluk yaşayan bireyler sosyal hizmetin müracaatçı kitlesinin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Yoksulluk yaşayanlar tarafından açık bir şekilde dile getirilmese de bu kişilerin sosyal hizmete yönelmelerinin veya yönlendirilmelerinin ardındaki nedenin genellikle yoksulluk olduğu ileri sürülmektedir (Waldegrave, 2005). Buna rağmen yoksul bireylerle çalışmak, diğer gruplarla çalışmaktan, örneğin göçmen gruplarla çalışmak veya toplumsal cinsiyet konusunda çalışmaktan daha az ilgi görmektedir (Krumer-Nevo vd., 2009). Bu durumun pek çok nedeni olabilir. Örneğin, yoksulluk konusunda çalışmak sosyal hizmet uzmanlarınca, ciddi bir duygusal emeğin yanı sıra çaresizlik, korku, hayal kırıklığı gibi duyguları beraberinde getirebilecek bir süreç olarak görülebilir. Öte yandan yoksul bireylerin karşılaşabileceği ve akut müdahale gerektiren diğer güçlüklerin çözümünün öncelenmesi, aslında bu akut sorunları yaratan ana kaynağın yani çok boyutlu, karmaşık, uzun erimli ve kökten bir dönüşümü gerektiren yoksulluk sorununun ikinci planda kalmasına neden olabilir. Bu durum aynı zamanda, yoksulluğun uygulamadaki görünürlüğüne bulanıklaşması ya da odak kayması anlamına gelebilmektedir.

2. Yoksulluk konusunun sosyal hizmet uygulamasında normalleştirilmesi: Sosyal hizmetin müracaatçı kitlesinin büyük bir kesiminin yoksulluk içinde yaşaması, yoksulluğu "normal" ve "doğal" hale getirmektedir. Bu nedenle yoksulluk bir sorun olarak değil, yalnızca bağlama ait, basit müdahalelerle çözümlenebilecek bir durum olarak algılanmaktadır (Krumer-Nevo vd., 2009). Bu durum yoksulluk sorununun önlenmesine veya ortadan kaldırılmasına yönelik hizmetlerin geliştirilmesinin önünde bir engeldir. Örneğin; Türkiye'de sosyal hizmetlerin ve sosyal yardımların sunumu açısından değerlendirildiğinde, yoksulluğun "aynı ve nakdi yardımlarla" çözümlenebilecek "doğal bir durum" olarak görülmesi, yoksulluk kısır döngüsü içinde yer alan kişilerin bu döngüden çıkabilmelerini sağlamaktan ziyade, yoksulluğun kuşaktan kuşağa aktarıldığı ve sürdürüldüğü bir sisteme dönüşümünü hızlandırmıştır. Hak temelli yaklaşım açısından değerlendirildiğinde ise, sosyal yardımların yoksul bireylerin birer özne olarak görülmesi ile tezatlık oluşturduğu, bireyleri pasifleştirdiği ve sosyal hizmetin güçlendirme yaklaşımıyla da çeliştiği söylenebilmektedir (Başer ve Kıriloğlu, 2020, s. 1489).

3. Sosyal hizmet mesleğinin yoksulluğun merkezinden kaçışının, yoksulluk yaşayan insanların bakış açısındaki merkeziliğiyle tezatlık oluşturması: Sosyal hizmet uzmanları, yoksulluk yaşayan bireylerin mevcut sıkıntılarının özünde psikolojik, bilişsel veya davranışsal güçlükler olduğuna inanırken, yoksulluk yaşayan bireyler mevcut sıkıntılarının özünde ekonomik güçlüklerin olduğunu düşünebilmektedir (Krumer-Nevo vd., 2006). Bu durum düşünsel temelde tutarlılık açısından bir tezatlık oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında; sosyal hizmet uzmanları, bireylerin karşılaştıkları güçlüklerle yoksulluk arasındaki karmaşık bağlar ve durumun ortaya çıkardığı yapısal bağlam konusunda farkındalığa sahip olmalıdır. Örneğin; kadınlar tarafından deneyimlenen yoksulluğun, şiddet, travma vb. süreçlerle ilişkili olabileceğini göz önünde bulundurarak kadın yoksulluğunun farklı tezahürlerinin yarattığı baskıya karşı yoksulluk yaşayan kadınları güçlendirici bir feminist sosyal hizmet uygulaması ortaya koyabilmelidir.

4. Sosyal hizmetin “statüko” karşısında oynadığı rolün “nesnellik”, “hakikat”, “profesyonellik” ve “kanıta dayalı” gibi kelimelerle gizlenmesi: Gerek akademik bir disiplin gerekse bir meslek olarak sosyal hizmet, statükoyu güçlendirebilen veya ona meydan okuyabilen, baskın söylemlere katkıda bulunabilen veya bu söylemleri yıkabilen bir sosyal mekanizma olarak rol oynamaktadır. Sosyal hizmetin statüko karşısında oynadığı bu rol, “nesnellik”, “hakikat”, “profesyonellik” ve “kanıta dayalı” gibi kelimelerle gizlenmektedir (Krumer-Nevo, 2017, s.811). Özellikle son dönemde, sosyal hizmetin teorik temelinde ve uygulamaya dönük olarak yoksullukla ilgili ortaya konulan çalışmalarda “niceliksel göstergelerin ve standart testlerden elde edilen verilerin” daha fazla dikkate alınmasına artan eğilimin varlığı göz önünde bulundurulduğunda, yoksulluğun yapısal olarak analiz edilmesi, yoksulluk yaşayan bireylerin anlatılarına odaklanması “geleneksel”, “keyfi”, “şeffaflıktan ve bilimsellikten uzak” olarak değerlendirilebilmektedir. Bu durum yoksulluğun yarattığı baskının ve sosyal hizmetin bu baskı karşısında oynadığı özgürleştirici rolün açığa çıkarılmasının önünde bir engeldir. Oysa sosyal hizmet, mesleğin “pozitivist-ampirik bir epistemolojinin” eleştirilmeden benimsemesine meydan okumalı ve güç ilişkilerini vurgulamalıdır.

5. Sosyal hizmet uzmanlarının yoksulluk yaşayan bireylere maddi yardım sağlamayı “gerçek” veya “mesleki” bir uygulama olarak görmemesi, paradigmanın oluşmasını etkileyen bir diğer faktördür (Krumer- Nevo ve Lev-Wiesel, 2005; Krumer-Nevo vd., 2009). Örneğin bu durum, sosyal yardımların sağlanmasında kararların sosyal hizmet uzmanının profesyonel kanaatinden ziyade bürokratik kontrol mekanizmaları tarafından alınması ve böylelikle sosyal hizmet uzmanının mesleki özerkliğinin engellemesiyle ilgili olarak ortaya çıkabilir (Başer ve Akçay, 2019). Bir diğer yandan maddi yardım sağlamak, sosyal hizmet uzmanları tarafından mesleğin temel bir amacı olarak değil, bireysel bir ahlaki zorunluluk gibi hissettirebilir. Bu bireysel sorumluluk duygusu da uzmanların yoksullukla mücadeleyi rutinleştirilen ve normalleştirilen bir süreç olarak düşünmesine yol açabilmektedir. Bununla bağlantılı olarak yoksulluk alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının maddi yardım sağlamayı, güçlendirici ve aktif çalışmayı gerektiren iş tatmininin bir parçası olarak görmeyişi de bu durumu etkileyebilmektedir (Başçılar ve Taşçı, 2018, s.334). Oysa insani hizmetlere odaklanan sosyal hizmet mesleğinin amacı yoksulluk yaşayan, ezilen ve hassas durumdaki bireyleri güçlendirmek, iyilik hallerini artırmak ve tüm insanların temel insani ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olmaktır.

6. Muhafazakâr veya yeni sağ ideolojilerin güç kazanması: Son otuz yıllık süreçte farklı ülkelerde muhafazakâr veya yeni sağ ideolojilerin güçlenmesi, politik söylemde yapısal sorunlardan bireysel sorunlara doğru bir kaymaya yol açmış, bu söylem, sosyal adaletin sağlanmasına yönelik uygulamalardan ziyade bireysel uygulama yöntemlerinin teşvik edilmesini sağlamıştır (Davis ve Wainwright, 2005; Krumer-Nevo vd., 2009). Ayrıca bu durumun sosyal hizmet mesleğinin temelini oluşturan politik güçlerin maskelenmesine (depolitizasyona) yol açtığı da savunulmaktadır. Oysa sosyal hizmet toplumsal düzenin, tarihsel, politik, ekonomik ve kolektif bir inşa sürecinde meydana gelen karmaşık bir etkileşimler ağı olduğunun farkında olan mesleki bir altyapıya sahiptir. Sosyal hizmet aynı zamanda sömürü, tahakküm ve iktidarın diğer kullanım biçimlerinin makro boyutta gerçekliği

dönüştüren ve mikro boyutta gündelik yaşamdaki uygulamalara kadar uzanan etkisinin de farkındadır. Tüm bunların ötesinde sosyal hizmet mesleği, güç odaklarınca yaratılan hegemonik söylemlerin değil, bu söylemlerin baskıladığı birey, grup ve toplumların yanında yer almayı, tahakküme karşı ezilenler lehine sosyal değişim yaratmayı ve böylelikle daha adil, insancıl bir kolektif bilinç ve eylemle eşitsizliklere meydan okumayı amaç edinmiştir. Sosyal hizmetin bu amacından uzaklaşması, özellikle yoksulluk gibi bir baskı ve sorun kaynağının sorgulanmaması, bu sorunun çözümü için geliştirilen yolların işlevsizleştiği, insan onuru ve değerinin yanı sıra sosyal adalet ilkesinin de göz ardı edildiği, kısacası sosyal hizmetin politik bağlamından soyutlandığı anlamına gelir. Bu depolitizasyon süreci; politik-ekonomik bağlamın göz ardı edilmesi şeklinde olabileceği gibi, makro düzeydeki gelişmelere ilgisiz kalma, makro düzeyin günlük yaşam üzerindeki etkilerinin farkında olmama, makro değişiklikler yaratmada isteksiz olma ve sosyal hizmet uygulamasının ontolojik, epistemolojik ve etik temellerini gizleyen ayrı bir bilimsel uzmanlık alanı olarak ele alınması ve “neden, nasıl, hangi amaç için” sorularının politik doğasının irdelenmemesi neticesinde gerçekleşebilir (Krumer-Nevo, 2017, s.811). Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması yukarıda sözü edilen tüm bu etkenler göz önünde bulundurularak bir dizi temel ilkeye dayanmaktadır. Bu ilkeler şu şekilde sıralanabilmektedir:

a. Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması yoksulluğu, kişisel bir patolojiden ziyade geniş bir sosyo-ekonomik bağlamda ele alır: Yoksulluk söylemi etrafında şekillenen iki yaklaşım vardır. Bu yaklaşımlardan ilki yoksulluğu, bireysel özellikler, değerler, ahlaki standartlar ve davranışlardan kaynaklanan bir fenomen olarak algılarken, ikincisi yoksulluğu bir dizi politika, yapı ve kurumla bağlantılı sosyal ve politik bir fenomen olarak kabul eder (Alcock, 1997; Lister, 2004). Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, yoksulluk içinde yaşayan insanları; barınma, eğitim, istihdam ve sağlık hizmetlerine erişim gibi sosyal yaşamın birçok önemli alanında sınırlı sosyal fırsatlarla aktif olarak mücadele eden kişiler olarak görür. Bu bağlamda Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, yoksulluk yaşayan insanları yoksul oldukları için suçlamak ve kişisel davranışlarında değişim yaratmak yani “iyileştirmek” gibi bir amaç gütmmez. Bu paradigmada, toplum içindeki sosyal fırsatların artırılması ve yoksulluk içindeki insanların sosyal haklarını kullanabilmeleri öncelenir (Krumer-Nevo vd.,2011).

b. Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması yoksulluğu, bireysel ve ailevi sorunların merkezi kaynağı olarak kabul eder: Yoksulluk, bazen davranışsal sorunların (alkol ve madde kullanım bozukluğu gibi) bir sonucu olabilirken, daha çok bu tür sorunların ve davranışların bir nedenidir (Krumer-Nevo vd., 2006; Waldegrave, 2005). Bu nedenle, Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması; uygun istihdam koşulları, eğitim çerçevesi veya sosyal destek gibi faktörlere duyarlıdır ve kişilerin davranışsal sorunlarının özel bağlamına odaklanır.

c. Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması yoksulluğun gündelik durumlar üzerindeki etkilerini de değerlendirir: Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, yoksulluk içindeki insanların karşılaştığı ekonomik güçlüklerin yalnızca “maddi” boyutuna odaklanmaz. Paradigma, bu güçlüklerin kapsamını ciddi sosyal fırsat (sağlık, eğitim, barınma olanaklarından yararlanamama vb. gibi) ve sembolik sermaye (dışlanma, damgalanma, sesini duyuramama vb. gibi) eksiklikleriyle birlikte genişletir. Bu bağlamda, yoksulluk içindeki insanların günlük kaynaklarını kullanıp kullanamadıklarının yanı sıra, bu durumun kişilerin duygu ve deneyimlerine nasıl yansıdığına değerlendirilmesi önemlidir. Bu nedenle paradigmadaki değerlendirme süreci gıda, eğitim, sağlık, barınma, istihdam vb. kaynakların varlığının değerlendirilmesine ek olarak yoksulluktan kaynaklanan damgalanmanın veya marjinalleştirilme deneyimlerinin de değerlendirilmesini içerir (Krumer-Nevo vd., 2011).

d. Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması mesleki müdahalenin amaç ve yöntemlerine yoksulluk tanımlarını da dahil eder: Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, “şiddetin önlenmesi”, “aile işlevselliğinin geliştirilmesi” gibi tanımlama biçimlerine benzer olarak, yoksulluk içindeki bireylerin maddi, sosyal ve sembolik kaynak eksikliklerini bir değişim ve eylem hedefi olarak konumlandırır. Yoksullukla ilgili sosyal hizmet müdahalelerinin

amacı, hem bireysel hakların savunulması ve gerekli kaynakların sağlanması gibi bireysel stratejilerle hem de savunuculuk, politika uygulaması ve toplumun ekonomik açıdan kalkınması gibi sosyal stratejiler yoluyla gerçekleştirilebilir (Krumer-Nevo vd., 2011).

e. Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması sosyal adaletin sağlanması için çeşitli uygulama stratejileri benimser: Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, sosyal adaletin sağlanması yolunda dört temel strateji belirler. Bu stratejiler; (a) gerçek yaşam bağlamında çalışmayı (Örneğin, bir ofis ortamından ziyade bir ev ortamında veya başka bir doğal ortamda çalışmayı), (b) yoksulluk içindeki bireylerin karşılaşabileceği bürokratik yapı ve işleyişlere karşı proaktif ve sürekli arabuluculuk ve savunuculuk yapmayı, (c) mikro doğrudan uygulamayı makro politika uygulamalarıyla birleştirmeyi ve bu yolla eleştirel bilinç ve sosyal aktivizm becerilerini geliştirmeyi ve (d) yoksulluk yaşayan insanları “ötekiler” olarak gösteren hegemonik söylemlerin farkında olmayı, onların “direnişine katılmayı” ve bu bağlamda eleştirel sosyal hizmet müdahaleleri geliştirmeyi içerir (Krumer-Nevo vd., 2011).

Kısaca, Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması yoksulluğu, yoksulluğun gündelik yaşamdaki etkilerini sosyo-politik bağlamın yanı sıra uygulamaya dönük bir şekilde ele alarak sosyal hizmetin yoksulluğa bakış açısını genişletmiştir. Bu paradigmanın özneleri, sosyal fırsatlara eşit bir erişim için yoksullukla aktif bir şekilde mücadele eden bireylerdir. Sosyal hizmet uzmanları bu paradigma temelinde çalışırken, yoksullukla mücadele eden özneleri “yoksul” olmaları nedeniyle suçlayıcı bir tavır benimsemez. Tam aksine uzman, yoksulluğu yaratan bireysel ve toplumsal bileşenleri geniş bir perspektifte ele alarak sosyal fırsatlara erişimin önündeki engelleri kaldırmayı amaçlar ve bunu yaparken de yapısal bağlamları ve bireylerin içerisinde bulunduğu durumu göz ardı etmez. Öte yandan paradigma açısından yoksulluk, yalnızca bir maddi kaynak eksikliği olarak ele alınmaz. Yoksulluğa ilişkin marjinalleşme, dışlanma, damgalanma ve sesini duyuramama gibi sembolik sermaye unsurlarını içeren deneyimler ve mücadeleler gerçek yaşamın ve gündelik hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Bu nedenle paradigma günlük yaşam deneyimlerine de odaklanır. Bu paradigmanda yoksulluk yaşayanların yoksullukla mücadelesine katılan sosyal hizmet uzmanları, baskı yaratan mekanizmalar hakkında eleştirel farkındalığa sahip, proaktif olarak çalışabilen ve roller üstlenebilen, aynı zamanda eleştirel sosyal hizmet müdahaleleri ortaya koyabilen aktörlerdir.

3.1. Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının Bileşenleri

Toplumsal yaşamda eylemlerimizi şekillendiren pek çok paradigma söz konusudur ve her paradigma dinamik bir denge halindedir. Paradigmada denge içindeki tüm bileşenler (ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik) karşılıklı olarak birbirini etkileme potansiyeline sahiptir. Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması da birbiriyle ilişkili bu üç bileşeni (ontoloji, epistemoloji ve aksiyolojiyi) birleştirmeyi ve teori, uygulama ve etik arasındaki çok yönlü ilişkiyi incelemeyi amaçlar (Saar-Heiman, 2019).

Ontolojik bileşende, gerçekliğin şekli ve doğası, epistemolojik bileşende ise bilgi ile ilgili temel inanç sorgulanır. Ontoloji ve epistemolojinin farkında olunması, bireylerin gerçekliğe bakış açısını, buna bağlı olarak bilginin kullanılması, öğretilmesi ve üretim sürecine yönelik faaliyetlerini ve duruşunu etkiler (Guba ve Lincoln, 1994). Aksiyolojik bileşen ise; neyin iyi olduğu, ne kadar iyi olduğu ve iyi olanın iyiyle ne kadar ilgili olduğu yönündeki konumlandırımları etik açıdan sorgular (Schroeder, 2012).

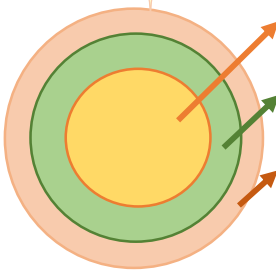
Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının ontolojik bileşeni, “Yoksulluğun doğası nedir?” ve “Yoksul insanların özellikleri nelerdir?” gibi sorulara atıfta bulunurken; epistemolojik bileşeni, yoksulluğa ilişkin genel durumu anlama ve değerlendirme araçlarına atıfta bulunur. Epistemolojik bileşen temelde “Yoksulluk içindeki insanlarla çalışırken ne türden bir bilgiye ihtiyaç duyuyoruz?” sorusu odağında şekillenir. Aksiyolojik bileşende ise, “Sosyal hizmet uzmanları yoksulluk içindeki insanlarla çalışırken kendini etik olarak nerede konumlandırmalıdır?” sorusu ön plana çıkar (Krumer-Nevo, 2016, s.1794). Yoksulluk alanındaki sosyal hizmet uygulaması, sosyal hizmetin herhangi bir uygulama alanında olduğu gibi, derin ontolojik, epistemolojik ve etik temeller tarafından biçimlendirilir; ancak, yoksulluk söz konusu olduğunda bu bileşenler arasındaki etkileşimin ve işleyişin yeterince ele

alınmaması veya göz ardı edilmesi nedeniyle gizli veya belirsiz oluşu, yoksulluk alanını diğer uygulama alanlarından ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkar.

Tablo 1.'de üç temel paradigma (muhafazakâr, yapısal ve yoksulluğa duyarlı) açısından yoksullukla ilişkili ontolojik, epistemolojik, aksiyolojik ve uygulamaya dönük bileşenlere yer verilmiştir. Tablo 1.'de, bu çalışmada ele alınan paradigmların en temel özellikleri öz bir şekilde sunulmuştur. Burada yer verilen bilgiler; Ontolojik, Epistemolojik, Aksiyolojik Açısından ve Uygulama Açısından Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması başlıkları altında detaylı bir şekilde incelenecektir. Ayrıca Tablo 1.'in hemen altında ve tabloyla bütünleşik bir şekilde Yoksulluk Çarkı sunulmuştur. Yoksulluk Çarkı, ilk olarak Lister (2004) tarafından açıklanmış ve Krumer-Nevo (2017) tarafından Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması temelinde kavramsal olarak geliştirilmiştir. Geliştirilmiş haliyle Yoksulluk Çarkı, Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması açısından yoksulluğun maddi, sosyal ve sembolik sermaye eksikliğinin bir bileşimi olarak kavramsallaştırılmasına dayanmaktadır. Ancak şunu belirtmek önemlidir: Yoksulluk Çarkı, İngiltere'de Sosyal Politika profesörü Ruth Lister tarafından 2004 yılında ilk olarak açıklandığı haliyle, yoksulluğun maddi boyutlarının yanı sıra ilişkisel, kültürel, sembolik boyutlarının da dikkate alındığı ve yoksulluk ile yapabilirlikler, eylemler, insan hakları ve vatandaşlık gibi diğer kavramlar arasında önemli bağlantıların kurulduğu bir kavramsallaştırma çalışmasıdır. Her ne kadar bu çalışmada görsel olarak sunulmayacak olsa da Lister (2004)'in ortaya koyduğu ilk haliyle çarkın merkezinde "yoksullukla ilgili kabul edilemez güçlükler" yer alır, çarkın dışında ise; saygısızlık, aşağılama, utanç ve damgalama, kişinin onuruna ve özgüvenine saldırı, ötekileştirme, insan haklarının reddi, sınırlandırılmış vatandaşlık, sessizlik ve güçsüzlük gibi ilişkisel-sembolik yönleri vurgulayan kavramlar yer almaktadır.

Tablo 1: Üç Temel Paradigma ve Yoksulluk Çarkı³

ONTOLOJİ	EPİSTEMOLOJİ	AKSİYOLOJİ	UYGULAMA	
TEMEL SORULAR	“Yoksulluğun doğası nedir?” “Yoksul insanların özellikleri nelerdir?”	“Yoksul insanlarla çalışırken ne türden bir bilgiye ihtiyaç duyuyoruz?”	“Sosyal hizmet uzmanları yoksul insanlarla çalışırken kendini etik olarak nerede konumlandırmalıdır?”	Yoksullukla ilgili uygulamaların içeriği nedir ve uygulamada nasıl bir yol izlenmelidir?
MUHAFAZAKÂR PARADİGMA	Yoksulluk, yoksulların psikolojik, ailevi ve toplumsal özelliklerinde kendini gösteren bir kültürdür.	Pozitivisttir, nesnel gerçeklik olarak mesleki bilgi	Yoksullar, sosyal ve ahlaki normlardan ciddi bir sapma sergiler ve toplumun normatif üyelerinin üretkenliğiyle geçinirler.	Gözetim ve Yeniden Eğitim
YAPISAL PARADİGMA	Yoksulluk, eşit olmayan sosyal yapıların ve kurumların sonucudur.	Pozitivisttir, nesnel gerçeklik olarak mesleki bilgi	Yoksulluk adil bir toplumla bağdaşmaz. Yeniden dağıtım etiği benimsenmelidir.	Toplumun Güçlendirilmesi ve Politika Değişikliği
YOKSULLUĞA DUYARLI PARADİGMA	Yoksulluk bir “insan hakları” ihlalidir. Yoksul insanlar, şiddetli ekonomik ve sembolik sermaye eksikliği koşullarında yoksulluğa direnen öznelere sahiptir.	Eleştirel-Yapılandırmacıdır Mesleki bilgi, müracaatçılarla kurulan ilişki yoluyla edinilir.	Dayanışma etiğine dayalıdır. Ötekileştirmeyi en aza indirmek için “biz” vurgusu yapılır.	Bilgi ve müdahalenin temeli olarak ilişki, “müracaatçıların yanında olmayı”, “mücadele etmeyi”, “aktif arabuluculuk faaliyetlerini” ve “savunuculuğu” içerir.

Maddi Sermaye Eksikliği: Yoksulluk, maddi sermaye eksikliği olarak görülür.

Sosyal Sermaye Eksikliği: Yoksulluk, iyi okullara, iyi istihdama, iyi mahallelerde yaşamaya veya iyi sağlık koşullarına erişimin sınırlı olması gibi “sınırlı sosyal fırsatlar” şeklinde ifade edilen, eşitsiz ve adaletsiz dağılımın bir sonucu olarak sosyal sermaye eksikliğini de içerir.

Sembolik Sermaye Eksikliği: Yoksulluk içindeki insanların “ötekileştirilmesinde” kendini gösteren sermaye eksikliğidir. Sembolik sermaye; yoksulluk içindeki insanları, yoksulluğa yanıt veren, yoksullukla baş edebilen ve onu aşmaya çalışan aktif sosyal failer olarak gören yeni bir refah teorisinin geliştirilmesine ilham verir.

3.1.1. Ontolojik Açıdan Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması

Yoksullukla ilişkili geniş literatür, “Yoksulluğun doğası nedir?” ve “Yoksul insanların özellikleri nelerdir?” sorularına üç farklı şekilde yanıt vermektedir.

İlk olarak, muhafazakâr paradigma, 1966 yılında antropolog Oscar Lewis’in Porto Rikolular ve Meksikalılar üzerine yapmış olduğu alan araştırmaları sonucunda kavramsallaştırdığı “Yoksulluk Kültürü Teorisine” dayanır. Yoksulluk kültürüne göre yoksulluk, yoksul insanların psikolojik, ahlaki, davranışsal ve kültürel patolojilerinin veya eksikliklerinin toplamı olarak görülür. “*The Culture of Poverty*” başlıklı çalışmada Lewis (1966), yoksulların bireysel, ailesel ve toplumsal boyutta bir bütün olarak kurdukları ilişkilerde belirli sorunlu davranışlarla karakterize edildiğini vurgular. Bu boyutlarda yoksulluk kültürünün bir parçası olan yoksulların kişilik yapıları, aile yapıları/dinamikleri ve toplumsal düzeyde örgütlenme açısından eksikliklere sahip oldukları ifade edilir. Örneğin Lewis (1965), “*İşte Hayat: Yokluk Kültürü İçindeki Bir Porto Rikolu Aile Üzerine İnceleme*” isimli kitabında, yoksul bireylere ait duyguları şu şekilde betimlemiştir: “*Birey düzeyinde (yoksullara ait) başlıca özellikler toplumdan ayrı tutulma duygusu, çaresizlik, başkasına bağlı olduğunu duyma ve aşağılık duygusudur*”.

Bu ve benzeri bir söylemin, yoksul müracaatçıları damgalayan ve dışlayan uygulamalara zemin hazırladığı, özellikle yoksulların ahlaki değer yargılarının sorgulanması aracılığıyla yoksullara basmakalıp yargılarla bakılmasından ve aşağılayıcı yaklaşımlar içerdiğinden söz

³ **Kaynak:** Krumer-Nevo, M. (2016). Poverty-Aware Social Work: A Paradigm for Social Work Practice with People in Poverty: Table 1. *The British Journal of Social Work*, 46(6), 1793–1808. <http://doi.org/10.1093/bjsw/bcv118>

edilmektedir. Öte yandan, bu yakıştırmalara dayanarak geliştirilen politikaların yoksulluğa çözüm üretmekten çok, yoksulluk sorununu çözümsüz kılacağı vurgulanmaktadır (Özdoğan, 2010). Çünkü bu söylemin çağrıştırdığı yoksulluğun genel resmi yekpare, tek biçimli ve döngüsel, “yoksullaşmanın” ve “yoksul olarak kalmanın” nedeni yoksulların “onarılmayacak kişisel özellikleri” üzerinden kurgulanmıştır (Krumer-Nevo, 2016).

İkinci olarak, yapısal paradigma, yoksulluğun toplumsal eşitsizliklerden meydana geldiğini vurgular. Yapısal paradigmanın temel argümanı, yoksulluğun belirli hassas grupları sınırlayan fırsat eşitsizliklerinin oluşturduğu bir yapının sonucu olduğudur. Bu yapı; kısa süreli, enformel, güvencesiz, sendikasıız çalışma koşullarında, şiddetin yaygın olduğu sağlıksız yerleşim yerlerinde, düşük kaliteli okullarda, sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan güçlüklerde ve damgalayıcı refah sistemlerinde kendini gösterir. Tüm bu toplumsal koşullar, yoksulluk yaşayan insanların davranışlarını etkiler ve sınırlı bir yaşam çerçevesi yaratır. Muhafazakâr ve yapısal paradigma açısından bir karşılaştırma yapılacak olursa, muhafazakâr paradigmanın yoksulluk ve yoksullukla ilgili güçlüklerin ortaya çıkış sorumluluğunu yoksul insanlara yüklerken, yapısal paradigmanın bu sorumluluğu “toplumsal kurumlara” yüklediği söylenebilmektedir (Krumer-Nevo, 2016, s.1797).

Üçüncü olarak, yoksulluğa duyarlı paradigma, yoksulluğu bir “insan hakları ihlali” olarak kavramsallaştırır. Bu paradigmanda yoksulluk, yalnızca maddi ve sosyal sermaye eksikliği olarak değil, bunun yanı sıra damgalanma, ayrımcılık, ötekileştirme, yoksulların sesinin ve bilgisinin görmezden gelinmesi biçimlerinde kendini gösteren sembolik sermaye eksikliği olarak da görülür. Sembolik sermayenin yoksullukla ilişkili bir paradigmaya dahil edilmesi, yoksulların “güç” ve “güçsüzlüğün” etkilerini deneyimlediği mikro boyuttaki günlük yaşam deneyimlerine de ışık tutar. Bu deneyimler, ırkçılığın yeni bir biçimi olan ve “mikro-saldırganlık (micro-aggression)” olarak isimlendirilen, dezavantajlı konumdaki gruplara mensup insanların gündelik yaşamlarındaki sıradan etkileşimlerinde karşılaştığı örtük ve üstü kapalı ayrımcı eylemleri içerir. Bu eylemler (örneğin, küçümseyici sözler, görmezden gelen bakışlar, jest ve mimik hareketleri), toplum içinde kanıksanan, yaygın, görünmez, farkına varılmaz ve gözden kaçırılabilir olmalarına karşın, kişiler ve sosyal gruplar arasında eşitsizlikler yaratma potansiyeli yüksek davranışları içerir (Ünal, 2018, s.3289).

Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının ontolojik dayanağı açısından yoksulluk; eğitim, sağlık, istihdam vb. gibi alanlardaki sosyal fırsatlarda ve kişilerarası ilişkilerde ortaya çıkan adaletsizliklerden ve sosyoekonomik yapılardan kaynaklanan bir insan hakları ihlali olarak görülür. Bu ontolojik perspektiften yoksulluk yaşayan insanlar, günlük eylemlerinde ve kararlarında yoksulluğa direnen öznelerdir (Krumer-Nevo, 2016).

3.1.2. Epistemolojik Açıdan Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması

Yoksullukla ilişkili epistemoloji “Yoksulluk içindeki insanlarla çalışırken ne türden bir bilgiye ihtiyaç duyuyoruz?” sorusuna yanıt aranmasını içerir. Bilmek eylemi; bir değerlendirme, teşhis, değerlendirme ve müdahale süreci için gerekli olan temel bir sosyal hizmet becerisidir. Muhafazakâr paradigma, bilgiye pozitivist bir yaklaşım benimser. Bu paradigmanda bilgi üretim sürecinin amacı, gerçeği olduğu haliyle bilmek, bilimsel araçları kullanmak, tarafsız ve nesnel olmaktır (Krumer- Nevo, 2016). Nitekim, yapısal paradigmanın epistemolojik tavrı da pozitivist olmakla birlikte, yapılandırmacı bakış açısını tamamen dışlamaz. Uygulamada, muhafazakâr paradigmanın yoksulların patolojisinin değerlendirilmesine yaptığı vurgu, yapısal paradigmanda yerini yoksulların güçlü yönlerinin değerlendirilmesine bırakır. Bu çerçevede yapısal paradigma, yoksul insanların yoksullukla mücadeleye aktif katılımına ve yoksulluğun kamusal alandaki belirgin tezahürlerine odaklanır (Krumer-Nevo, 2016). Yoksulluğa Duyarlı Paradigmanın epistemolojik temeli ise eleştirel-yapılandırmacıdır. Bu epistemoloji, pozitivist bakış açısının nesnel gerçekliği ortaya koyma ve gerçekliği doğru olarak temsil etme iddiasına karşı çıkar. Yapılandırmacı bileşen, toplumsal ilişkiler ve etkileşimler yoluyla üretilen bir yapı olarak gerçekliğe odaklanırken, eleştirel bileşen ise, gerçekliğin ve bilginin inşa edildiği bağlamda güç ilişkilerine ve süreçlerine odaklanır (Kincheloe, 2005). Bu epistemolojiye göre,

her bilgi üretim süreci politiktir ve bu süreçte özne, bilen, isteyen, özerk, kendini eleştirebilen aşkın bir öznedir (Foucault, 1986; Sarup, 1995, s.93).

Yoksulluğa Duyarlı Paradigma açısından anlamayı içeren mesleki bilgi, desteklenen ya da meydan okunan statükoya ilişkin bir konumlandırmayı beraberinde getirir. Pozitivist görüş için nesnelğe bir engel olarak görülen “müracaatçılar ile sosyal hizmet profesyonelleri arasındaki ilişki”, Yoksulluğa Duyarlı Paradigma için bir çıkış noktası, değerlendirme ve müdahale için mesleki bilginin elde edilebileceği bir alandır. Bu ilişki aynı zamanda, “ilişki temelli bilgi” olarak da adlandırılmaktadır. İlişki temelli bilginin beş temel özelliği şu şekilde ifade edilmektedir (Krumer-Nevo, 2016):

- İlişki, istikrarlı bir şekilde devam eden, zengin ve yoğun bir ilişki olmalıdır. Sosyal hizmet uzmanlarının müracaatçıların öznel deneyimlerini anlamaları, yalnızca birebir etkileşimler veya raporlamalar aracılığıyla değil, daha ziyade müracaatçıların gerçek yaşam bağlamını açığa çıkaracak çeşitli etkileşimler yoluyla olmalıdır.
- Ulaşılmak istenen bilgi, yoksulluk olgusunun müracaatçıların yaşamlarının her alanını etkilediği kabulünden hareket etmelidir. Bu kabul, sosyal hizmet uzmanının müracaatçıların maddi eksikliklerinin sonuçlarına, onların günlük yaşam deneyimlerini etkileyen sosyal kurumlarla ilişkilerine ve sembolik sermaye eksikliklerine ilişkin kişisel deneyimlerine odaklandığı anlamına gelir.
- İlişki temelli bilgi, yoksul insanların bakış açılarının derin bir algılamasını gerektirir. Durumsallık olarak ifade edilebilecek bu durum, yoksulluğun ve marjinalleştirilmenin özgün bir bakış açısı yarattığını, bu nedenle sosyal hizmet uygulamasının “yoksul müracaatçıların bakış açıları ve bilgileri” ışığında şekillendirilmesi gerektiğine dayanır.
- İlişki temelli bilgi, biçim değiştirmiş anlamları çözmeye odaklanan “şüpheli yorum bilgisi (hermenötik)” yerine, bir durumun bağlamsal olarak yeniden anlamlandırmasına odaklanan “inanç yorum bilgisi”ne dayanır. Sosyal hizmet uygulamasında uzman, bu inancı güç ilişkileri bağlamında konumlandırarak müracaatçılarına inanmayı bir rehber olarak görür.
- İlişki temelli bilgi, müracaatçıların öznelliğini saf dışı bırakan ve onlara “vaka” gözüyle bakan jargonları veya ötekileştirici dili gerektirmez. Bu noktada, müracaatçılarla iletişim kurmak, müracaatçıların karşılaştıkları güçlükler için bir problem çözme yolu aramak ve onlarla ilgili bir sosyal inceleme raporu yazmak, “somut”, “özgül” ve “gündelik güçlükleri tanımlayan” bir dilde yapılmalıdır.

3.1.3. Aksiyolojik Açıdan Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması

Aksiyoloji, “neyin iyi olduğu, ne kadar iyi olduğu ve iyi olanın iyiyle ne kadar ilgili olduğu ile ilgilenir, iyi, güzel ve doğruyu sorgular” (Brogan, 1932). Aksiyoloji, değer hakkındaki yargıları inceleyen bir bileşendir. Sosyal hizmet açısından aksiyoloji, sosyal hizmet uygulama sürecinin tüm aşamalarında uzmanın kendi konumunu ve rolünü değerlendirmesiyle ilgilenir. Yoksullukla ilgili aksiyoloji ise “Sosyal hizmet uzmanı, yoksulluk yaşayan insanlarla çalışırken kendini etik olarak nerede konumlandırmalıdır?” sorusuna odaklanır. Bu soruya yanıt aramak için yoksullukla ilgili geçmişteki söylemlere odaklanmak bir çıkış noktası olabilir. Örneğin, “İyi” yoksullara karşı “kötü” yoksullar ikilemi, 18.yüzyılın sonundan ve 19.yüzyılın başına dek uzanan “hak eden” ve “hak etmeyen” yoksullar, “kişisel kusurları nedeniyle yoksullaşanlar” ve “kendi sorumlulukları dışındaki bir nedenden yoksullaşanlar” arasında ayırım yapan tartışmalara dayanır. Bu tartışma, toplum içinde farklı sosyal tepkilerin görünür olmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, “hak eden yoksullar” sosyal yardımların yararlanıcı kitlesini oluşturmuştur. “Hak etmeyen yoksullar” ise, toplum tarafından istenmeyenlerdir ve yoldan sapmış olarak görülürler. Hak etmeyen yoksulların toplum tarafından hoş karşılanmayan özelliklerinin gözetim ve yeniden eğitime tabi tutulmaları yoluyla değiştirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür (Özdoğan, 2010, s.110). Bu vurgunun arkasındaki muhafazakâr paradigma, ahlaki açıdan zedelenmiş, toplumun diğer üyelerinin üretkenliğiyle geçinen yoksulların edilgenliğini, bağımlılığını ve tembelliğini kısacası “kötü” özelliklerini; özgüven, bağımsızlık, rekabetçi ve çalışkan olma gibi “iyi” ilkelerle değiştirmeyi amaçlamıştır. Muhafazakâr paradigmaya göre

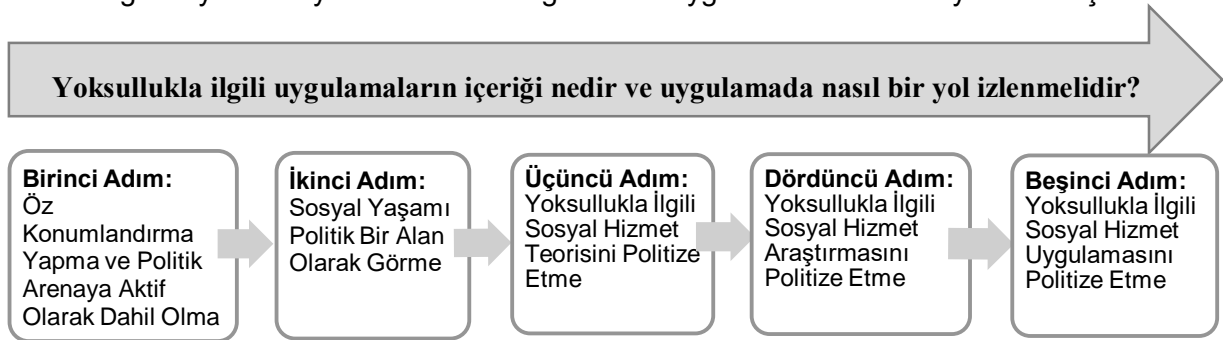
sosyal hizmet uzmanları, yoksullarla arasındaki mesafe ve ayrılığı korurken, “hegemonik olarak iyi olanı” temsil etme eğilimindedir (Krumer-Nevo, 2016). Öte yandan muhafazakâr paradigmanın yoksulluğa bakışı sosyal adalet, eşitlik ve hak mücadelesi gibi söylemlerden uzaktır.

Yapısal paradigma, sosyalist ideolojinin “iyi” olarak gördüğü eşitlik ve adalet değerlerine dayanır. Modern yoksulluğun, sermayenin tarihsel olarak özgül çelişkilerinin ürünü olduğunu varsayar. Bu yönüyle paradigma, kapitalist toplumsal ilişkilerin genel yapısının yoksulluğu ve toplumsal statükoyu yeniden üretmede oynadığı rolü kabul eder. Bu yeniden üretim paradigması, yoksulluğun nesnel ve ekonomik kökenleri ile günlük sınırları yeniden üretmedeki rolü arasında ayırım yapar. Yapısal paradigma ekonomik ilişkilerin yoksulluğun üretimindeki etkisi ile kültürel üst yapısı arasındaki diyalektik etkileşime odaklanır (Harvey ve Reed, 1992). Muhafazakâr paradigmanın ele aldığı şekliyle hak eden ve hak etmeyen yoksullar ayrımı yapısal paradigma açısından önemsizdir. Yapısal paradigma yoksulluğu; eşitsiz sosyal düzenlemelerin, yapı ve kurumların sonucu olarak nitelediğinden, tüm yoksullar yardım almaya değerlidir. Bu yardım, yeniden dağıtım (redistribution) yoluyla insanları yoksulluğa iten ve bu yoksulluktan kurtulmalarını engelleyen yapısal engelleri değiştirilmesini amaçlar (Krumer-Nevo, 2016). Bu yönüyle yapısal paradigmanın yoksulluğa bakışının yeniden dağıtım ve değişim yaratma hedefleri temelinde daha eşitlik temelli olduğu düşünülebilse de paradigmanın ekonomik ilişkilere yaptığı yoğun vurguyla birey boyutunu göz ardı ettiği ileri sürülmektedir. Öte yandan sosyal hizmet açısından yapısal paradigmanın odaklandığı toplumun güçlendirilmesini içeren uygulamaların, sosyal hizmet uzmanlarının da dahil olacağı şekilde toplumun tüm aktörleriyle birlikte özgürleştirici bir güçlenmeyi niteleyip nitelemediği konusu da tartışmalıdır.

Yoksulluğa duyarlı paradigma ise muhafazakâr ve yapısal paradigmadan farklı olarak, “dayanışma etiğine” dayanır. Yoksulluğa duyarlı paradigma, sosyal hizmet uzmanlarının yoksulluk yaşayan insanların yanında durması, onların bilgilerini temsil etmesi ve toplumun çıkarlarını savunması gerektiğini savunur. Bu konumlanma, sosyal hizmet uzmanları ve yoksulluk yaşayan bireyler arasındaki dayanışmayı betimler. Böylece, güç ilişkilerine dayalı mesleki ilişkinin hem sosyal hizmet uzmanlarının hem de yoksulluk yaşayan kişiler üzerindeki hegemonik baskıyı önlemesi sağlanır. Öte yandan dayanışma, “güç”, “tarihsel geçmiş” ve “sosyal konum” açısından farklılıkların kabulüne dayalı olarak ötekileştirileni “biz”e dahil etmek için aktif bir çaba gösterilmesini ve bunun için etik bağlılık geliştirilmesini gerektirir (Krumer-Nevo, 2016, s.1802; Saar-Heiman, 2019).

3.1.4. Uygulama Açısından Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması

Uygulama açısından yoksulluğa duyarlı sosyal hizmet paradigması “Yoksullukla ilgili uygulamaların içeriği nedir ve uygulamada nasıl bir yol izlenmelidir?” sorusu üzerinde temellenmektedir. Bu bölümde, yoksulluğa duyarlı sosyal hizmet paradigması ile uygulamada nasıl bir yol izlenebileceğine ilişkin adımlar bir rehber olarak sunulmaya çalışılmıştır. Şekil 1.’de Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının uygulama adımlarına yer verilmiştir.

Şekil 1: Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması Uygulama Adımları

Birinci Adım: Öz Konumlandırma Yapma ve Politik Arenaya Aktif Olarak Dahil Olma

Sosyal hizmet mesleği geleneksel olarak toplumun sınırlı kaynaklara ve güce sahip kesimleriyle çalışmıştır. Bu kesimdeki kişiler, kendilerini mevcut yapıları ve sistemleri başarılı bir şekilde kullanmaktan alıkoyan baskıcı toplumsal güçleri değiştirmek için mücadele etmektedir (Gitterman ve Germain, 2008). Bu mücadeleler yaşamın pek çok alanında ve gündelik ilişkilerde sürdürülmektedir. Ancak; Krumer-Nevo'nun (2017, s.812) ifade ettiği gibi "kamusal alanı ya da siyasi yaşamı, belirsiz bir şekilde, çok uzak bir arka plan olarak günlük sorunlardan, güçlüklerden ve faaliyetlerden kısacası mücadelelerden kopuk olarak ele alırız ve hiçbirimiz kendimizi onu etkileyen bir özne veya siyasi faaliyetlerde aktif rol alan biri olarak görmeyiz." Öte yandan politik alana dahil olmanın yalnızca duygusal olarak bir taraf tutma şeklinde gerçekleşeceğini düşünebiliriz. Oysa ki, politik alan yalnızca duygusal olarak dahil olunabilen ayrı bir yaşam arenası olmayabilir. Etkileşimde olunan toplumsal öznelerle birlikte mücadele etmek ve gerçek yaşama dahil olmak değişim ve dönüşüm yaratma kapasitesini artırmanın bir yolu da olabilir. Burada sosyal hizmetin tarihsel gerçeklikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin; 19. yüzyılın sonlarında ABD'de ortaya çıkan "Yerleşim Evleri" aşırı yoksulluk yaşayan kişilerin ekonomik ve sosyal olarak karşılanmamış gereksinimleri ile ilgili farkındalığa sahip olunarak bu gereksinimlerin karşılanması için çalışan ve bu yolla toplumsal değişimi önceleyen yapılardır. Ancak daha da önemlisi, bu yapılarda sorunlar, yine gündelik yaşamda bu sorunlarla karşılaşan bireylerle birlikte ele alınır ve sorunların çözümünde yerel, ulusal ve uluslararası boyutta "politik aktivizm" ile bütünleşik bir çözüm yoluna gidilirdi (Buz ve Ayyıldız, 2018). Burada özellikle Yerleşim Evi Hareketi'nin öncü isimleri olan Laura Jane Addams ve Ellen Gates Starr'ın, Endüstri Devrimi'nin yarattığı yoksulluğa karşı toplumsal düzen ve aidiyet ihtiyacını mücadeleciler ve gerçekten de eylemci bir ruhla analiz ettiği, bu yolda yerel ve ulusal boyuttaki mücadelelerle kamu politikalarının geliştirilmesinde etkili oldukları vurgulanması gereken önemli noktalardan biridir (Knight, 2014). Bu örnekten de görülebileceği gibi, sosyal hizmetin özellikle yoksullukla ilgili temel altyapısı kolektif bilinçten, çabadan ve mücadelelerden beslenmiştir. Bu noktada, sosyal hizmet uzmanı olarak her bireyin günlük ve mesleki yaşamını şekillendiren "politik" ve "kamusal" güçlerle ilgili bir öz-bilince sahip olması, kendini güç ilişkileri ağında konumlandırarak politik arenaya aktif birer özne olarak dahil olması uygulamaya dönük ilk adım olmalıdır.

İkinci Adım: Sosyal Yaşamı Politik Bir Alan Olarak Görme

Birinci adım ile bağlantılı olarak, gücün insanların davranışlarına ve ilişkilerine nasıl sızdığının ve onları nasıl şekillendirdiğinin, dilden politikaya ve politikadan diğer insanlara nasıl yayıldığının izini sürmek; dışlanma, ayrımcılık ve baskının nasıl toplumsal hiyerarşiler yarattığını ve bunların günlük yaşamdan uzak bir arenada değil, aksine bireylerin kişisel ve kişiler arası ilişkilerinde de nasıl yer tuttuğunu görmeye çalışmak uygulamaya dönük ikinci adımdır (Krumer-Nevo, 2017). Öte yandan sosyal hizmetin odaklarından biri olarak "politik sosyal hizmet" de burada vurgulanması gereken önemli bir noktadır. Politik sosyal hizmet hem politika oluşturmada hem de politik sürecin kendisinde sosyal değişim yaratmak için ihtiyaç duyulan "güç dinamiklerini" açık bir şekilde ön plana çıkaran uygulama, araştırma ve teori olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca politik sosyal hizmet alanı, politik bağlamda değişimi gerçekleştirebilmek için sosyal hizmet uzmanlarının ihtiyaç duyduğu bilgi, beceri, tutum, değer ve davranışları da içermektedir (Lane vd., 2018). Buradan hareketle, sosyal ve mesleki yaşam etkileşiminin de politik güç dinamiklerinin bir uzantısı olduğunun farkında olunması kısacası bu konuda politik bilince sahip olunması sosyal hizmet uzmanları için oldukça önemlidir.

Üçüncü Adım: Yoksullukla İlgili Sosyal Hizmet Teorisini Politize Etme

Sosyal hizmet açısından "hiçbir profesyonel uygulama apolitik olamaz" (Lewis, 2003; akt. Reisch ve Jani, 2012). Bu durum sosyal hizmet teorisi için de geçerlidir. Yoksulluğu anlamak için politik bir bakış açısı kullanmak, sosyal yaşamı politik bir alan olarak görmek ve teoriyi bu yönde şekillendirmek, yoksulluğu güç ilişkileri bağlamına yerleştirmektir. Yoksulluğun güç ilişkileri bağlamına yerleştirilmesi, yoksulluğun yalnızca maddi sermaye yoksunluğunun bir sonucu olarak değil, iyi fırsatlara erişimin sınırlı olması (sosyal sermaye eksikliği) nedeniyle

toplumsal olarak dışlanma ve ayrımcılığa uğrama (sembolik sermaye eksikliği) bağlamında da ele alınmasını gerektirmektedir (Marshall, 1999, s.825; Krumer-Nevo, 2017, s.813).

Dördüncü Adım: Yoksullukla İlgili Sosyal Hizmet Araştırmasını Politize Etme

Bu adım, politik olanı tanımanın yani politize etmenin, sosyal hizmet araştırması hakkında düşünmemizde bizlere nasıl rehberlik edebileceği ve bunun sosyal hizmet araştırması için ne tür sonuçlarının olacağı ile ilgilidir. Öte yandan sosyal bilimlerdeki refleksif ve eleştirel bakış açısı, sosyal hizmet araştırmasına politik eylem yaratabilmek için tartışmalarla donatılmış bir alan da sunmuştur. Bu alanda, uygulamalarımızı besleyen sosyal ve kültürel bileşenlere, düşünce biçimlerine, dış dünyayı anlamlandırma süreçlerine meydan okumak için “içeriye doğru” bir bakışla sosyal hizmet araştırması yapmak oldukça önemlidir. Bu süreç, araştırma yoluyla statükoya ilişkin sorgulama yapmayı, hegemonik tutumları güçlendirmeyi veya bu tutumlara meydan okumayı içermektedir.

Sosyal hizmet araştırmasının politize edilmesinde “*eleştirel düşünümSELLİK*” ön plana çıkan kavramlardan biri olmaktadır. Eleştirel düşünümSELLİK, bilinçli özneler olarak sosyal hizmet uzmanlarının hem yaşamlarını şekillendiren sosyo-tarihsel gerçekliğin hem de bu gerçekliği dönüştürme kapasitelerinin derinleşen farkındalığını içerir. Aynı zamanda eleştirel düşünümSELLİK, araştırmacının örtük bilgisini ve deneyimini ifade etmesinin ve incelemesinin de bir yoludur (O’Connor, 1998).

Sosyal hizmet araştırmasında eleştirel düşünümSELLİK, araştırmanın temellendiği soruların incelenmesinden araştırma bulgularının sunulmasına kadar uzanır, kısacası sosyal hizmet araştırma sürecinin tümüne hakimdir (Krumer-Nevo, 2017). Ayrıca, araştırma sorularını seçerken veya hazırlarken, bakış açısının farkında olunması, özellikle marjinalleştirilmiş insanların yaşamlarıyla ilgili konuları incelerken oldukça önemlidir. Çünkü hegemonik bakış açısından bakıldığında, marjinalleştirilmiş grupların “kusurları” görülme eğilimindeyken, marjinalleştirilmiş grupların bakış açısından bakıldığında çok daha farklı ve şaşırtıcı bulgularla karşılaşılabilir. Öte yandan, yoksullukla kesişebilecek diğer durumların (örneğin; etnik köken, ırk, cinsel yönelim, engellilik vb.) varlığı da dikkate alınmalıdır (Krumer-Nevo, 2017, s.818). Araştırma sürecinde önemli olan bir diğer nokta, yoksulluk yaşayan kişilerin ötekileştirilmesini engellemek adına dilin kullanımına dikkat edilmesidir. Bu dikkat; kelime dağarcığına özen gösterilmesini, jargonlardan kaçınılmasını ve bu yolla hegemonik tutumlardan uzak durulmasını içerir (Krumer-Nevo, 2016).

Beşinci Adım: Yoksullukla İlgili Sosyal Hizmet Uygulamasını Politize Etme

Bu adım, sosyal hizmet uzmanlarının öz-bilince dayanarak kendilerini ideolojiler, politikalar ve söylemlerin karşısında veya yanında konumlandırması, bu yolla mesleki faaliyetlerin politize edilmesini içermektedir (Krumer-Nevo, 2017). Sosyal hizmet uygulamasını politize etmek, yoksulluk yaşayan bireylerin ihtiyaçlarını tanımlama, ihtiyaçların karşılanması için alternatif stratejiler üretme ve bu stratejilerin etkinliğini değerlendirme olanağı sunar.

Son olarak; bir yol haritası niteliğindeki bu beş uygulama adımının her birinin yoksulluğa odaklanışımızda birbiriyle etkileşen mesleki ve akademik mücadele alanlarımız olduğunu ve her şeyin ötesinde bu süreçlerin sosyal adaletin sağlanması yolunda eylemler içerdiğini gözden kaçırmamalıyız. Jane Addams’ın (2006) da belirttiği gibi sosyal hizmet uzmanları olarak bizler, “*adalet ve baskının dur durak bilmeyen gelgitinde, hepimiz elimizden geldiğince kanallar kazmalıyız ki, uygun zamanda, kabaran dalganın bir kısmı hayatın çorak yerlerine taşınabilsin.*”

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Eleştirel Teori ve Baskı Karşıtı Yaklaşım, Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının beslediği iki temel kaynağı oluşturmaktadır. Bu teori ve yaklaşımda, bireylerin karşılaştığı yoksulluk gibi sorunların daha geniş bir bağlamda analiz edilmesi ve sosyal adaletin sağlanması hedefi doğrultusunda özgürleştirici ve dönüştürücü bir uygulama ortaya koyma çabası ağır basmaktadır. Bu düzlemde; Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması ile

eleştirel sosyal hizmet uygulamaları arasında benzerlikler olsa da Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının; yoksulluğu, bireylerin ve ailelerin yaşamlarını derinden etkileyen “çok boyutlu baskı mekanizmalarının” sonucunda ortaya çıkan bir insan hakları ihlali olarak ele alması, yoksulluğu hem yapısal eşitsizlik hem de bir sembolik sermaye eksikliği olarak kavramsallaştırılması ve bu temel özelliklerin insanların günlük yaşamlarını nasıl şekillendirdiğine odaklanması gibi nedenlerle Eleştirel Teori ve Baskı Karşıtı Yaklaşımından farklılaşmaktadır. Öte yandan, Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasını sosyal hizmet mesleği ve disiplini açısından önemli ve özgün kılan özellik; sosyal hizmetin görme (ontoloji), bilme (epistemoloji), kendini taahhüt etme (aksiyoloji) ve yoksulluk içindeki insanlarla çalışma (uygulama yapma) biçimlerini bütünleştirmesidir.

Yoksulluğun bir insan hakları sorunu olarak görülmediği, sosyal hizmetin politik yönlerinin depolitize edildiği (ya da sosyal hizmetin politikadan ayrı bir şekilde görüldüğü) ve yoksulluk durumunun değiştirilemeyeceğine duyulan inancın güç kazanmaya başladığı günümüzde, sosyal sorunlar “bireyselleştirilme” ve yoksul bireyler “ötekileştirilme” eğilimindedir. Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, sosyal hizmet uzmanlarını tüm bu eğilimlere meydan okumaya, yoksulluğa karşı direnmeye, yoksulluğa direnen bireylerin mücadelesine katılmaya ve sosyal hizmet uygulamasını bir sosyal adalet aracı olarak yeniden şekillendirmeye çağırılmaktadır.

Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, sosyal hizmet uzmanlarının toplumun profesyonel müdahaleleri kontrol etmek için tasarladığı normatif sınırlara meydan okuduğu ve bu sınırlamaları özgürleştirici ve insan merkezli yollarla yeniden yapılandırdığı geniş bir bakış açısına sahiptir. Hatta sosyal hizmet eğitiminde yoksulluğa duyarlı bir pedagojinin benimsenmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Örneğin; Roets vd. (2020) sosyal hizmet ve eğitim bilimleri alanında bir grup yüksek lisans öğrencisi ile gerçekleştirdikleri araştırmada; yoksulluğa duyarlı pedagojinin ve eğitimin, öğrencilerin yoksulluğa ilişkin kişisel ve genel fikirleri eleştirel bir şekilde yapı sökümü uğratma, çevreleri ve daha geniş tarihsel ve sosyo-politik bağlamla ilgili olarak “bir duruş sergileme (öz-konulandırma)” ve öğrencilerin kendilerini bu bağlamda konumlandırmasına teşvik ettiğini kanıtlamıştır. Bu bağlamda; sosyal hizmet uzmanlarının öz-konulandırma yaparak sosyal hizmet uygulamalarına dahil olması, yoksullukla ilişkili öz-farkındalığın geliştirilmesi adına sosyal hizmet eğitimcilerinin, sosyal hizmet eğitimine başlanan ilk dönemden itibaren öğrencilerin “adalet” duygusunu geliştirmeye ve sosyo-politik bir duruş benimsemesine yardımcı olması önemlidir.

Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması açısından bu çalışmada, her ne kadar teorik boyuta odaklanılmış olsa da sunulan bu teorik temelin aslında yerleşik ve somutlaşmış bir dayanağı da mevcuttur. Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, 2016 yılında İsrail Çalışma, Sosyal İlişkiler ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından sosyal hizmet departmanlarında öncü bir model olarak benimsenmiştir. Ayrıca, paradigma, İsrail’de yüzden fazla sosyal hizmet departmanında ve çocuk koruma programları gibi çeşitli programların ana mesleki çerçevesi olarak uygulanmaya devam etmektedir (Krumer-Nevo vd., 2019; Saar-Heiman, 2019). Öte yandan, Cohen-Rimer (2022) tarafından ortaya konan yakın tarihli bir çalışmada, Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının yoksullukla ilgili yasa yapma süreçlerine dahil edilmesi ve refah alanında yoksulluğa duyarlı bir mevzuat ortaya koymanın önemi üzerinde durulmuştur. Tüm bu örnekler, Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının teori ve uygulamayla bütünleşik bir sistemde ele alınabileceğini göstermektedir. Bu temelde; Türkiye’deki sosyal hizmet kurumlarında veya programlarında da içinde yaşanan toplumun ve kurumsal yapıların özellikleri de göz önünde bulundurularak Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigmasının uygulamaya geçirilmesi için bir başlangıç yaratmak adına pilot çalışmalar yapılandırılabilir. Bu pilot çalışmalar aynı zamanda, Türkiye’deki sosyal politikaları geliştirici bir örnek sunabilir.

Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması, Türkiye’deki sosyal hizmet araştırmalarında yansımaları henüz bulamamıştır. Bununla birlikte paradigmaya yalnızca, Türkiye’de sosyal hizmet ve yoksulluk alanında ortaya konan az sayıda çalışmanın (bkz. Başer ve Kıriloğlu, 2020) teorik çerçevesinde yer verildiği, ancak Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet

Paradigmasının düşünsel, teorik ve uygulamaya dönük boyutlarını bir arada irdeleyen bir çalışmanın mevcut olmadığı görülmüştür.

Ortaya konulan bu çalışmanın öncülüğünde, Yoksulluğa Duyarlı Sosyal Hizmet Paradigması temelinde ortaya konulacak başka bilimsel çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Sonuç olarak; sosyal hizmet mesleğine ve disiplinine sunabileceği potansiyel katkılar göz önünde bulundurularak bu konudaki çalışmaların sayısı artırılmasının, sosyal hizmetin teorik ve uygulamaya yönelik alt yapısını daha da güçlendireceği düşünülmektedir.

5. ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Addams, J. (2006). *Twenty years at hull house with autobiographical notes*. Chicago: Dodo Press.
- Albayrak, H. (2021). Eleştirel sosyal hizmet teorisi ve uygulaması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 383-401. doi: 10.33417/tsh.791666
- Alcock, P. (1997). *Understanding poverty*. Basingstoke: Macmillan.
- Başçılar, M. & Taşci, A. (2018). İş yükü ve iş tatmini arasındaki ilişki: sosyal hizmet uzmanları üzerine bir araştırma. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, (4), 330-344.
- Başer, D. & Akçay, S. (2019). Araçsal akıl ve sosyal hizmet: bürokrasi ve yönetimsellik bağlamında bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(3), 1033-1051. doi: 10.33417/tsh.622596
- Başer, D., Kalaycı Kırılıoğlu, H. İ., & Kırılıoğlu, M. (2017). Sosyal hizmet ve Bauman: Sosyal adalet. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (2), 1007-1020. doi: 10.17218/hititsosbil.336916
- Başer, D. & Kırılıoğlu, M. (2020). Türkiye'deki sosyal yardım sistemine yönelik sosyal hizmet uzmanlarının deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1486-1513. doi: 10.33417/tsh.732889
- Buz, S. & Ayyıldız, A. A. (2019). Sosyal hizmette toplum merkezleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30 (1), 187-212. doi: 10.33417/tsh.516802
- Brogan, A. P. (1932). Philosophy and the problem of value. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*, 6, 105-129. doi: 10.2307/1483020
- Campbell, C. (2003). *Anti-oppressive social work: Promoting equity and social justice*. Halifax, NS: Author.
- Cohen-Rimer, Y. (2022). Participation in welfare legislation—A poverty-aware paradigm. *Regulation & Governance*. doi: 10.1111/rego.12451
- Davis, A., & Wainwright, S. (2005). Combating poverty and social exclusion: Implications for social work education. *Social Work Education*, 24, 259–273.
- Dominelli, L. (2002). *Anti-oppressive social work theory and practice*. NY: Palgrave Macmillan.
- Ferguson, I., & Woodward, R. (2009). *Radical social work in practice: Making a difference*. Portland, OR: Policy Press.
- Fook, J. (2002). *Social work: Critical theory and practice*. London, UK: SAGE Publications.
- Forde, C., & Lynch, D. (2014). Critical practice for challenging times: Social workers' engagement with community work. *The British Journal of Social Work*, 44(8), 2078–2094. doi:10.1093/bjsw/bct091
- Foucault, M. (1986). *Cinselliğin tarihi 1*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Garrett, P.M. (2002). Social work and the just society: diversity, difference and the sequestration of poverty. *Journal of Social Work*, 2(2), 187-210. doi: 10.1177/146801730200200205
- Geuss, R. (2002). *Eleştirel teori Habermas ve Frankfurt Okulu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Gil, D. G. (1998). *Confronting injustice and oppression: concepts and strategies for social workers*. New York, NY: Columbia University Press.
- Gitterman, A., & Germain, C. B. (2008). *The life model of social work practice: advances in theory and practice (Third Edition)* (3rd ed.). Columbia University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.7312/gitt13998>
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In *Handbook of qualitative research*. (pp. 105-117). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc.
- Gülenç, K. (2015). *Frankfurt Okulu eleştirisi, toplum ve bilim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Harvey, D. L., & Reed, M. (1992). Paradigms of poverty: a critical assessment of contemporary perspectives. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 6(2), 269–297.
- Healy, L. M. (2005). *Social work theories in context: creating frameworks for practice*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Heron, J., & Reason, P. (1997). A participatory inquiry paradigm. *Qualitative Inquiry*, 3(3), 274-294. doi: 10.1177/107780049700300302
- Ife, J. (2012). *Human rights and social work towards rights-based practice* (Third edition). New York: Cambridge University Press.
- İçağasıoğlu Çoban, A., & Buz, S. (2018). Eleştirel teori: gelişimi, kabulleri ve sosyal hizmette kullanımı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 19(1), 71-88.
- Jubb, P.B. (1999). Whistleblowing: a restrictive definition and interpretation. *Journal of Business Ethics*, 21(1), 77-94. doi: 10.1023/a:1005922701763
- Kartal, R.N. (2021). Gerçekler ve illüzyonlar ekseninde eleştirel (critical) teori/yaklaşım. *Asya Studies*, 16, 195-213. doi: 10.31455/asya.895617
- Kincheloe, J.L. (2005). *Critical constructivism primer*. New York, NY: Peter Lang Publishing.
- Knight, L.W. (2014). *Jane Addams: eylemci bir ruh*. Ankara: Ayizi Yayınları.
- Krumer-Nevo, M., & Lev-Wiesel, R. (2005). Attitudes of social work students toward clients with basic needs. *Journal of Social Work Education*, 41(3), 545-556. doi: 10.5175/JSWE.2005.200303137
- Krumer-Nevo, M., Slonim-Nevo, V. & Hirshenzon-Segev, E. (2006). Social workers and their long-term clients, *Journal of Social Service Research*, 33 (1), 27-38, doi: 10.1300/J079v33n01_03
- Krumer-Nevo, M., Weiss-Gal, I., & Monnickendam, M. (2009). Poverty-aware social work practice: A conceptual framework for social work education. *Journal of Social Work Education*, 45(2), 225-243. doi: 10.5175/jswe.2009.200600144
- Krumer-Nevo, M., Weiss-Gal, I., & Levin, L. I. A. (2011). Searching for poverty-aware social work: discourse analysis of job descriptions. *Journal of Social Policy*, 40(2), 313-332. doi:10.1017/s004727941000053x
- Krumer-Nevo, M. (2016). Poverty-aware social work: a paradigm for social work practice with people in poverty. *British Journal of Social Work*, 46(6), 1793-1808. doi: 10.1093/bjsw/bcv118
- Krumer-Nevo, M. (2017). Poverty and the political: wresting the political out of and into social work theory, research and practice. *European Journal of Social Work*, 20(6), 811-822. doi: 10.1080/13691457.2017.1318264
- Krumer- Nevo, M., Meir, A., & Weisberg-Nakash (2019). Poverty-aware social work: application of the paradigm in social service departments during 2014-2018. *Social Security Israel Journal of Social Policy*, 106, vii.
- Kuhn, T. (1970). In the structure of scientific revolutions. *American Journal of Physics*, II (7). University of Chicago Press. doi: 10.7208/chicago/9780226458106.001.0001
- Lane, S. R., Ostrander, J., & Smith, T. R. (2018). 'Politics is social work with power': training social workers for elected office. *Social Work Education*, 37(1), 1–16. doi: 10.1080/02615479.2017.1366975
- Lewis, O. (1965). *İşte hayat: Yokluk kültürü içindeki bir Porto Rikolu aile üzerine inceleme*. İstanbul: E Yayınları.

- Lewis, O. (1966). The culture of poverty. *Scientific American*, 215(4), 19-25.
- Lister, R. (2004). *Poverty*. Cambridge: Polity Press.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- O'Connor, M.K. (1998). *Social work constructivist research* (1st ed.). New York: Routledge. doi: 10.4324/9780203765142
- Özdoğan, F. (2010). Yoksulluk kültürü yaklaşımı üzerine bir değerlendirme. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 1, 97-115.
- Parrott, L. (2014). *Social work and poverty: A critical approach*. Bristol, England: Policy Press.
- Reisch, M., & Jani, J. S. (2012). The New Politics of Social Work Practice: Understanding Context to Promote Change. *The British Journal of Social Work*, 42(6), 1132–1150.
- Roets, G., Van Beveren, L., Saar-Heiman, Y., Degerickx, H., Vandekinderen, C., Krumer-Nevo, M., . . . Roose, R. (2020). Developing a poverty-aware pedagogy: from paradigm to reflexive practice in post-academic social work education. *British Journal of Social Work*, 50(5), 1495-1512. doi: 10.1093/bjsw/bcaa043
- Saar-Heiman, Y., Lavie-Ajayi, M., & Krumer-Nevo, M. (2017). Poverty-aware social work practice: service users' perspectives. *Child & Family Social Work*, 22(2), 1054-1063. doi: 10.1111/cfs.12325
- Saar-Heiman, Y. (2019). *Poverty aware social work in the child protection system: relationship, power, and social context* (PhD). Ben-Gurion University, Beer-Sheva.
- Sarup, M. (1995). *Post-yapısalcılık ve postmodernizm*. Ankara: Ark Yayınevi.
- Schroeder, M. (2012). Value theory. The Stanford encyclopedia of philosophy. Editor: Edward N. Zalta Erişim Adresi: <https://leibniz.stanford.edu/friends/preview/value-theory/> Erişim Tarihi: 01.11.2021.
- Sheedy, M. (2013). *Core themes in social work: power, poverty, politics and values*. Maidenhead: Open University Press.
- Stoeffler, S. W. (2019). Social work and poverty: A critical examination of intersecting theories. *Social Development Issues*, 41(2), 21-32.
- Strier, R., & Binyamin, S. (2010). Developing anti-oppressive services for the poor a theoretical and organisational rationale. *The British Journal of Social Work*, 40(6), 1908-1926. doi: 10.1093/bjsw/bcpl22
- Tuncay, T., & İl, S. (2006). Sosyal hizmette baskı karşıtı uygulama sosyal adalet paradigması temelinde bir özgürleştirme pratiği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 17(2), 59-72.
- Turner, F. J. (2011). *Social work treatment: Interlocking theoretical approaches* (5th ed.). New York, NY: Oxford University Press.
- Ünal, S. (2018). İrksal temelli ayrımcılığın yeni görünmez yüzü: kültürel karşılaşmalar ve mikro-saldırganlıklar. *International Journal of Social Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(28), 3288-3308. doi: 10.26450/jshsr.726
- Waldegrave, C. (2005). "Just Therapy" with families on low incomes. *Child Welfare: Journal of Policy, Practice, and Program*, 84(2), 265–276.
- Ward, N. (2009). Social exclusion, social identity and social work: analysing social exclusion from a material discursive perspective. *Social Work Education*, 28 (3), 237–252. doi: 10.1080/02615470802659332

Practice Method from a Social Work Perspective in Alcohol and Substance Addiction: Motivational Group Work

Alkol ve Madde Bağımlılığında Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Bir Uygulama Yöntemi: Motivasyonel Grup Çalışması

Safiye Elif CIBIR ⁽¹⁾

Cited/Atf: Cibir, S.F. (2022). Alkol ve Madde Bağımlılığında Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Bir Uygulama Yöntemi: Motivasyonel Grup Çalışması, *Uluslararası Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 241-252.

ABSTRACT

Addiction is a problem that affects the individual in terms of health, social and psychological aspects. Although the causes of addiction differ, they are associated with poverty, crime, peer relations and psychological problems. This problem can prevent the person from making decisions, sustaining his life, and improving himself. The termination of addiction is basically permanent with the desire and motivation of the person. Social workers working in the field of addiction implement different practices and methods in cooperation with individuals to ensure full and whole recovery. Addiction treatments can be diversified with medical and psychological support. Most studies state that mixed treatments are more beneficial than single-channel treatment forms. Treatments with groups as well as treatments with individuals ensure that the healing is permanent. The motivational interview technique used in groups reveals the recovery ambivalence of individuals receiving addiction treatment and supports determination. Studies in this area reveal that the application of motivational interviewing in dependent groups is positively effective and provides a sustainable improvement in the lives of individuals. For this reason, this study is presented as a compilation to reveal the effectiveness of the motivational interview technique used in dependent groups

ÖZET

Bağımlılık bireyi sağlık, sosyal ve psikolojik açılardan etkileyen bir sorundur. Bağımlılığın sebepleri farklılaşmakla birlikte yoksulluk, suç, akran ilişkileri ve psikolojik sorunlarla ilişkilendirilmektedir. Bu sorun kişinin karar verme, yaşamını sürdürme, kendini geliştirmesini engelleyebilmektedir. Bağımlılığın sonlandırılması ise temelde kişinin isteği ve motivasyonu ile kalıcı olmaktadır. Bağımlılık alanında çalışan sosyal hizmet uzmanları bireylerle iş birliği halinde iyileşmenin tam ve bütün anlamda sağlanması için farklı uygulama ve yöntemleri hayata geçirmektedirler. Bağımlılık tedavileri medikal ve psikolojik desteklerle çeşitlenebilmektedir. Çoğu araştırma karma tedavilerin tek kanaldan tedavi biçimlerine göre daha faydalı olduğunu ifade etmektedir. Bireyle yapılan tedaviler kadar gruplarla gerçekleştirilen tedaviler de iyileşmenin kalıcı olmasını sağlamaktadır. Gruplarda kullanılan motivasyonel görüşme tekniği bağımlılık tedavisi gören bireylerin iyileşmeye dair ambivalansını (kararsızlığını) ortaya çıkarır ve kararlılığı desteklemektedir. Bu alandaki çalışmalar motivasyonel görüşmenin bağımlı gruplarda uygulanmasının pozitif yönde etkili olduğunu ve bireylerin yaşamında sürdürülebilir bir iyileşmeyi sağladığını ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma da bu nedenle bağımlı gruplarda kullanılan motivasyonel görüşme tekniğinin etkinliğini göz önüne sermek için derleme olarak sunulmuştur

ARTICLE HISTORY

Received :22.06.2022
Accepted :27.09.2022
Published :30.09.2022

KEYWORDS

Social work, Motivational interview, Group work, Addiction

MAKALE TARİHİ

Geliş :22.06.2022
Kabul :27.06.2022
Yayımlama :30.09.2022

ANAHTAR KELİMELER

Sosyal hizmet, Motivasyonel görüşme, Grup çalışması, Bağımlılık

¹ Doktora öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Bölümü, cibirelif@gmail.com

GİRİŞ

Bağımlılık, bireyin herhangi bir maddeyi sağlık, sosyal, psikolojik ve ekonomik açılardan tüm zararlarına rağmen kullanmaya devam etmesi ve yaşamını olumsuz yönde etkilemesi olarak bilinmektedir. Bağımlılık bilişsel kökenli olarak beyinin işleyişini etkilemekte ve kullanımla birlikte bağımlılık yapıcı maddeye duyulan gereksinim de gittikçe artmaktadır. Bu durum birey için fiziksel, duygusal, psikolojik ve toplumsal sorunlara sebebiyet verebilmektedir. Madde bağımlılığı sonucunda ekonomik bir faktör olarak yoksullaşma, maddeyi temin etmek için suça yönelme, sosyal yaşamdan geri kalma ve işsizlik, irade/ kontrol sorunları görülebilmektedir.

Bağımlılığın sosyal yaşamı etkileyen varlığı bağımlılığa yönelik tedavilerin çeşitlenmesi ve güçlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bunun için bireyle yapılan tedavileri güçlendirecek ve özellikle de grupları hedef alan tedavi yöntem ve çeşitliliklerinin güçlendirilmesi ön plana çıkmaktadır. Tedavilerin medikal olarak ilaçlarla ve psikolojik olarak ise danışmanlık sunan desteklerle gerçekleştirildiği durumlarda daha kalıcı etkileri olduğu bilinmektedir. Tedavinin sürekliliği teknik ve etkileri sürekli olan yöntemlerin kullanılması ile doğrudan bağlantılı olmaktadır. Burada en önemli nokta kişinin bağımlılığa yönelik farkındalığının geliştirilmesi ise ilgilidir. Yani birey, alkol ya da maddeyi bırakmaya istekli olmalı yahut bırakamama konusundaki ambivalansını (kararsızlığını) fark edebilmelidir. Eğer alkol ve madde kullanımının negatif etkilerinin farkına varılır ve bırakma konusunda bireysel hedefler güçlendirilirse iyileşmenin de sürdürülebilir olacağı düşünülmektedir. Sosyal hizmet uzmanları bağımlı gruplarla doğrudan ve dolaylı olarak çalışan profesyoneller olarak bütüncül iyileşmeye öncülük etmektedir. Bireyin başkalarından bağımsız olmalarını destekleyen, kendine yeterli ve güçlü noktalarına odaklanarak sosyal işlevselliği sağlamaya yönelik kapsayıcı müdahale programları planlanır, uygulanır, sonlandırılır ve izlenir. Medikal tedavinin desteklenmesi ve danışmanlığın farklı uygulama çerçeveleriyle sunulması da oldukça önemlidir. “Motivasyonel Görüşme” de işlevsel bir ilişki ağının kurulmasını desteklerken alkol ve madde bağımlılığı konusunda gruplarla gerçekleştirildiğinde etkili olmaktadır. Tekniğin yönteminde, ambivalansın (kararsızlığın) kaldırılması, lider ve üyeler arasında olumlu kabul, güçlendirme, empati, destekleme, yansıtma ve duyguları anlama ile birlikte grubun iyileşmesi ayrıca kalıcı bir tutum geliştirilmesi de ön plandadır. Motivasyonel görüşmenin bağımlı gruplarla kullanıldığı birçok araştırmada bu tekniğin belirli periyotlardaki kontrollerde bağımlılığın bırakılmasında etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Doğası gereği kısa süreli ve çözüm odaklı bir teknik olan motivasyonel görüşme doğrudan soruna ve sorunun ortaya çıkardığı etkilere odaklanarak bireyin daha sağlıklı bir yaşama sahip olması için kullanılması gereken bir teknik olarak ifade edilmektedir. Bu durum ilgili literatürde de vurgulanması gereken ve uygulamaları geliştirecek bir bakışı ortaya çıkardığından önemli görülmüştür. Bu sebeple de çalışmanın amacı motivasyonel görüşme tekniğinin bağımlı gruplarda kullanımı ve etkilerinin ön plana çıkarılması olarak belirlenmiştir.

1. ALKOL VE MADDE BAĞIMLILIĞINA BİR BAKIŞ

Bağımlılık; bireylerin, ailelerin, toplulukların davranış düşünce ve kapasitelerini etkileyen bir sorun olarak karışımıza çıkmaktadır. Farklı risk faktörlerinin tetiklemesiyle meydana gelen ve sonucunda “bağımlılık” şeklinde yaşamı etkileyen bu durum bireyin yaşamını ciddi ölçüde etkilemektedir. Literatürde bağımlılık; “Zevk alma ve içsel bir motivasyonla sorunlarda uzaklaşma işlevi görebilen bir davranışın, önemli olumsuz sonuçlarına rağmen devam edilerek yaşamı etkilemesi ile karakterize edilen bir örüntü içinde ele alınan bir süreç” olarak belirtilmektedir (Goodman, 1990).

Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi Şube Müdürlüğü 2021 yılı raporu madde kullanımına ilişkin birçok istatistiksel veri sunmuştur. Rapora göre, yaklaşık 207 bin şüpheli ile yapılan bir çalışmada ortalama 24 bin kişi hayatının herhangi bir döneminde madde kullandığını ifade etmiştir (Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi Şube Müdürlüğü, 2021). İHH (İnsani Yardım Vakfı) tarafından gerçekleştirilen “Madde Bağımlılığı ve Bağımlılıklarla Mücadelede Sivil Toplumun Rolü” adlı saha araştırması

raporunda ortalama 10 milyon kişinin madde ve davranış bağımlısı, yaklaşık 2 milyon kişinin ise uyuşturucu madde bağımlılığı olduğu ifade edilmektedir (Atalay, 2020).

WHO (World Health Organization/Dünya Sağlık Örgütü) tarafından yapılan açıklamalara göre alkol bağımlılığı diğer bağımlılık türleri arasında en çok karşılaşılanlar arasında 4. sırayı almaktadır (<https://www.who.int/> Erişim tarihi 17.09.2022). Bağımlılığın yaygınlığı bireyi, ailesini ve sosyal çevresini oldukça etkilemektedir (Bliuc, Doan ve Best, 2018). Küresel anlamda da çalışmaların sürdürüldüğü, mücadelenin de önem kazandığı bağımlılık *modern kölelik* olarak görülmekte bireyin özerkliğini ve özgürlüğünü ortadan kaldıran aynı zamanda bireyi kendinden yoksun bırakan bir durum olarak görülmektedir (Balseven vd. 2002).

Ruhsal bozukluklar içindeki istatistiksel bulguların açıklamalarını yapan Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı/ DSM (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders) zaman içinde bağımlılık konusunu farklı şekillerde işlemiştir. İlk basımda; sosyopatik kişilik bozukluğu tanımlaması yapılırken ikinci baskıda bu tanım sürdürülmüş, üçüncü basımda madde kötüye kullanımı ve madde bağımlılığı ayrı başlıklar olarak değerlendirilmiş dördüncü basımda ise tanımlamada hiyerarşik bir yaklaşım ele alınmıştır. DSM-V'de madde kullanımı ile ilişkili bozukluklara neden olan maddeler çeşitlendirilmiş ayrıca madde kullanım bozukluğu, madde bağımlılığı ve madde kötüye kullanımı olarak ayrıştırılmış, remisyon süreçleri açıklanmış, bağımlılığın şiddetine göre (belirtilere uyma) tanımlama derecesi belirlenmiş ve daha açık anlaşılır bir sınıflandırma yapılmıştır (Güleç, Köşger ve Eşsizoglu, 2015).

Bağımlılığın tedavi aşaması ise psikolojik ve sosyal açıdan maddeye yönelme durumunu düzenlemek adına kişinin iradesiyle başlatılan ve kendi kendini kontrol eden bir dış eyleme dönüşmesi olarak düşünülmektedir. Literatür madde kullanımının sebeplerini; psikososyal ve biyolojik faktörler olarak çeşitlendirmektedir. Sosyal faktörler; akran baskısı, rol model görme, kolay ulaşım, aile sorunları, kültürel/ dini sebepler, sosyal desteğin azlığı, kentleşme iken psikolojik faktörler; itaatsizlik, merak, düşük kontrol, duygu arayışı, düşük benlik saygısı, stres yönetimi sorunu, kayıp, travma, kaygı ve biyolojik faktörler ise genetik yatkınlık ve aile geçmişi, ilaç etkileri ve biyokimyasal faktörlerdir (Sahu ve Sahu, 2012). Sosyal hizmet uzmanları da bağımlılıkla çalışan profesyoneller olarak bireyin sosyal işlevselliğini geliştirmek adına bahse konu tüm bu faktörlerin iyileştirilmesi için uygulamalar yapmaktadır. Sosyal hizmet uzmanlarının bağımlılıkla ilgili çalışmalarını birey/aile ve grup bazında ele alan değerlendirmeler vardır. Bireyle çalışırken bireyin madde kullanımını yadsıyabileceğini göz önüne alarak kişisel sorunlarla madde bağımlılığı ilişkisini belirleyebilmeyi, aile ile çalışırken bağımlılığı besleyen sağlıksız işleyişlerin anlaşılmasını sağlamayı ve gruplarda da izolasyon duygusunun azaltılarak iyileşme motivasyonunun kullanılmasını ön plana almaktadırlar (Mutlu, 2015).

Bazı kişisel özelliklerin maddeyi kullanma, bağımlı olma, bağımlılığı sürdürmeyle olan bağlantısı araştırmalara konu olmuştur. Ancak fark edilmelidir ki bireyin kişilik özellikleri, karakteristik niteliği alkol ve madde bağımlısı olması için risk faktörü oluşturuyorsa bu aynı zamanda önleyici bir yol olarak da görülebilmelidir. Hatta yapılan çalışmalar (Bona, vd. 2004) kişinin seçtiği maddenin bile kişiliğiyle bağlantılı olduğunu öne sürmektedir. Örneğin eroin kullanım bağımlılarının alkol bağımlılarına göre yenilik arayan ve kendini yönetebilen, %76 oranında da keşifsel uyarılmışlığın daha yüksek olduğu, duygusal, az endişeli, daha sorumlu oldukları görülmüştür. Aynı çalışma tedavi arayan her iki grup için eroin bağımlılığında daha hızlı, alkol bağımlılığında ise daha klasik bir detoks tedavisi uygulanabileceğini de açıklamıştır.

Alkol ve madde bağımlılığında yalnızlık, kayıp ve travmalar, aile ve sosyal çevreyle ilişkisel sorunlar, psikolojik sorunlar ve fiziksel sağlık durumu etkileyen deneyimler, cinsiyet, yaş ve bireysel faktörler gibi içsel ve dışsal risk faktörlerinin olduğundan bahsedilmektedir (Santora, vd. 2021). Alkol ve madde bağımlılığında genç nüfusun yoğun olduğu bölgelerde risk faktörleri arasında ekonomik yetersizliklerden, gençlik döneminde riskli davranışların varlığından, bölgesel özelliklerden, cinsiyet ve etnik farklılıklardan bahsedilmektedir (Bailey ve Williams, 2006).

2006 yılında 4 bine yakın lise öğrencisiyle yapılan bir çalışmada arkadaş çevresi içinde madde kullananların varlığının madde kullanma riskini artırdığı (6 kat) ortaya koymuş arkadaş etkisinin önemi böylece gün yüzüne çıkmıştır (Erdem, 2006). Yapılan çalışmalarda madde kullanımının birey, aile ve sosyal çevre koşullarında ilişkisel ve davranışsal risk barındırabileceği belirtilirken müdahalenin kamusal, hukuki, eğitim, sağlık sektörlerini de içerecek şekilde bütüncül olması gerektiğine vurgu yapılmakta; okul, aile, toplum ve medya odaklı çok boyutlu önleyici faaliyetlerin geliştirilmesi önerilmektedir (Albayrak ve Balcı, 2014).

Madde kullanımının sonuçları arasında görülen yoksunluk ya da bağımlılık belirtileri çeşitlenmekte ve 3 başlıkta incelenmektedir. Bunlar; fiziksel (uyku sorunları, yeme bozuklukları vb.) davranışsal (öfke, duyarsızlaşma, toplum kurallarından uzaklaşma, şiddet) ve bilişsel (iradeye bağlı karar almada sorunlar, hafıza sorunları, kapasite değişimleri vb.) açıdan kişinin aynı zamanda yaşadığı toplum içinde etiketlenmesine ekonomik ve sosyal çevreye bağlı sorunlar yaşamasına da neden olabilmektedir. Madde bağımlılarıyla yapılan bir araştırma sonucunda bağımlılar süreç boyunca etiketleme, tıbbi sorunlar, psikolojik, sosyal, yasal ve ekonomik sorunlar yaşadıklarını belirtmişler tedaviye de yine yaşadıkları bu sorunları çözme motivasyonu katıldıklarını belirtmişlerdir (Akbaş, Mutlu, 2016).

2011 yılında üniversite öğrencilerinde sigara, alkol ve uyuşturucu madde kullanımının yaygınlığını ve sonuçlarını araştıran bir çalışmada şiddete uğrama ve şiddet uygulama, bağımlılık yapıcı madde kullananlarda kullanmayanlara göre daha yüksek, uçucu madde kullananlarda kullanmayanlara göre kaygı puanları daha yüksek, sosyal destek puanları ise daha düşük bulunmuştur (Turhan, vd. 2011). Madde kullanımını ve suç ilişkisini inceleyen başka bir çalışmada ise 2627 lise öğrencisine ulaşılmış, uyuşturucu madde kullanımı ile suç işleme ilişkisi arasında pozitif bir korelasyon ilişkisi bulunmuş, madde kullanımı ile öfke/şiddet davranışlarının ortaya çıktığı, suç davranışına neden olan önemli etkenler arasında da “suç işleyen arkadaş grubuna sahip olma” görülmüştür (Altuner vd. 2009).

2.SOSYAL HİZMET VE MADDE BAĞIMLILIĞINDA GRUP ÇALIŞMASI ÖRNEKLERİ: “MOTİVASYONEL GÖRÜŞME”

Sosyal hizmet; dezavantajlı grupların ferahı başta olmak üzere, bireyin sosyal yaşamını etkileyen tüm olgu ve olaylara müdahale etmektedir. Mesleki rol ve işlevler güçlendirme, savunuculuk, eğitici, kolaylaştırıcılık, yönlendirme, aracı olma gibi başlıklardan oluşmaktadır. Temel hedef bireyin psiko-sosyal açıdan kendine yeterli ve sosyal yaşamında işlevsel olmasını sağlamaktır. Bunun için de gerek bireysel gerek grup bazlı gerekse de toplumsal uygulamalar gerçekleştirilebilmektedir. Alkol ve madde bağımlılığı da sosyal hizmet uzmanlarının ortak paydada bulunduğu ve sosyal hizmet uzmanlarının iş birliği içinde çalışma gayreti gösterdiği müracaatçı gruplarındandır.

Alkol ve madde bağımlılığı sosyal hizmet uygulama alanlarından biridir. Bireyin yaşadığı sosyal çevre içindeki statüsü, işlevselliği, bütüncül anlamda sağlığı göz önünde alınarak bağımlılık tedavisi sosyal hizmet uzmanlarınca çok boyutlu stratejilerle uygulanabilmektedir. Sosyal hizmet bakış açısına göre müdahale, kişinin bağımlılığını sonlandırmak, yeniden kullanım süresini uzatmak bu açıdan sosyal koşulları iyileştirmek olurken bu açıdan bireyle çalışmak kadar grupların organize edilmesi, kendine yardım gruplarının oluşturulması ve psiko-sosyal müdahalenin danışmanlık, kaynak buluculuk, eğitici gibi mesleki işlevlerle güçlendirilmesi beklenmektedir (Polat, 2014).

Alkol ve madde bağımlılığıyla çalışırken insanla bütün olarak ilgilenme, güçlü yönleri odaklanma, katılımı üst düzeye çıkarma, sorun çözme becerilerini geliştirme gibi bazı rehber ilkeleri göz önünde bulundurma ön plandadır. Sosyal hizmet uzmanının yaptığı motivasyonel görüşmelerin bireyde bağımlılığa dair farkındalığı geliştireceği ancak alışkanlıkların yansımaları olan patolojik yadsıma, rasyonalizasyon, kendini kandırmanın süreç içinde yaşanabilecek aksaklıklar olduğu ifade edilse de “*isteyerek bırakma*”nın ön planda tutulması gerektiği belirtilmektedir (Sheafor ve Horejsi, 2014).

Madde kullanımı yalnızca “*maddeyi kullanmakla*” ilgili olmayıp devamında birbirine bağlı zararlı davranışlar ve bu zararlı davranışlar sonucu tüm yaşamı etkileyen bir süreci meydana getirmektedir. Kişinin madde kullanımına ya da maddeyi kötüye kullanımına yönelmesindeki sebepler farklılık gösterse de bağımlılık aslen bir seçime dayalıdır. Bireylerin bağımlılığa sebebiyet veren davranışlarındaki değişimi nasıl gerçekleştirecekleri ve aynı zamanda bunu da nasıl sürdürülebilir kılacakları tedavi sürecinin ve rehabilitasyonun kalıcılığının temelini oluşturmaktadır.

Bahse konu davranış değişimi literatürde genellikle bazı aşamalar ile karakterize edilir. Bunlar;

- Herhangi bir değişikliğe hazır olunmayan ön düşünme aşaması,
- Yakın gelecekte değişimi düşünme aşaması,
- Davranış değişimine ilişkin kesin planların yapıldığı aşama,
- Planların eyleme geçildiği ve değişimin gerçekleştiği aşama,
- Yeni bir davranış kalıbının kurularak sürdürüldüğü aşamadır (Kouimtsidis, 2016).

Bağımlılık tedavisinde önemli bazı noktalar vardır. Bunlar arasında bireyin kişilerarası ilişkileri, baskın duyguları, temel ihtiyaçları ve ihtiyaçlarını karşılama becerisi, sosyal ve kişisel çatışmaları ve genel /özel inançları, farkındalığın desteklenmesi, sorun çözme becerisinin geliştirilmesi ile teşvik ve bağımlılık yapan maddeden ayrı kalmak için etkili stratejilerin kullanılmasının öğretilmesi vardır (Goodman, 1990).

Sosyal hizmet uygulamalarından birisi grup çalışmalarıdır. Bir uygulama yöntemi olan grup çalışmaları insan gruplarının sosyal gereksinimlerini çözmek ve sorunlarının çözümlenmesinde kullanılmaktadır (Bulut, 2013). Grup çalışmaları planlama, başlangıç, değerlendirme, gelişme ve sonlandırma aşamalarını takip eder ve grup içinde dinamiğin oluşturulması için üyelerin istekliliği, kararlılığı, amacın uygunluğu, değişme gayreti ve sürecin planlı yürütülmesi ön planda tutulur.

Grup çalışmalarının hazırlanma aşamalarına bakıldığında; katılımcıların “ne umduklarını” anlamak oldukça önemliken ayrıca grubun toplanma süresi ve yeri, oturma sayısı ile kullanılacak muhtemel ekipmanlar da mutlaka düzenlenmelidir. Genellikle ilk oturumlar hem grubun amacının anlaşılması hem de üyelerin kişisel amaçlarına açıklık getirilmesi açısından açık bir şekilde yapılandırılır. Gizlilik, kurallar üyelerle birlikte oluşturulur. Sonraki süreçler bu amaçlara ulaşmak için ne tür uygulamaların gerekli olduğunu ortaya çıkarmayla ilgilidir. Oturumlar genelde ısınma ve selamlama konuşmaları ile başlarken önceki toplantıdan değerlendirmelerin alınması, oturma temasının belirlenmesi, buna uygun duygu-görüş-değerlendirme ve grup aktivitelerinin yapılması ile sürer ve kapanış değerlendirmesi ile tamamlanmaktadır. Genel olarak liderden beklenen grup oturumlarını amaca uygun kontrol edebilmesidir. Lider bağımlı gruplarda dinleyici olarak aktarıma önem veren, destekleyici nitelikte üyelerin kararsız kaldıkları duygularına açıklık getirmeyi amaçlamalıdır. Grup çalışmaları küçük sosyal sistemleri oluşturduğundan bu yapıda üyelerin kimlik kazanmaları ve “bağımlı” etiketinden uzaklaşmaları için oldukça değerli süreçleri de meydana getirebilmektedir (Breen,2017).

Bağımlılıkla ilgili tedavi süreçlerini; sosyal destek sağlayan terapötik ilişkilerin, destek gruplarının, akran motivasyonunun olumlu olarak desteklediği görülmüştür. Biyo-psiko-sosyal yaklaşımı temel alan tedavilerde bağımlılıkla çalışma bir “*kurtarma*” görevi gibi görüldüğü için yaklaşımın yalnızca aile üyeleriyle sınırlı kalmadan sosyal çevre ve akranları da dahil etmesi gerektiği ön plana çıkmaktadır. Grup çalışmaları madde ve alkol bağımlılığı için bireysel ve medikal tedaviyle aynı ölçekte olmamakla birlikte bu tedavileri destekleyen bir yöntem olarak da ortaya çıkmaktadır. Alkol ve madde bağımlılığı tedavilerinde oluşturulan destek grupları genel anlamda ortak problemi olan bireylerin belirli bir yer ve zamanda planlı olarak bir araya gelerek deneyimlerini paylaştıkları grup müdahalelerindedir. Oluşum ve devamlılığı farklı koşullar altında meydana gelen bu gruplarda kimi zaman bir lider olurken kimi zaman da grup içinde üyeler alacakları roller ile liderlik yapabilmekte, gruba göre normlar oluşturulabilmektedir.

Grup çalışması bağımlılık konusunda sıklıkla medikal tedaviye destekçi bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Grup müdahalesinin aşamaları önemlidir. Öncelikle “amacın” belirlenmesi gerekir ardından bu amaca uygun bir uygulama tekniğinin planlanması gereklidir. Grup çalışmalarında müdahalenin işlevselliğinin değerlendirilmesi için planlama kadar, müdahale sürecinde kullanılan ön/son testler ve yapılan analizler de önemlidir. Bu süreçte genellikle oturumlar katılımcıların izinleri ile kayıt alınır ve sonrasında farklı yöntemler kullanılarak analizler yapılır. Grup çalışmaları ile katılımcıların biyo-psiko-sosyal olarak iyileşmelerine olanak sağlanırken aynı zamanda uygulamayı planlayan profesyoneller risk faktörlerinin analizini yaptıklarından önleyici nitelikteki hizmetlerin geliştirilmesi fırsatını yakalamaktadırlar (Breen, 2017).

Bağımlılık ile mücadelede yapılandırılmış grup çalışmalarının biyo-psiko-sosyal açıdan faydalı olduğu görülmektedir. Örneğin Almanya’da eklettik yapıda bir ekiple yürütülen madde bağımlılığı tedavi programı aşamaları şu şekildedir;

- Sağlığın kontrolüne yönelik acil müdahale,
- Sağlık istikrarını sağlamak ve kontrol,
- Sosyal çevrenin düzenlenmesi,
- Yoksunluğun ertelenmesi (motivasyon çalışmaları)
- Bağımlılık nedenlerinin araştırılması
- Tedavide iş birliğinin sağlanması,
- Bağımlının sürece aktif katılımının desteklenmesi,
- Tedavinin sürdürülebilir niteliğinin korunması,
- Öz yeterlilik desteği sunulması,
- Beceri geliştirmede planlama yapılmasıdır (Alman Bağımlılık Sorunları Merkezi, 2018; akt. Altuntaş, Öztürk ve Arıkin, 2019).

Alkol bağımlılığına yönelik grup çalışmalarını inceleyen bir çalışma; 150’den fazla alkol bağımlısının destek gruplarında %95 oranında fayda gördüğünü, 20 kişinin katıldığı çalışmada ise akran destek gruplarına katılanlarda %24 oranında nüksün azaldığı, hükümlülerle yapılmış başka bir çalışmada da sosyal destek gruplarının öz yeterliliği arttığı görülmüştür (Tracy ve Wallace, 2016).

Günümüz gelişen sosyal medya platformları alkol ve madde kullanımında grup çalışmalarının çevrimiçi olarak sunulabileceğini göstermiştir. 237’den fazla üyesi olan bir çevrimiçi grup çalışması sonuçlarına göre; bağımlılıktan dolayı etiketlenmenin öz yeterliliği olumsuz etkilediği, sosyal kimliğin ilişkilere aracılık ettiği, tedavinin merkezinde destekleyici bir sosyal çevrenin olduğu belirtilmiş ek olarak bağımlılıktan dolayı etiketleme riski yüzünden yüz yüze çalışmalardan uzak durulabileceği, online çalışmanın zaman, yer, kaynak gibi olanakları sebebiyle daha etkili olduğu belirtilmektedir (Bliuc, Doan ve Best, 2018).

Delphi metodunun (sorunun çözülmesi için süreçte ekibin bütün olarak etkili olduğu varsayımı) kullanıldığı 5 haftalık bir grup çalışmasında psikiyatrist, hasta ve tedavi personelinin katıldığı uygulamada ilk oturumda bireyin yaşamı ve davranışında geri kazanım için istenilen 10 değişiklik ön plana alınmış ve diğer oturumlarda değişiklikler analiz edilerek değerlendirilmiştir. Grup sürecinden sonra iyileşmeyle ilgili olarak profesyoneller; uyuşturucu kullanımı, tedavi ve destek, psikolojik ve fiziksel sağlık, planlama, eğitim, istihdam, gelir, sosyal destek ve sosyal işlevsellik, rahatsızlık veren psikolojik sorunlar, iyilik hali, öz farkındalık, inanç, hedef ve beklentiler başlıklarının tedavide değiştirilmesi muhtemel noktalar olabileceğini vurgulamıştır (Neale, vd. 2014).

Bireysel ve grup çalışmasının uygulama tekniklerinden olan motivasyonel görüşmenin kökeni ise Dr. William Miller’in (Teater, 2015) alkol sorunu yaşayan iki müracaatçıyla yaptığı çalışmanın sonucunda “*Davranışsal Terapi*” dergisinde yaptığı bir yayına dayanmaktadır. Bu yöntemin tek bir teori değil sosyal psikolojinin bilişsel uyumsuzluk ve öz-yeterlilik gibi farklı yönleriyle birlikte müracaatçı temelli terapinin terapötik değişim ilkeleriyle meydana geldiği bilinmektedir. Teori birçok teknikten ziyade bir iletişim yöntemi olarak güçlendirilmiş ve olumlu

değişim adına kararsızlıkların giderilmesi için hedef yönelimli bir yaklaşım olarak uygulamaya dahil olmuştur.

Bağımlılık konusunda gruplarda kullanılan etkili yöntemlerden biri motivasyonel görüşmedir. İki klinik psikolog olan Dr. William Miller ve Dr. Stephen Rollnick (Örücü, 2019) tarafından geliştirilen bu yöntem sağlık alanında oldukça kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda motivasyon ön planda ve “*değişikliğe hazır olma*” bakışı temeldir. Kişinin ilgi alanları ve kaygılarına odaklanılır. Motivasyonel görüşmede belli bir amaç doğrultusunda değişime dair kararlılığı etkileyen kararsızlığın çözümüne odaklanılmaktadır. Motivasyonel görüşme temelde işlevsel bir iletişim yöntemidir. Odağı değişim amacıyla bireyin içsel motivasyonunu ortaya çıkarmak, kararsızlığı incelemek ve çözüme direkt olarak odaklanma üzerinedir. Tedavi sürecinde danışanın istekleri, beklentileri, inançları, korkuları ve umutlarına odaklanarak çözülür ve bunlarla probleme sebebiyet veren davranışlar arasındaki tutarsızlıklar vurgulanır. Danışanın değişim için hazırlık durumu arttırılmaya ve desteklenmeye çalışır. İlkeleri; temelde empati gösterilmesi, çelişkilerin ortaya çıkarılması, dirençle çalışma, öz-yeterliliği desteklemek olarak bilinirken bunlar açık uçlu soru sorma, yansıtarak dinleme, onaylama, özetleme ve değişim konuşması gerçekleştirme ile uygulanmaktadır.

Literatüre göre, bu yaklaşım gruplarda uygulanırken ortak noktalara odaklanır. Motivasyonel görüşme kararsızlıkları çözmek ve değişim motivasyonunu arttırmak için; bireyi merkeze alarak ilgi, kaygı ve değerleri keşfetmek, değişim için yapılandırılmış bir iletişim ağı kurmak ve teşvik etmek, öneriler sunmak, kararsızlığı harekete geçmeyi engelleyen bir nokta olarak görerek değişimi kullanmak ve kararsızlığın çözülmesini bir anahtar olarak sunmak önemlidir (Lussier ve Richard, 2007). Uygulamada değişim sürecini ön niyet, niyet, hazırlık, eylem ve eylemin devamlılığı izlerken, empatiyi ifade etme, çelişkileri ortaya çıkarma, dirençle zıtlasmama, öz yeterliliği destekleme temel ilkeler ve açık uçlu sorular, onaylama, yansıtma, tekrarlama, özetleme uygulama teknikleri olarak belirtilmektedir (Teater, 2015).

Motivasyonel görüşmenin bazı varsayımları vardır. Bunlar değişim kaçınılmazdır ve insanlar arasındaki etkileşimden etkilenir, empati değişimi etkilemektedir, değişime güven duymak önemlidir ve değişime dair güçlü motivasyon bireyi değiştirecektir (Lussier ve Richard, 2007). Değişimin bireyler arasında kurulacak olumlu iletişim kanallarıyla gerçekleşebileceği görüşünden hareketle tekniklerini geliştiren motivasyonel görüşme grup dinamiğinde oluşacak değişim motivasyonu ile hem kararsızlığın azalmasında hem de değişimin sürdürülebilir olmasında etkili olacaktır.

Motivasyonel görüşmelerin gruplarla gerçekleştirilmesinde bazı kriterler vardır. Bunlar, oturumların en az 30'dk sürmesi, yüz yüze gerçekleştirilmesi, katılımcıların rastgele seçilmesi, bir karşılaştırma grubunun oluşturulması ve bağımsız bir çalışma ekseninde yürütülmesidir (Vasilaki ve ark. 2006). Miller ve Rollnick tarafından belirtilen ilkeler uygulama için temel kriterler olmakta bunlar; empatiyi aktarma, davranışları arasındaki tutarsızlığı iyileştirme, dirençle mücadele, tartışmadan kaçınma ile öz yeterliliği desteklemedir.

1983 ve 2003 yılları arasında, “kısa müdahale”, “motivasyon geliştirme terapisi” ve “motivasyon geliştirme terapisi” kavramları kullanılarak; MEDLINE, PsychInfo, Science Direct ve Ingenta kaynaklarındaki makaleler incelenmiş buna göre incelenen 22 makale arasında ortalama görüşmelerin 53'dk sürdüğü ve kısa görüşmeler içinde özellikle de alkol sorunları için motivasyonel görüşmenin diğer grup terapilerinden daha etkili olduğu görülmüştür (Vasilaki, vd.. 2006).

Araştırmalar motivasyonel görüşmenin klinik açıdan birçok konuda (alkol, madde, obezite, vb.) önemli sonuçlarının olduğunu açıklamakta bu süreçte iletişime bağlı değişimin teşvikinin ön plana çıktığı ve açık uçlu soruların, olumluların, düşüncelerin ifadesinin ve özetlemenin uygulama teknikleri arasında olduğu ifade edilmektedir. Grubun değişim motivasyonunu anlama, empatiyle dinleme ve direncin anlaşılması ve güçlendirmek de motivasyonel görüşmenin temel noktalarından sayılmaktadır (Matero, vd. 2019).

Gruplarla gerçekleştirilen motivasyonel görüşmenin bireysel görüşmelerden farkları vardır. Bunlar; grup ortamında kişilerarası dinamiklerin fazlalığı, katılımcılar arasında deneyim

aktarımı, grubun farklılaşan ihtiyaçları, sosyal baskı ve akranlar arası ilişki dinamiklerindeki farkındalığın geliştirilmesi olmakta ayrıca kolaylaştırıcı grupta yer alarak etkili bir empati ağı ile birlikte bağlılık dili oluşturma ve bu dile bağlı destekleyici akran tepkilerini destekleyebilme fırsatına sahip olabilmektir (D'Amico, vd. 2015).

Grup çalışmalarında lider üyelerin gelişimi için potansiyellerini destekleyici bir tutum sergileme, bireyi grup içinde tüm yönleriyle kabul etme, esnek bir kabul ve değişim sürecini yönetebilme, üyelerin önem/inanç ve güven/öz yeterlilik bağlamlarında farkındalıklarını geliştirme ve değişimin kalıcı olması için iletişimi güçlendirmeye odaklanmalıdır. Motivasyonel görüşmenin kilit noktalarından olan dirençle çalışmada yansıtma tekniğinin kullanılması bireyin değişime karşı olumsuz tutumunun farkına varmasını amaçlarken, iki taraflı yansıtma tekniği ise üyenin kararsızlığında fiziksel duruşunu açığa çıkararak yansıtma olarak görülmektedir (Treasure, 2004).

Gruplarda motivasyonel görüşmenin etkinliğini artıran faktör lider ve üyeler arasında kurulan işlevsel bir iletişim süreciyle ilgilidir. Grup oturumlarının başlangıcında üyelerin kendilerini tanıtmaları ve diğer grup üyelerini tanımlarıyla birlikte iyileşme ve değişim adına motivasyonun oluşturulması gereklidir. Bunun için literatürde birçok ölçek, anket ve bilimsel kaynak bulunmaktadır (Örn. Önemlilik ve Güven-Yeterlilik ölçeği). Açık uçlu sorular sorma, yansıtma dinleme, özetleme, kabullenme ve değişimi konuşma bu yöntemde kullanılan temel tekniklerdir. Liderin oturumlarda grup içi dinamiğini kurarak ve koruyarak iletişimin iyileştirici pozisyonda kalmasını desteklemesi ise oldukça önemlidir. Değişimin açıklayıcı sorular yöneltilme, karar dengesini geliştirme, derinleştirme, muhtemel durum ve sorunları sorgulama, gelecekle ilgili planlamalar yapma, hedefleri ve değerleri güçlendirme ile de kalıcı hale getirilmesi ön plana çıkmaktadır. Grup sürecinde değişim motivasyonunun sürekliliğinin sağlanması için durum değerlendirmesi, problem ve değişimle ilgili davranış ve tutumları özetlenmesi oldukça gereklidir. Bireyi merkeze alan bu teknikte lider daha çok dinleyen ve üyelerin nerede olduklarıyla ilgilenen roldeyken grupta olumlu kabulün ön plana alınması sağlıklı iletişimin güçlendirilmesine olanak sunulur ve kararsızlığın grup içinde giderilmesine ayrıca direncin kırılmasına da fırsat verilir bu durum da değişimi meydana getirmektedir (Ögel, 2009).

Blondell ve arkadaşlarının (2011) yaptığı çalışmada alkol kötüye kullanımı olan bireylerde detoksifikasyon sonrası tedavi alma ve kendi kendine yardım gruplarına katılmada müdahalenin etkisi araştırılmış madde bağımlılığı tedavisine ek olarak motivasyonel görüşme uygulanan grubun rehabilitasyon programına katılma oranları daha yüksek olduğu görülmüştür.

Motivasyonel görüşmenin kullanıldığı çeşitli araştırmalarda bu yöntemin özellikle sağlık alanında ve genç gruplarda etkili olduğu ortaya çıkmıştır. 2013-2020 yıllarında 13 çalışmanın incelendiği bir derleme çalışmasında en fazla örneklem grubunun bu çalışmalarda olduğu, 2-16 oturum ve 15-90'dk arasında değişen görüşmelerde ölçek ve analiz metotlarının kullanıldığı, motivasyonel görüşmenin gençlerde olumlu davranış değişikliği yönündeki etkisinin kontrol gruplarına göre daha fazla olduğu belirlenmiştir (Ceylan ve Törüner, 2020).

14-18 yaş grubunda 187 genç ile her biri 20'dk olmak üzere 3 ay boyunca 6 oturum sürdürülmüş ve hastaların nüksü 12 ay takip edilmiştir, çalışmada motivasyonel görüşmenin alkol ve madde kullanımında azalmaya etkisi ve üyelerin kontrol grubuna göre memnuniyet puanlarının yüksek olduğu görülmüştür (D'Amico, vd. 2013).

Benzer şekilde Smith ve ark. (2015) 13-19 yaş arasında alkol ve madde bağımlısı 48 genç ile motivasyonel görüşmenin uygulandığı her biri ortalama 45'dk süren toplam 3 oturum ve bitişin ardından 3 ay sonra da takipleri yapılan grup üyelerinin çalışma bittikten sonra da madde kullanmadıkları gün sayısında %10 artış görülmüştür.

2015 yılında bağımlılık tedavisini değerlendiren bir çalışma 129 farklı adölesan grupta motivasyonel görüşmenin açık uçlu sorular sorma ve yansıma gibi yöntemlerle gerçekleştirildiğinde ergenler arasında değişim konuşmasının arttığı görülürken sürecin; amacın açıklanması, değişim motivasyonunun ortaya çıkarılması, olumlu beklentilerin dile

getirilmesi, alkol ya da madde kullanımının ve sonuçlarının dile getirilmesi ve istatistiksel analiz (grup görüşmelerinde ses kaydı alınarak kodlamalar yapılmıştır) şeklinde geçtiği ortaya konmuştur (D'Amico, vd. 2015).

Aldemir ve arkadaşlarının (2018) "Denetimli Serbestlik Bağımlılık Programı" kapsamında tedavi motivasyonu, ayıklık ve yaşam kalitesi etkileri üzerine yaptıkları çalışmada motivasyonel görüşmenin uygulandığı grupta maddeyi bırakmaya hazır oluşun ve maddeyi bırakmaya verilen önemin arttığı ayrıca anksiyete düzeyi, aşırma şiddeti gibi faktörleri de azalttığı görülmüştür.

2008-2018 yıllarında alkol/ madde bağımlılığı tedavilerinde kullanılan yöntemlerin araştırıldığı bir çalışmada, motivasyonel görüşmenin gruplarda sıklıkla kullanıldığı ve bireyin bırakmaya hazır oluşunu, sosyal becerilerini, ayık kalma süresini, tedavi sonrası iyileşme sürekliliğini artırdığı ayrıca yataklı tedavi programlarında da bireyin karar süreçlerini desteklediği ifade edilmiştir (Yalçınürk, Dikeç ve Ata, 2019).

43 madde bağımlısıyla yapılmış uygulamalı ve deneysel (ön test-son test- izleme ve oturumlar ardından kontrol süreci) bir grup çalışmasında, 4 grup oluşturulmuş üyeler madde kullanan ancak denetimli serbestlik sürecindeki bireylerden seçilmiş ve oturumlar (iki haftada 1 kez, oturum süresi 90'dk) düzenlenmiştir. Veriler sosyo-demografik bilgi formu, "Tedavi Motivasyonu Anketi (İçsel motivasyon, dışsal motivasyon, tedaviye güven, kişilerarası yardım arama)" ve Genel Öz Yeterlilik Ölçeği uygulanmıştır. Grup sürecinde toplam 15 oturumluk "Sigara, Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi Programı (SAMBA) grup çalışması" programı uygulanmıştır. Programda motivasyonel görüşme tekniklerinden yararlanılmış ve sonunda bireyin maddeyi bırakmaya dair inanç ve motivasyonunun bu süreçteki en etkili faktör olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle içsel motivasyonun tedavi dinamikleriyle bütünsel olduğu, düşük motivasyonun tedaviye uyum, devam, katılımı olumsuz etkilediği görülmüştür. Dışsal faktörlerin (ehliyet kaybı, sosyal çevre baskısı, iş bulamama vb) da bağımlılığa ilişkin ambivalans duyguları etkilediği görülmüştür. Deneyimlerin paylaşılması, üyelerin birbirini desteklemeleri önemli olurken, alternatifleri görmek ve alternatif davranışları keşfetmenin teşvik edildiği bilinmektedir (Görgülü, 2020).

Bir davranış değiştirme yöntemi olarak kullanılan motivasyonel görüşme, iyileştirici bir iş birliğinin kurulması ile tedaviye katılımı; aktif dinleme, empatik yaklaşımda bulunma, farkındalık uyandırma, direnci kabullenme, öz-etkinliği destekleme teknikleriyle analiz ederek esasları ve iş birliğini önemseyen tutumu ile bağımlılık konusunda grup çalışmalarında aktif olarak kullanılmaktadır. Motivasyonel görüşmenin kendiyile birlikte kullanılan diğer tedavi yöntemlerinin de etkinliğini artırdığı görülürken araştırmalar bağımlılık konusunda sıklıkla kullanılan bu yöntemin ikilem yaşayan ve hedef davranış değişikliğinde direnç gösteren bireylerde daha çok etkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır (İlgar ve İlgar, 2019).

Motivasyonel görüşmede liderin görevi üyelerin davranışlarındaki çelişkileri ortaya koymak ve bu çelişkilerin çözümünde iletişime önem vermektir. Tekniğin önemli uygulama standartlarından olan empatiyi güçlendirme bu açıdan iletişimde ön planda tutulan bir faktördür. Burada önemli olan kabul edilmeyen faktörün bireyin kendisinin değil, problemleri davranışı olduğunun vurgulanmasıdır. Grup sürecinde yansıtıcı dinleme tekniği kullanılarak üyeler arasında farkındalığı da geliştirecektir. Diğer uygulama standardı çelişkiyi geliştirmez. Kararsızlıkla çalışmak bu teknikte kritik öneme sahiptir. Kişinin amacı, değerleri ve davranışları arasındaki tezadın ortadan kaldırılması iyileşmenin sürdürülebilir olması için esastır. Bu esas için kullanılan tekniklerden birisi açık uçlu soruların yönlendirilmesidir. Uygulamada önemli bir diğer nokta direnci çözmektir. Bireyin direnci grubun süre ve işlevselliğini etkilemekle birlikte grup içinde bölücü ve olumsuz etkiler yaratan üyelerin duygu ve düşüncelerine bu açıdan önem verilmelidir. Öz yeterlilik ise grup sürecinde desteklenmesi gereken bir diğer faktördür. Bireyin kendine duyduğu inancın güçlendirilmesi için onaylama ve özetleme tekniklerinin kullanılması gereklidir. Grup içinde gerçekleştirilecek değişim konuşmaları ise tekniğin bel kemiğini oluştururken üyenin değişim konusundaki öz düşüncelerini yansıtmakta, olumsuz yaşantılarını tanımlamasına, değişim avantajlarını açıklamasına, değişim hakkında pozitif yansımalarda

bulunmasına ve değişimi amaçlayan noktaları açıklamasına uygun ortamın oluşturulmasına imkân sunar (Erat ve Ceyhan, 2020).

3. TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Bağımlılık kişinin sosyal yaşamını ve biyo-psiko-sosyal gelişimini etkileyen bir durum olarak kabul edilmektedir. Sebepleri kişilik özelliklerinden sosyal çevreye genişleyen bir oranda farklılaşmakla birlikte biyolojik, psikolojik, sosyolojik sonuçları bireyi sosyal yaşamdan bütünüyle geri çekilmeye itmektir. Bağımlılığın tedavi sürecinin ise hem tıbbi hem de destekleyici diğer sosyal yöntemlerle çeşitlendiği görülmektedir. Yaş, cinsiyet, sosyo-kültürel özellikler, ahlaki tutum, psikolojik nitelikler gibi bireysel niteliklerin göz önüne alınarak müdahalenin planlanması gerekmektedir. Süreçte önemli olan kişinin bağımlılığı bırakmaya yönelik "istekli" olmasıdır. Sosyal hizmet uzmanları bağımlılık alanında çalışan profesyoneller olarak bireyin daha iyi yaşam koşullarına erişebilmesi için gerekli müdahale programları hazırlamaktadır. Sosyal hizmet sistemine dahil olarak bağımlılık çalışmalarında yer alacak bireyler için mikro, mezo ve makro boyuttaki müdahale planlarında bireyin güçlü noktalarına odaklanmak ve iş birliği ile bu zorlu süreci atlattır. Bağımlılık karar verme süreçlerini etkilediğinden ve yoksunluk krizlerindeki ani, değişken, kontrolsüz durumlarla baş etme becerisi oldukça zorlu kazanılmaktayken bireyin verdiği kararın sürekliliğini zorlaştıran koşullarla çalışmak önemli olmaktadır. Bu açıdan bırakmaya niyetli ancak bağımlılıkla kazanılmış olumsuz tutum ve davranışların değişmesine karşı oluşan dirençle müdahalede motivasyonel görüşmenin oldukça etkili olduğu da görülmektedir. Bırakma amacıyla olan bu süreçte ise kararsızlıklarıyla arada kalmış bireylerin desteklenmesi, özellikle grup çalışmalarıyla organize halde sunulduğunda iyileşmenin sürdürülebilir olmasına olanak sağlamaktadır. Grup çalışmalarında oluşturulacak dinamik, empati, anlayış, kabul ve sunulan destek maddeyi bırakma ve nüksü azaltılmada destekleyici olmaktadır. Madde bağımlılığıyla mücadele sonucunda tam ve bütün iyileşme bireyin topluma yeniden katılımı, öz-güvenin güçlendirilmesi, içsel ve dışsal motivasyonun sağlanması, olumlu davranışların kazandırılması motivasyonel görüşme tekniğinin de desteğiyle ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma ile alkol ve madde bağımlılığında motivasyonel görüşmenin kullanıldığı grup çalışmalarının faydalı örnekleri ön plana sunulmuştur. Sonuç olarak bağımlılık konusunda medikal tedaviye ve diğer yaklaşımlara destek olarak motivasyonel görüşmenin rehabilitasyonda kullanılması teknik ve yöntemlerinin anlaşılabilir faydası olacak diğer alanlarda da kullanımının yaygınlaşması gerekmektedir. Bu yöntemi gruplarla ve dezavantajlı gruplarla sıklıkla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının kullanımının artması ve uygulamaların literatüre yansıtılarak kuramsal bilgi temelini güçlendirilmesi de oldukça önemlidir. Bu yöntem yalnızca iyileşmeyi değil iyileşmenin sürdürülebilir olmasına da katkı sağlayan teknikleriyle işlevsel bir yaşamı desteklemektedir.

4. ÇATIŞMA BEYANI

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş, G.E. ve Mutlu, E. (2016). Madde Bağımlılığı Tedavisi Gören Kişilerin Bağımlılık Ve Tedavi Deneyimleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*,27(1), 101-122.
- Albayrak, S. ve Balcı, S. (2014). Gençlerde Madde Bağımlılığı ve Önlenmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 11(2), 30-37.
- Aldemir, E., Berk, G. ve Coşkunol, H. (2018). Denetimli Serbestlik Bağımlılık Programı'nın Tedavi Motivasyonu, Ayıklık ve Yaşam Kalitesi Üzerine Etkileri: Motivasyonel ve Bireysel Görüşme İle Karşılaştırmalı Bir Çalışma. *Arch Neuropsychiatry*, (55), 261-270.
- Altuner, D., Engin, N., Güreer, C., Akyay, İ. ve Akgül, A. (2009). Madde Kullanımı ve Suç İlişkisi: Kesitsel Bir Araştırma. *Tıp Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 87-94.
- Altuntaş, M., Öztürk, E. ve Arıkın, S. (2019). Madde Bağımlılığı Tedavisinde Manevi Desteğin Ekip Çalışması İle Yürütülmesi. *The Journal Of Social Science*, 3(3) , 195-207.

- Atalay, O. (2020). *Madde Bağımlılığı ve Bağımlılıklarla Mücadelede Sivil Toplumun Rolü*. İHH İnsani Yardım Vakfı Saha Raporu.
- Balseven, A., Özdemir, Ç., Tuğ, A., Hancı, H. ve Doğan, Y. (2002). Madde Kullanımı, Bağımlılıktan Korunma ve Medya. *STED*, 11(3) ,91-93.
- Bailey, S. ve Williams, R. (2006). Alcohol: Younger People's Favourite Substance. *Thematic Paper*, 3(2), 29-32.
- Breen, R. (2007). A Practical Guide to Focus-Group Research. *Journal of Geography in Higher Education*, 30(3) , 463-475.
- Bliuc, A.M., Doan,T.N. ve Best, D. (2018). Sober Social Networks: The Role Of Online Support Groups In Recovery From Alcohol Addiction. *J Community Appl Soc Psycho*, 1-12.
- Blondell, R. D., Frydrych, L.M., Jaanimagi, U., Ashrafioun, L. (2011). A Randomized Trial Of Two Behavioral Interventions To Improve Outcomes Following Inpatient Detoxification For Alcohol Dependence. *J Addict Dis*, 30(2) ,136-48.
- Bulut, I. (2013). *Gruplarla Sosyal Hizmet Ders Notları*. Başkent Üniversitesi: Ankara.
- Ceylan, Ç. ve Törüner, E. (2020). Adölesanlarda Sağlık Davranışı Değişikliğinde Motivasyonel Görüşmenin Kullanılması: Sistematik Derleme. *Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 2(1) , 39- 51.
- D'Amico, E.J., Hunter, S.B., Miles, J.N.V., Ewing, B.A., ve Osilla, K.C. (2013). A Randomized Controlled Trial of a Group Motivational Interviewing Intervention for Adolescents with a First Time Alcohol or Drug Offense. *Journal of Substance Abuse Treatment*, 45(5) ,400-408.
- D'Amico, E.J., Houck, J.M., Hunter, S.B., Miles, J.N.V., Osilla, K.C ve Ewing,B.A. (2015). Group Motivational Interviewing For Adolescents: Change Talk And Alcohol And Marijuana Outcomes. *J Consult Clin Psychol*, 83(1) ,68–80.
- Erat, A. ve Ceyhan, Ö. (2020). Motivasyonel Görüşme ile Değişime Hazırlanma. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(1) , 58-63.
- Erdem, G. (2006). Lise Öğrencilerinde Arkadaş Özellikleri ve Madde Kullanımı. *Bağımlılık Dergisi*, 7(3) , 111-116.
- Goodman, A. (1990). Addiction: Definition and Implications. *British Journal of Addiction*, (85) , 1403-1408.
- Görgülü, T. (2020). Tedavi Motivasyonu ve Özyeterliliğin Geliştirilmesinde Psikososyal Grup Çalışmaları Ne Kadar Etkili? Madde Kullanıcılarıyla Deneysel Bir Çalışma. *Arch Neuropsychiatry*,1-7.
- Güleç, G., Köşger, F. ve Eşsizolu, A. (2015). DSM-5'te Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, 7(4): 448-460.
- İlgar, M. Z. ve Coşgun-İlgar, S. (2019). Bilişsel Davranış Değişirme ve Motivasyonel Görüşme. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 15(1) ,47-73.
- Kouimtsidis, C. (2016). Cognitive Theories Of Addiction; A Narrative Review. *Psichiatriki*, 21(4) , 1-23.
- Le Bona, O., Basiauxa, P., Streela, E., Tecco, J., Hanaka, C., Hansenneb, M., Anseaub, M., Pelca, I., Verbancka, P. ve Dupont S. (2004). Personality Profile And Drug Of Choice; A Multivariate Analysis Using Cloninger's TCI On Heroin Addicts, Alcoholics, And A Random Population Group. *Drug & Alcohol Dependence*, (73) , 175-182.
- Lussier,M. ve Richard, C. (2007). The motivational Interview. *Communication Tips*, (53) , 2117-2118.
- Matero, L., Tobin, E., Fleagle, E., Coleman, J.P., ve Nair, A. (2019). Motivating Residents To Change Communication: The Role Of A Brief Motivational Interviewing Didactic. *Primary Health Care Research- Development*, 20(124) , 1–4.
- Mutlu, E. (2015). Madde Bağımlılığının Tedavisinde Sosyal Hizmet Uzmanlarının Rol Ve İşlevleri: Ankara Numune Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Alkol Ve Madde Bağımlılığı Tedavi Ve Eğitim Merkezi Örneği. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*,5. 16-23.
- Neale, J., Finch, E., Marsden, J., Mitcheson, L., Rose, D., Strang, J., Tompkins, C., Wheeler,C., ve Wykes,T. (2014). How Should We Measure Addiction Recovery? Analysis Of Service Provider

- Perspectives Using Online Delphi Groups. *Drugs: Education, Prevention And Policy*, 21(4) , 310–323.
- Sahu, K.K. ve Sahu, S. (2012). Substance Abuse Causes And Consequences. *Bangabasi Academic Journal*, (9), 51-59.
- Santora,L., Byrne,D., Klöckner,C. ve Espnes, G.C. (2021). Interactive Effects of Quality of Life and Related Factors on Alcohol Use Outcomes. *Canadian Journal on Aging*, 40 (1), 49–67.
- Sheafor, B. ve Horejsi, C. (2014). *Sosyal Hizmet Uygulaması: Temel Teknik ve İlkeler*. Nika Yayınevi: Ankara.
- Smith, D.C., Ureche, D.J., Davis, J.P., ve Walters, S.T. (2015). Motivational Interviewing With and Without Normative Feedback for Adolescents With Substance Use Problems: A Preliminary Study. *Substance Abuse*, 36(3) , 350-358.
- Ögel, K. (2009). Motivasyonel Görüşme Tekniği. *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics*, 2(2) , 41-44.
- Örücü, M. (2019). Değişime Hız Kazandıracak Bir Yöntem: Motivasyonel Görüşme. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (37) , 20-34.
- Polat, G. (2014). Madde Bağımlılığı Tedavisinde Sosyal Hizmet Mesleği. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 30(2) ,143-148.
- Teater, B. (2015). *Sosyal Hizmet Kuram ve Yöntemleri: Uygulama İçin Bir Giriş*. Nika Yayınevi: Ankara.
- Tracy, K. ve P Wallace, S. (2016). Benefits Of Peer Support Groups İn The Treatment Of Addiction. *Substance Abuse and Rehabilitation*, (7) ,143-154.
- Treasure, J. (2004). Motivational Interviewing. *Advances in Psychiatric Treatment*, (10) ,331–337.
- Turhan, E., İnandı, T., Özer,C. Ve Akoğlu,S. (2011). Üniversite öğrencilerinde madde kullanımı, şiddet ve bazı psikolojik özellikler. *Türkiye Halk Sağlığı Dergisi*, 9(1) , 33-44.
- Türkiye Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi Şube Müdürlüğü. (2021). *Madde Kullanıcıları Profil Çalışması 2020 Yılı Narkolog Proje Çıktısı: Analiz Raporu*. Ndb Yayınları, 1.Baskı. Ankara.
- Vasilaki, E., Hosier, S.G., ve Cox, W.M. (2006). The Efficacy Of Motivational Interviewing As A Brief Intervention For Excessive Drinking: A Meta-Analytic Review. *Alcohol – Alcoholism*, 41(3) ,328–335.
- Yalçıntürk, A. Dikeç, G. ve Ata, E. (2019). Alkol ve Madde Kullanım Bozukluğu Olan Bireylere Yönelik Rehabilitasyon Çalışmaları: Sistematik Derleme. *Bağımlılık Dergisi – Journal of Dependence*, 20(4) ,241-252.
- WHO.(2022). Alcohol Substance Abuse. <https://www.who.int/>.Erişim tarihi: 17.09.2022.